

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α΄ ΜΕΡΟΣ

I. Το Ιστορικό πλαίσιο της ίδρυσης και της διοικητικής εξέλιξης του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

1. Το Οργανωτικό σχήμα της Εκκλησίας και ο καθορισμός της διοικητικής δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου (451 μ.Χ.).

1. Βλ.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Α΄, Αθήνα 1994, σ.179· Πρβλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑ-ΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, Θεσ/νίκη 1983, σσ.172, 174-175· J.M.HUSSEY, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, Oxford 1986, σ.329· Β.Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, Αθήνα1948, σ.86-87· Ν.ΜΙΛΑΣ, Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, Αθήναι 1906, σσ.335-337.
2. Βλ. ΣΠ.ΤΡΩΪΑΝΟΣ, “Εκκλησιαστικοί θεσμοί της πρώιμης περιόδου”, Ι.Ε.Ε., τ. Ζ΄, σ. 274· Πρβλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία, Θεσ/νίκη 1972, σ. 50· Β.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Α΄, σ. 805· G.EVERY, The Byzantine Patriarchate, 451-1204, London 1962, σ.21· S.RUNSIMAN, Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1979, σ.118.
3. Βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός επισκοπικού θρόνου ήταν: η ύπαρξη αστικού πληθυσμού, η σημασία της πόλης ως διοικητικού κέντρου και το κύρος

των τοπικών εκκλησιαστικών αξιωματούχων, βλ. Η.SARADI, *“Imperial jurisdiction over Ecclesiastical Provinces: The Ranking of new cities as seats of Bishops or Metropolitans”*, στο: ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 12ο ΑΙΩΝΑ. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία, εκδ. Ν.Οικονομίδης, Αθήνα 1991, σ.150· Για την εισαγωγή του μητροπολιτικού συστήματος, ως μορφής διοικητικών σχέσεων μεταξύ των τοπικών εκκλησιών, από την Α΄ Οικουμενική σύνοδο (325 μ.Χ.) βλ. Τους κανόνες 4ο, 6ο και 7ο της Α΄ Οικουμενικής συνόδου στο Γ.ΡΑΛΛΗΣ - Μ.ΠΟΤΛΗΣ, Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων, τ.Β΄, Αθήνα 1852-1859, σ.122, 128, 131-132· Πρβλ. Π.Ι.ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Κώδικας Ιερών Κανόνων και Εκκλησιαστικών νόμων, Θεσ/νίκη 1995, σ.50-52· Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Εκκλησιαστικοί θεσμοί..., σ.274· Γ.Ι.ΚΟΛΙΑΣ, Ιστορική Γεωγραφία του Ελληνικού χώρου, Αθήνα 1969, σ.169· Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Οικουμενικό Πατριαρχείο..., σ.50.

4. Βλ. Κ.Ι.Κ., όπ.π.. σ.236.
5. Βλ. F.DVORNIK, *The idea of Apostolicity in Byzantium and the legend of the Apostle Andrew*, Cambridge Mass. 1958, σ.5.
6. Βλ. Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.820.
7. Βλ. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.128, 131-132· Κ.Ι.Κ., σ.52,53.
8. Βλ. Σπ.ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Εκκλησιαστικοί θεσμοί..., σ.274· Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.821· πρβλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Οικουμενικό Πατριαρχείο..., σ.55-56· αρχιμ. Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, Ιστορικά προϋποθέσεις του πρωτείου του επισκόπου Κων/πόλεως, (ανάτυπο εκ του 23ου τόμου του περιοδικού “Θεολογία”), Αθήνα 1952, σ.21· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Η Βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, (μετάφρ. Δ. Μόσχος), Αθήνα 1990, σ.20.
9. Για τους κανόνες 2ο και 6ο της Β΄ Οικουμ. Συνόδου (381), βλ. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.169-170 και 180-181· πρβλ. Σπ.ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Εκκλησιαστικοί θεσμοί..., σ.274-275· Κ.ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ, *“Η Εκκλησιαστική διάρθρωσις της Θράκης”*, στο: BYZANTINE

“... ο μόνος λόγος που οι αυτοκράτορες της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επέλεξαν να εγκαταστήσουν την πρωτεύουσά τους στην Κωνσταντινούπολη, ήταν η άποψη αυτή υποστηρίζουν και οι: Π.ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, “Οι όροι και οι παράγοντες της ανακηρύξεως του Αυτοκεφάλου”, Εκκλησία 10, 1932, σ.210· Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο..., σ.224-227· P.MAGDALINO, Constantinople and the “...”, σ.181-182.

26. Βλ. A.H.M.JONES, *The Later Roman Empire, 284-602. A Social, Economic and Administrative survey*, v.II, Appendix iii, σ.1451-1461· Για τη χρονολόγηση του εγγράφου βλ. και A.A.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, τ.Α΄, (μεταφρ. Δ. Σαβράμη), Αθήνα 1954, σ.87· ΑΓΓ.ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, “*Η Επαρχία Μακεδονία Salutaris. Συμβολή στη μελέτη της διοικητικής οργάνωσης του Ιλλυρικού*”, Δωδώνη 10, 1981, σ.95.
27. Βλ. A.H.M.JONES, *Later Roman Empire...*, v.i, σ.1452-1461· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ.Α΄, σ.109· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Χάρτες της πρώιμης Βυζαντινής περιόδου (324-565)*, εκδ. Βάνιας, σ.9· Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τ.Α΄, Αθήνα 1954-1960, σ.50-51· G.ALFLDY, “*Η Αναδιοργάνωση του Ρωμαϊκού κράτους επί Διοκλητιανού και επί Κων/νου του Μεγάλου*”, Ι.Ε.Ε., τ.ΣΤ΄, σ.603.
28. Για τη διοικητική διαίρεση του κράτους στις αρχές του 5ου μ. Χ. αι. βλ. το χάρτη στο Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Χάρτες...*, σ.9-10· και στο A.H.M.JONES, *Later Roman Empire...*, χάρτης ii· πρβλ. O.SEECK, *Notitia Dignitatum, accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Latercula provinciarum*, Berlin 1876, (ανατυπ. Frankfurt am Main 1962), σσ.1-225· Ν.ΜΙΛΑΣ, *Εκκλησιαστικόν Δίκαιον*, Αθήνα

- 1906, σ.418, υποσ.8· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Α΄, σσ.609-613·
Μητρ. Σουηδίας ΠΑΥΛΟΣ (ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ), Κανόνες..., σ.268, υποσ.2.
29. Βλ. σχετικά στο Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.859.
30. Στο ίδιο, σσ.830, 860· πρβλ. και Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζαντινού Κράτους, τ.Α΄, σσ.86-89.
31. Η αυτοτέλεια και ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Κύπρου κατοχυρώθηκε με τον 8ο κανόνα της Γ΄ Οικουμενικής συνόδου (431), βλ. MANSI, τ.4, στ.1469· A.C.O. 1,1,7, σ.122· Ρ.Π.. τ.Β΄, σ.203· πρβλ. τα σχόλια στον κανόνα στο: Μητρ. Σουηδίας ΠΑΥΛΟΣ (ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ), Κανόνες..., σ.222-223.
32. Σύμφωνα με τον Β.Ι.ΦΕΙΔΑ, Ιστορία της Εκκλησίας, τ.Α΄, σ.861, η Εκκλησία του Αν Ιλλυρικού κατάφερε να διαφυλάξει την αυτονομία της μέχρι το 535, οπότε και αποτέλεσε παπικό βικαριάτο· πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “Ιστορική εξέλιξη της οργανώσεως της Εκκλησίας της Μακεδονίας”, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α., τ.30 (τιμητικό αφιέρωμα εις Ανδρέα Θεοδώρου), Αθήνα 1995, σ.42-43· Για τα δικαιώματα του αρχιεπισκόπου Ρώμης στο βικαριάτο του Αν. Ιλλυρικού βλ. Α.Γ.ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, Η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης κατά τον 4ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 1961, σ.43-44· S.L.GREENSLADE, “*The Illyrian Churches and the Viicariate of Thessalonica, 378-95*”, *The Journal of Theological Studies* 46, Oxford 1945, σ.26-29· A.H.M.JONES, *Later Roman Empire...*, v.ii, σ.888-889.
33. Βλ. Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.861.
34. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.284-285.
35. Sextus Rufius FESTUS, *Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani*, εκδ. C. Wagner, Λειψία 1886.
36. Βλ. την έκδοση του A.H.M.JONES, *Later Roman Empire*, Appendix iii, σ.1452-1459.
37. MANSI, τ.3, στ.568-572.

38. Βλ. A.H.M.JONES, Later Roman Empire, Appendix iii, σ.1452-1459.
39. Βλ. τις υπογραφές των επισκόπων στο A.C.O., v.i,1,5, σ.111-117.
40. Βλ. A.C.O., v.ii,1,i, σ.141 κ.ε.· πρβλ. και E.GERLAND, Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Graecae, i) Band: Die Genesis der Notitia Episcopatum, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Kadikoy 1931, σ.89· Γ.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Αι Μητροπόλεις..., σ.26.
41. MANSI, τ.7, στ.523-622.
42. Βλ. E.HONIGMANN, Le Synecdemus d' Hierocles et l' Opusculum géographique de Georges de Chypre, Brussels 1939· και ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ, “Συνέκδημος”, P.G. 113, στ.142-256.
43. Για τη βυζαντινο-περσική συνθήκη του 363 βλ., χχν, σ.7.9 κ.ε.· Για τη συνθήκη του 387 βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ, Περί Κτισμάτων, (μεταφρ. Κοκκίνου-Μαντά Σοφία, Απ. Τζαφερόπουλος), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, εκδ. Γεωργιάδης, Αθήναι 1996, σ.191 κ.ε.· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζαντινού κράτους, τ.Α΄, σ.20-21· N.BAYNES, Byzantine Studies and other Essays, London 1955, σ.207.
44. Για τα ανατολικά σύνορα του βυζαντινού κράτους βλ. Ch.DIEHL - G.MARCAIS, Le Monde Oriental de 395 a 1081 (Histoire Generale Publiee sous la direction de G. Glotz. Histoire du Moyen Age, v.iii), Paris 1936, σ.2 κ.ε.· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.21· βλ. και το χάρτη “*Το Ρωμαϊκό κράτος μετά το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου (395)*” στο Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.94-95.
45. Για το βόρειο σύνορο της βυζ. Αυτοκρατορίας στο Δούναβη, βλ. Ch.DIEHL-G.MARCAIS, όπ.π., σ.2· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.33· και το χάρτη στο Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.94-95.
46. Πληροφορίες για τις συνοριακές πόλεις του Δούναβη αντλούμε από το κεφάλαιο Distributio numerorum (Occ. vii) της Notitia Dignitatum, όπου μας δίνεται ο

κατάλογος των στρατιωτικών μονάδων της Αυτοκρατορίας με τις πόλεις ή τα κάστρα στρατωνισμού τους, βλ. A.H.M.JONES, *Later Roman Empire*, Appendix ii, Table ix, σσ.1440-41· Για τους στρατιωτικούς σταθμούς και τις πόλεις κατά μήκος του Δούναβη στη Διοίκηση της Θράκης και στη Διοίκηση της Δακίας βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, *Περί Κτισμάτων*, σ.292-297· πρβλ. E.HONIGMANN, *Le Synecdémos...*, σσ.20-21.

47. Για τη διοικητική διαίρεση της περιοχής βλ. την πολιτική αναγραφή του Ιεροκλή στο E.HONIGMANN, *Le Synecdémos...*, σ.16-20· Για το βόρειο και το δυτικό σύνορο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Ευρώπη βλ. το χάρτη "*Die Ostliche Kirche bis um 600*" στο: J.MARTIN, *Atlas zur Kirchengeschichte*, Freiburg 1988, σ.20· πρβλ. το χάρτη "*Η Βυζαντινή αυτοκρατορία στις αρχές του 6ου αι.*", I.E.E., τ.Ζ', σ.440-441· και "*Moesia and Thrace: 6th c.*", στο ANG.Di BERARDINO, *Encyclopedia of the Early Church*, Cambridge 1992, σ.939.
48. Βλ. J.SMEDLEY, "*Archaeology and the History of Herson: A Survey of some Results and Problems*", *Black Sea/ Μαύρη Θάλασσα*. 12ο Συμπόσιο Βυζαντινών Σπουδών, Birmingham, G. Britain (18-20 March) 1978, Αρχείον Πόντου 35 (1978), σ.172-192.
49. Βλ. Δ.ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ, "*Το βασίλειο του Κιμμέριου Βοσπόρου*", I.E.E., τ.ΣΤ', σ.268.
50. Φαίνεται πως η αύξηση σαρματικών πληθυσμών στις ελληνικές πόλεις της Κριμαίας (Θεοδοσία, Κιμμερικός, Νυμφαίον, Παντικάπαιο, Μυρμήκιο, Φαναγόρεια, Γοργίππια, Ερμώνασσα κ.ά.), στην οποία συνέβαλε η πολιτική του Μιθριδάτη (1ος αι. μ.Χ.), η ισχυροποίηση των υπολοίπων γηγενών πληθυσμών τον 4ο αι. μ.Χ. και η είσοδος τους στο πολιτικό προσκήνιο, σε συνδυασμό με την κατάρρευση των ρωμαϊκών *limes* της ευρύτερης περιοχής του βορρά, είχαν ως φυσική συνέπεια την παρακμή και την περιθωριοποίηση των πόλεων που

βρίσκονταν στην περιφέρεια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, βλ. Ν.ΓΚΟΥΡΟΒΑ, “Φαναγόρεια η πόλη του Φαναγόρα”, *Corpus*, τευχ.25, Μάρτιος 2001, σ.48-61.

51. Στην Α΄ Οικουμενική σύνοδο (Νίκαια-325 μ.Χ.) συμμετείχαν, ο Στρατόφιλος Πιτυούντος και ο Δόμνος Βοσπόρου, βλ. MANSI II, στ.694,696· στη Β΄ Οικουμενική σύνοδο (Κων/πολη - 381 μ.Χ.) έλαβε μέρος ο Αιθέριος Χερσονήσου (Χερσώνος), βλ, MANSI VI, στ.1181.

2. Ιεραποστολική Δράση και “Βαρβαρικές Εκκλησίες”

52. Βλ. J.MEYENDORFF, “*Balsamon, the Empire and the Barbarians*”, Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα. (Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία), εκδ. Ν. Οικονομίδης Αθήνα 1991, σ.538-539.
53. Βλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Οικουμενικό Πατριαρχείο..., σ.237-239 όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
54. Βλ. Φ.ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία..., σ.293.
55. Βλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., τ.Α΄, σ.138· πρβλ. και την άποψη του μητρ. Σουηδίας ΠΑΥΛΟΥ (ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ), Κανόνες..., σ.266, υποσ.4, σύμφωνα με την οποία , στη διάταξη αυτή του 28ου κανόνα στηρίζεται η μεταγενέστερη ανάπτυξη της δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου επί της Ορθοδόξου Διασποράς,
56. Βλ. Ρ.CHARANIS, “*On the Question of the evolution of the Byzantine Church into a National Greek Church*”, Βυζαντικά 2, Θεσ/νίκη 1982, σ.102.
57. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου..., σ.175.

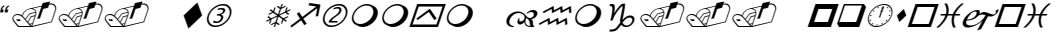
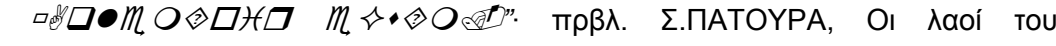
66. Βλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικ. Πατριαρχείου..., σ.328-329.
67. Μ.ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, "Մ Պ Մ Օ Ք Ն Եր Ե Ն Ի", *Επιστ.* 99, P.G. 32, στ.500-501.
68. Μ.ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, "Ք Մ Ո Ս Ք Ն Թ Ք Ի Եր Ե Ն Ի Եր Ե Ն Ի", *Επιστ.* 121, P.G. 32, στ.540-541.
69. Βλ. C.TOUMANOFF, "Armenia and Georgia", C.M.H. iv, Part i, σ.593 κ.ε.· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζ. Κράτους*, τ.Α', σ.183, υποσ.4, όπου και οι σχετικές πηγές.
70. Βλ. Α.ΑΤΙΥΑ, *Eastern Christianity...*, σ.327· πρβλ. Β.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Α', σ.361· Θ.Ν.ΖΗΣΗΣ, *Μέγας Φώτιος...*, σ.584.
71. C.TOUMANOFF, *Armenia and Georgia...*, σ.598-599.
72. Βλ. Χ.Μ.ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ, *Ελληνισμός και Αρμενία*, Αθήνα 1991, σ.61.
73. Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1983, σ.80· πρβλ και την άποψη του πρωτ/ρου Θ.Ν.ΖΗΣΗΣ, *Μέγας Φώτιος...*, σ.586-588.
74. Βλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, "Η Εκκλησία της Γεωργίας (Ιβηρίας) και το Αυτοκέφαλο αυτής", *Συλλογή Μελετών και Κειμένων*, Κατερίνη 1998, σ.78-82· πρβλ. Β.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Α', σ.361.
75. ΣΩΚΡΑΤΗΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, P.G. 67, στ.129-133· ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, P.G. 67, στ.949-953· ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ, P.G. 82, στ.972-973· πρβλ. Σ.ΠΑΤΟΥΡΑ, *Η διάδοση του χριστιανισμού...*, σ.217· W.H.C.FREND, "Missions of the Early Church 180-700 A.D.", *Religion Popular and Unpopular in the Early Christian Centuries, Collected Studies*, London 1976, σ.10· Β.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Α', σ.361.
76. Για τους ισχυρισμούς των Αρμενίων και τις διεκδικήσεις τους επί της εκκλησίας της Ιβηρίας βλ. σχετικά στο Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, η Εκκλησία της

- Γεωργίας..., σ.91-97· πρβλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου..., σ.317-318· Β.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.361-362· C.TOUMANOFF, Armenia and Georgia..., σ.598-599.
77. Βλ. C.TOUMANOFF, Armenia and Georgia..., σ.593 κ.ε.· πρβλ. και Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Η Εκκλησία της Γεωργίας..., σ.97.
78. Βλ. C.TOUMANOFF, Armenia and Georgia, σ.601· Β.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.362· πρβλ. και Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Η εκκλησία της Γεωργίας..., σ.89-90, όπου υπάρχει η διήγηση “Κάρτλης Τσχόβρεκα” (Η ζωή της Γεωργίας) σχετικά με την προσάρτηση της Εκκλησίας της Ιβηρίας στο Πατριαρχείο Αντιοχείας.

II. Η Εξέλιξη της διοικητικής δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου από το 451 μ.Χ. ως το τέλος του 8ου αι. μ.Χ.

79. Έχει τον αριθμό 1 στη νεότερη έκδοση του J.DARROUZES, *Notitiae Episcopatum Ecclesia Constantinopolitanae*, v.i: *Geographie Ecclesiastique de l' Empire Byzantin*, Paris 1981, σ.203-213· πρβλ. τις παλαιότερες εκδόσεις: H.GELZER, *Ungedructe und Ungenugend, Veroffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum*, München 1900, σ.534-542· ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΚΥΠΡΟΥ, “*Εκθεσις Πρωτοκλησιών Πατριαρχών τε και μητροπολιτών*”, P.G. 86₁, στ.787-799.
80. Βλ. τον κατάλογο στο J.DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.203-213.
81. Βλ. E.GERLAND, *Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Graecae*, I. Band: *Die Genesis der Notitia Episcopatum, Socii Assumptionistae Chalcedonenses*, Kadikoy 1931, σ.8-9.
82. Βλ. E.HONIGMANN, *Le Synecdemos...*, σ.12-48· πρβλ. P.G. 113, *Ιεροκλέους Συνέκδημος...*, στ. 141-256.
83. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.3-9· Για τον παλαιότερο πυρήνα της *Notitia (Urnotitia)* βλ. E.GERLAND, *Corpus Notitiarum...*, σ.8-9· πρβλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι μητροπόλεις και αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η “Τάξις” αυτών*, Αθήναι 1934, σ.26.
84. Η Μωκησός υπήρξε αρχικά φρούριο της Καππαδοκίας, ανοικοδομήθηκε από τον Ιουστινιανό, μετονομάστηκε σε Ιουστινιανούπολη και έγινε μητρόπολη της εκκλησιαστικής επαρχίας της Καππαδοκίας Β΄ γύρω στο 536 μ.Χ., βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, *Περί Κτισμάτων*, κεφ.Ε΄, (απόδοση Κοκκίνου - Μαντά Σοφία και Τζαφερόπουλος Απ.) εκδ. Γεωργιάδης (Βιβλιοθήκη των Ελλήνων), Αθήνα 1996, σ.350· πρβλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.283.
85. Βλ. W.M.RAMSAY, *όπ.π.*, σ.91.
-

95. Α.Σ.ΜΑΤΕΣΙΣ, όπ.π., σ.118.
96. Α.Σ.ΜΑΤΕΣΙΣ, όπ.π., σ.128.
97. Βλ. Η. SARADI, *Imperial Jurisdiction...*, σ.150-152· πρβλ. Β. STOLTE, *Civil Law in Canon Law...*, σ.550.
98. Βλ. Σ. ΒΡΥΩΝΗΣ, "Η Μ. Ασία", Ι.Ε.Ε., τ.Ζ', σ.448-449.
99. Βλ. J. DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.207-208.
100. Η Λεοντόπολη αποτελούσε μαζί με την Ισαυρόπολη μια διοικητική και εκκλησιαστική ενότητα τουλάχιστον από την εποχή του αυτοκράτορα Ζήνωνα (474-491), βλ. E. GERLAND, *Corpus Notitiarum...*, σ.11· Ο Ιεροκλής τοποθετεί την Ισαυρόπολη στην επαρχία Λυκαονίας, E. HONIGMANN, *Le Synecdemus...*, σ.27· Για την αρχιεπισκοπή Κοτράδων βλ. W. M. RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.383· E. HONIGMANN, όπ.π., σ.62· πρβλ. το χάρτη 26 στο A. Di BERARDINO, *Encyclopedia of the Early Church*, v.ii, Cambridge 1992, σ.937· και το χάρτη Λυκαονίας, Κιλικίας, Ισαυρίας στο W. M. RAMSAY, όπ.π., σ.379.
101. Βλ. J. DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.212· πρβλ. Η. GELZER, *Texte...*, σ.542· Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, *Η Εκκλησία της Γεωργίας...*, σ.101-102.
102. Η Ροδόπολις την εποχή του Ιουστινιανού ήταν αξιόλογη πόλη και βρισκόταν στα μεσόγεια της Λαζικής επί του ποταμού Φάσι. Σήμερα ονομάζεται Βαρτσικέ, βλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, όπ.π., σ.102, υποσ.78· Στον πρόλογο της Νεαράς 28 (535 μ.Χ.) του Ιουστινιανού, αναγράφεται μαζί με άλλα κάστρα της Λαζικής ως περιοχή που ανήκε στο Βυζάντιο, βλ. Α.Σ.ΜΑΤΕΣΙΣ, *Ιουστινιανού Νεαράι...*, σ.115.
103. Η επισκοπή Σαΐσινών βρισκόταν βορειο-ανατολικά του Φάσι ποταμού, πιο πάνω από την Κουταΐδα, στην περιοχή της Σχυμνίας και Συνανίας, βλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, όπ.π., σ.102, υποσ.79.

129. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, Χρονογραφία, σ.176· πρβλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ανθολογία Πηγών..., σ.553.
130. Στις ελληνικές πηγές είναι γνωστοί ως Σάννοι ή Ζάννοι. Οι μεγάλοι αρχαίοι Έλληνες ιστοριογράφοι και γεωγράφοι (Στράβων, Ηρόδοτος, Ξενοφών, Στέφανος Βυζάντιος κ.ά.) ταύτιζαν τους Τζάννους με τους “Μάκρωνες” που κατοικούσαν ανάμεσα στη “Σκυθική χώρα” και την “Κολχίδα”, βλ. Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “Τζάννοι. Ο πολεμικός λαός του Καυκάσου ως τον εκχριστιανισμό από το Βυζάντιο κατά τον 6ο αι. μ.Χ.”, Στρατιωτική Ιστορία, τευχ. 35 (Ιούλιος 1999), σ.30-32.
131. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων, σ.218: “ ”. πρβλ. Σ.ΠΑΤΟΥΡΑ, Οι λαοί του Καυκάσου..., σ.418· A.BRYER, “Some Notes on the Laz and Tzan”, στο: Peoples and Settlements in Anatolia and Caucasus, 800-1900, Collected Studies, London 1988, σ.188· αρχιμ. Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, Ο κόσμος των Βαρβάρων..., σ.485.
132. Βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων, σ.222-226· πρβλ. Σ.ΠΑΤΟΥΡΑ, Λαοί του Καυκάσου..., σ.417· Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Τζάννοι..., σ.32-35.
133. Βλ. A.BRYER, Laz and Tzan..., σ.188-189· Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Τζάννοι..., σ.35.
134. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν (De Administrado Imperio), (εισαγωγή-μετάφρ.-σχόλια Φ.Α. Δημητρακόπουλου), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, τ.Α΄, κεφ.31, στ.21-25, σ.87 (για τους Χρωβάτες) και κεφ.32, στ.26-29, σ.89 (για τους Σέρβους)· πρβλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ανθολογία Πηγών..., σ.555· Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία..., σ.337· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1985², σ.18.
135. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν, κεφ.30, στ.8-11, σ.80.

136. Βλ. D.OBOLENSKY, *"The Empire and its Northern Neighbours, 565-1018"*, C.M.H. iv, i, 1966, σ.482· A.TOYNBEE, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973, σ.269· Αικ.ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *"Βυζαντινή Μακεδονία. Σχεδιάγραμμα για την εποχή από τα τέλη του στ' μέχρι τα μέσα του Θ' αιώνα"*, Βυζαντινά 12, Θεσσαλονίκη 1983, σ.20· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Οι Βαλκανικοί λαοί κατά τους μέσους χρόνους*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992, σ.122· Γ.ΤΟΥΛΙΑΣ, *Ο χαρακτήρ της Εκκλησίας της Βοσνίας κατά τον Μεσαίωνα* (διδ. διατριβή υποβληθείσα στη Θεολογική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα 1950, σ.17-18· Κ.ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί της εποικίσεως Σλαβικών τινων φυλών εις την Πελοπόννησον*, (Εισαγωγή - σχόλια Δ. Κοντός), Αθήνα 1843, σ.101-102.
137. ΚΩΝ/ΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, κεφ.29, στ.70-84, σ.73· πρβλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α', σ.170· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί...*, σ.153· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Σερβική Εκκλησία...*, σ.19.
138. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Πατριάρχης Κων/πόλεως, *Ιστορία σύντομος*, (εκδ. C. De Boor), σ.12· πρβλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α', σ.111-112.
139. Βλ. D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.483· πρβλ. G.MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, τ.Α', Berlin 1958 (ανατύπ. Leyden 1983), σ.66-67· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *"Η Λαίλαπα των Τουρκοφώνων Κουτριγούρων πρό των πυλών της Βασιλεύουσας (558-559)"*, Σ.Ι. τ.40, Δεκέμβριος 1999, σ.21· I.BOBA, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the ninth century*, Wiesbaden 1967, σ.77.
140. Ο ανηψιός του Organa, Κοβράτος, ηγεμόνας της μεγάλης Πρωτοβουλγαρικής συνομοσπονδίας που εκτεινόταν από τον Καύκασο ως τον ποταμό Δον, υπηρέτησε πιστά τα συμφέροντα του Βυζαντίου στην περιοχή, ως το θάνατό του

- το 642, βλ. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, Χρονογραφία, σ.357· ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, Ιστορία σύντομος σ.24· πρβλ. Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphyrogenitus' World...*, σ.439· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.483· D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α', σ.113.
141. Για την ιδεολογία των Βυζαντινών σχετικά με την οικουμένη, το Imperium και την ιεράρχηση των κρατών στον κόσμο, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Πολιτική Θεωρία των Βυζαντινών (ἀνατύπωση)*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1992, σ.8-11· πρβλ. Η.Γ.ΒΕΚΚ, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, (μετάφρ. Δημοσθ. Κούρτοβικ), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1992², σ.100-115· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Βυζαντινή Ιστορία από τις Πηγές*, (β' έκδοση με τη συνεργασία Θ. Κορρέ), εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1987, σ.117 κ.ε.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ.Α', σ.32-38· Β.ΠΑΪΠΑΝΣ, "*Η Βυζαντινή διπλωματία ως πρότυπο πολιτιστικής διπλωματίας*", Σ.Ι., τ.57, Μάιος 2001, σ.34-41.
142. Βλ. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, "*Γενικές συνθήκες της Οικονομικής ζωής*", Ι.Ε.Ε., τ.Ζ', Αθήνα 1980 σ.128-183.
143. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ.Β', σ.62, 69· Αικ.ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Μακεδονία...*, σ.29· S.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.69.
144. Βλ. τις υπογραφές των επισκόπων στο MANSI IX, στ.389-396.
145. Βλ. τις υπογραφές των επισκόπων στο MANSI XI, στ.639-654.
146. Βλ. MANSI XI, στ.988-1005.
147. Βλ. Αικ.ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Μακεδονία...*, σ.21· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, "*Η Βυζαντινή αυτοκρατορία του ελληνικού έθνους, 642-1071*", Ι.Ε.Ε., τ.Η', σ.14-15· D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α', σ.113· Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphyrogenitus' World...*, σ.358· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του*

- Βυζαντινού Κράτους, τ.Β΄, σ.92-94· Γ.ΚΟΛΙΑΣ, Ιστορική Γεωγραφία..., σ.184· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ- ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.99.
148. Ο όρος “θέμα” σήμαινε αρχικά το στρατιωτικό κατάλογο των νεοσυλλέκτων μιας μονάδας. Στη συνέχεια δήλωνε την ίδια τη μονάδα και αργότερα την έδρα της μονάδας, δηλ. Σταδιακά έφτασε να δηλώσει μια γεωγραφική και διοικητική ενότητα, βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “Το νέο κράτος της μέσης βυζαντινής περιόδου”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.167· Μ.ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, “Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και της στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από το 10ο αιώνα”, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ. τ.58, Θεσσαλονίκη 1985, σ.35-36· Σ.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, “Πώς η λέξις θέμα, έφθασεν εις την σημασίαν της στρατιωτικής περιοχής”, Ε.Ε.Β.Σ. τ.23, Αθήναι 1953, σ.393· Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphyrogenitus’ World...*, σ.229-230· S.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.71-72· Σ.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Βυζαντινά Μελέται IV*, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.3ος, Θεσ/νίκη 1934, σ.378-379· W.E.ΚΑΕΓΙ, *Changes in Military Organisation and daily life on the Eastern Frontier*, (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συμποσίου, “Η Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο”), Κ.Β.Ε., Αθήνα 1989, σ.520· Α.PERTUSI, *Constantino Porphyrogenito “De Thematibus”*, (Studi e Testi 160), Rome 1952, σ.104-111, 149· J.H.HALDON, *Byzantium in the seventh century*, σ.210-213.
149. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, *Χρονογραφία*, (εκδ. C. De Boor), σ.404-410· πρβλ. Μ.ΑΝΑΣΤΑΣΟΣ, “*Iconoclasm and Imperial rule 717-842*”, C.M.H. IV, i, Cambridge 1966, σ.70-71· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “*Leo III’ s edict against the Images in the year 726-727 and the Italo-Byzantine relations between 726 and 730*”, *Studies in Byzantine Intellectual history, Collected Studies*, London 1979, σ.23-31· Τ.Κ.ΛΟΥΓΓΗΣ, “*Οι νέοι προσανατολισμοί των Ισαύρων*”, *Βυζαντικά* 2, (1982), σ.70· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ.Β΄, σ.135.

150. ΒΛ. ΝΕΙΛΟΣ ΔΟΞΑΠΑΤΡΗΣ, “*Τάξις των Πατριαρχικών Θρόνων*”, Ρ.Γ. 132, στ.1104 Α-Δ· πρβλ. Μ.Υ.ΑΝΑΣΤΟΣ, “*The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33*”, *Studies in Byzantine Intellectual history, Collected Studies*, London 1979, σ.14-31· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Α΄, σ.465· Αικ.ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, “*Η Εικονομαχία (726-787)*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.28· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π. σ.135.
151. Για τον 38ο κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής συνόδου βλ. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.394· και Κ.Ι.Κ., εκδ. 1995, σ.136· πρβλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι Μητροπόλεις...*, σ.45.
152. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.230 (Not. 3): “*Ἡ μεταβολή αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (787), βλ. MANSI XIII, στ.380· πρβλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Αἱ Μητροπόλεις..., σ.34-36· Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, “Ἡ θέσις τῆς αυτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἐναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν Θ΄ καὶ Ι΄ αἰῶνα”, Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 18, 1934, σ.135-136.*
153. ΒΛ. J.DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.240 (Not. 3), σ.261 (Not. 4)· πρβλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αἱ Μητροπόλεις...*, σ.698-699· Για τὴν πολιτικὴ διοίκηση βλ. Ε.ΗΟΝΙΓΜΑΝΝ, *Le Synecdemos...*, σ.38-39, 62· πρβλ. Ο.Δ.Β., ν.2, “*Isauria*”, σ.1014.
154. ΒΛ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αἱ Μητροπόλεις...*, σ.45· *Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Το Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο...*, σ.286.
155. Οἱ ἐπαρχίαι τοῦ Ἀν. Ἰλλυρικοῦ ποὺ σύμφωνα με τὴ Not.3 προσαρτήθηκαν στο Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν οἱ: Δακία Μεσόγειος (Σαρδική), Μακεδονία (Θεσσαλονίκη-Φίλιπποι), Νέα Ἑπειρος (Δυρράχιο), Παλαιὰ Ἑπειρος (Νικόπολη), Θεσσαλία (Λάρισα), Ἑλλάς (Ἀθήνα), Κρήτη (Γόρτυνα), Πελοπόννησος (Κόρινθος),

- Δαλματία (Κεφαλία;) και η μητρόπολη Κεφαλληνίας. Το σύνολο των εκκλησιαστικών εδρών του Αν. Ιλλυρικού που μεταφέρθηκαν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήταν, 10 μητροπόλεις, 2 αρχιεπισκοπές και 134 επισκοπές περίπου, βλ. τον πίνακα Α΄ στο Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι Μητροπόλεις...*, σ.26.
156. J.DARROUZES. *Notitiae Episcopatum...*, σ.10-19, 215-225· βλ. και P.G.107, σ.355-368 (Codex Vaticano 162).
157. J.DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.34-45, 247-261· βλ. και P.G.107, σ.329-341· P.Π., τ.Ε΄, σ.455-464.
158. J.DARROUZES, *Notitiae Episcopatum...*, σ.20-33, 229-245· βλ. και Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι Μητροπόλεις...*, σ.89-103.
159. Βλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι Μητροπόλεις...*, σ.88· Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο...*, σ.34.
160. Οι επισκοπές που βρίσκονταν στη Χαζαρική επικράτεια υπάγονταν στη μητρόπολη Γοθθίας, βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.231, 241-242 (Not. 3)· Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι Μητροπόλεις...*, σ.90, 100· Για την καταγωγή των Χαζάρων και την οργάνωση του κράτους τους βλ. D.OBOLENSKY, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α΄, σ.284-285· D.OBOLENSKY, *"The Crimea and the North before 1204"*, στο: *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe, Collected Studies*, London 1982, σ.127· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.487· A.TOYNBEE, *Porphyrogenitus' World...*, σ.441 κ.ε.· αρχιμ. Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, *Ο κόσμος των Βαρβάρων...*, σ.494.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

I. Το γεωγραφικό και Δημογραφικό Πλαίσιο.

161. Βλ. σχετικά Β.ΠΑΪΠΑΗΣ, *“Η Βυζαντινή Διπλωματία ως πρότυπο Πολιτιστικής Διπλωματίας”*, Σ. Ι., τ.57 (Μάιος 2001), σ.39-41.
162. Βλ. D.OBOLENSKY, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α΄, σ.21-28· βλ. το χάρτη της χερσονήσου του Αίμου στο: Ι.Ε.Ε., τ.ΣΤ΄, σ.149· πρβλ. το γεωμορφολογικό χάρτη της Βαλκανικής στο: Ι.ΑΣΛΑΝΗΣ, *“Τα Βαλκάνια στην Προϊστορία”*, *Corpus τευχ.26*, (Απρίλιος 2001), σ.43.
163. Βλ. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.24-25.
164. Στο ίδιο, σ.31-34.
165. Βλ. D.OBOLENSKY, ;όπ.π., σ.28 κ.ε.
166. Βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν (De Administrado Imperio)*, τ.Β΄, κεφ.42, σ.17 κ.ε.· πρβλ. Τ.ΛΟΥΓΓΗΣ, *Κων/νου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, De Adinistrado Imperio (Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν)*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1990, σ.96-101.
167. Ι.ΑΣΛΑΝΗΣ, *“Τα βαλκάνια στην Προϊστορία”*, *Corpus τευχ. 26*, (Απρίλιος 2001), σ.45.
168. Βλ. το λήμμα *“Μικρασία”* στο: Σύγχρονη Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, τ.9ος, σ.437-438· πρβλ. το χάρτη της Μ. Ασίας στο: Ι.Ε.Ε., τ.ΣΤ΄, σ.216-217.
169. Βλ. το χάρτη *“Τα Πέντε Πατριαρχεία μετά το 451”* στο: Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Χάρτες Πρωΐμου Βυζαντινής περιόδου (324-565)*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1991, σ.11· πρβλ. τους χάρτες, No 8 *“The Eastern*

- Patriarchate after 451*” στο: C.M.H. v. I· και Νο 8, 20, 21 στο: J.MARTIN, Atlas zur Kirchengeschichte, Frieburg 1988.
170. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995,σ.33.
171. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄, σ.34-50· Σ.ΒΡΥΩΝΗΣ, Η Παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μ. Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11ος-15ος αι.), (μεταφρ. Κ. Γαλαταριώτου), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996, σ.31-34· πρβλ. τους χάρτες 2 και 38 στο: Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Χάρτες Πρωΐμου Βυζαντινής Περιόδου (324-565), Θεσ/νίκη 1991.
172. Χαρακτηριστική εικόνα με τις κυριότερες αρτηρίες των χερσαίων και θαλασσίων επικοινωνιών περιέχει ο χάρτης στο: Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.280-281.
173. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.97-105· πρβλ. R.BROWNING, “Ο Αιώνας του Ιουστινιανού”, Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.207-220· Α.ΣΤΡΑΤΟΣ, “Η τυρρανίς του Φωκά”,Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.222-243· Σ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “Η Άνοδος του Ισλάμ και οι Αραβικές κατακτήσεις”, Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.243-252.
174. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, “Οικονομία - Κοινωνία κατά την Πρωΐμη Βυζαντινή περίοδο”, Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.282-283.
175. Βλ. Σ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “Η χερσόνησος του Αΐμου”, Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.430-435.
176. Βλ. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, όπ.π., σ.284-285.
177. Βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων, (Απόδοση κειμένου Κοκκίνου - Μαντά Σοφία, Απ. Τζαφερόπουλος), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Αθήνα 1996.
178. Βλ. Ε.ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ-ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, Το Βυζάντιο και ο Ασιατικός τρόπος παραγωγής, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα1988, σ.24.
179. Βλ. Ε.ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ-ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, όπ.π., σ.28-29.
180. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.33.

181. Βλ. Σ.ΒΡΥΩΝΗΣ, Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού..., σ.28-29.
182. Ρ.Π., τ.Γ', σ.245-246.
183. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.34.

II. ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

184. Βλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τ.Α΄: Βυζαντινοί χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1986² · ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “*Η οριστική διαμόρφωσις του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η εν Χαλκηδόνι σύνοδος*”, Ορθοδοξία 26, 1951· Φ.ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία. Από του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού μέχρι των καθ’ ημάς χρόνων, τ.Α΄: Αρχαία Εκκλησιαστική Ιστορία (1-700 μ.Χ.), Κων/πολη 1884· Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Αι Μητροπόλεις και αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η “Τάξις” αυτών, Αθήναι 1934· Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία, Θεσ/νίκη 1972· Χ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Η Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία. Γενική Ιστορική Επισκόπησις, Αθήνα 1954· Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία. Απ’ αρχής μέχρι σήμερον, τ.1-2 , Αθήναι 1948· Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.1-2, Αθήναι 1994· Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, “*Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Διαχρονική Εκκλησιαστική Διακονία του*”, στο: Το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, Εκδ. Ορθοδόξου Κέντρου Οικουμενικού Πατριαρχείου Γενεύης, 1989· Θ.ΦΙΛΙΠΠΑΙΟΣ, “*Εκκλησίας Κων/πόλεως επισκοπαί και επίσκοποι (1833-1960)*”, Θεολογία 31, 1960· G.EVERY, The Byzantine Patriarchate (451-1204), London 1962²· E.GERLAND, Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Graecae, I. Band: Die Genesis der Notitia Episcopatum, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Kadikoy 1931· J.M.HUSSEY, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, Oxford 1986· S.RUNSIMAN, Η Μεγάλη Εκκλησία εν Αιχμαλωσία, (μεταφρ. Νικ. Παπαρρόδου), Αθήνα 1979.

185. Βλ. τις αξιόλογες μελέτες σε επιμέρους γεωγραφικές περιοχές του Οικουμενικού Πατριαρχείου: Α.Π.ΑΒΡΑΜΕΑ, Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204. Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφίαν (ιδ. διατριβή), Αθήναι 1974· Κ.ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ, “Η Εκκλησιαστική Διάρθρωσις της Θράκης” στο: Byzantine Thrace (First International Symposium for Thracian Studies. Komotini 1987), ed. Amsterdam 1989· Π.ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, “Η Εκκλησιαστική οργάνωση και διοίκηση της Δ. Θράκης κατά τη Βυζαντινή εποχή”, στο: Byzantine Thrace (First International Symposium for Thracian Studies), ed. Amsterdam 1989· C.ASDRACHA, “La Thrace Orientale et la Mer-Noire: Geographie Ecclesiastique et Prosopographie (VIII-XII siècles)”, Geographie Historique dy Monde Mediterranéen, serie BYZANTINA-SORBONENSIA 7, Paris 1988· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες, εκδ. Ηρόδοτος 1988· S.VRYONIS, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century, Los Angeles-London 1971· W.M.RAMSAY, The Historical Geography of Asia Minor, London 1890, (ανατύπωση Α. Hakkert-Amsterdam 1962).
186. Βλ. τη νεώτερη έκδοση, που κατά γενική ομολογία είναι και η πληρέστερη τόσο από την άποψη της χρονολόγησης των Notitiae, όσο κι από την άποψη της χρησιμοποίησης πάρα πολλών κωδίκων, στο: J.DARROUZES, Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, v.I: Geographie Ecclesiastique de l' Empire Byzantin, Paris 1981· πρβλ. H.GELZER, Ungedruckte und ungenugend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum, Munchen 1900· E.GERLAND, Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Graecae, I. Band: Die Genesis der Notitia Episcopatum, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Kadikoy 1931· Για τον όρο Notitiae Episcopatum βλ. O.D.B., v.3, σ.1496· Σ.Ν.ΤΡΩΙΑΝΟΣ, ΟΙ πηγές του Βυζαντινού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα (Αθήνα -

- Κομοτηνή 1986), σ.45· Ν.ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, “*Η έρευνα των Εκκλησιαστικών Τακτικών (Notitiae Episcopatum) και η νέα κριτική των έκδοσις*”, Ε.Ε.Β.Σ. 45, Αθήνα 1981-82, σ.584· Ν.Σ.ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ, Η Χωρογραφία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από το 451 μ.Χ. με τον 28ο κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου ως το τέλος του 8ου αι. μ.Χ., (ανέκδοτη διπλωματική εργασία, που υποβλήθηκε στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.), Θεσ/νίκη 1998.
187. Βλ. Ν.Σ.ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ, Η χωρογραφία του Οικ. Πατριαρχείου..., σ.20· πρβλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου..., σ.260, υποσ.2.
188. Αναλυτικότερα βλ. Ν.Σ.ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ, όπ.π. σ. 20-21· πρβλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.311.
189. Βλ. E.HONIGMANN, Le Synecdemus d’ Hierocles et l’ Opuscule Geographique de Georges de Chypre, (Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae. Forma Imperii Byzantini - Fasciculus I), Bruxelles 1939.
190. Βλ. J.MANSI, v.XII, στ.951-1154 και XIII, στ.1-485.
191. ΙΩΣΗΦ ΓΕΝΕΣΙΟΣ, Περί Βασιλειών, (μετάφρ.- σχόλια Π. Νιαβής), εκδ. Κανάκη (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-3), Αθήνα 1998.
192. Ι. ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, (Εισαγωγή-μετάφρ.-σχόλια Ιορδ. Γρηγοριάδης), τ.Β΄, εκδ. Κανάκη (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-5), Αθήνα 1998.
193. Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, Χρονογραφία συγγραφείσα εκ προστάγματος του Κων/νου του φιλοχρίστου και Πορφυρογεννήτου δεσπότη, εκδ. I. Bekker, Theophanus Continuatus, (C.B.), Bonnae 1833, σ.3-486.
194. Ι.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, Σύνοψις Ιστοριών, εκδ. I.Thurn, Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum (C.F.H.B.-5), Berlin 1973.
195. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, “*Βίος Κων/νου-Κυρίλλου. Βίος Μεθοδίου*”, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., τ.12, 1967, σ.113-200.

196. P.G.102, στ.585-989 (επιστολές)· Β.ΛΑΟΥΡΔΑΣ, Φωτίου Ομιλίες, Θεσ/νίκη 1959· πρβλ. και Δ.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζαντινά Κείμενα (Βασική Βιβλιοθήκη-3), Αθήνα 1970, σ.102-121 (αποσπάσματα).
197. Συγγραφέας του Βίου του (πρώτη παραλλαγή) είναι ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Θεοφύλακτος (11ος αι.), εκδ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, "Βίος Κλήμεντος Αχρίδος", Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., τ.12, 1967, σ.162-184.
198. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, "Περί Θεμάτων", P.G.113, στ.63-140.
199. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, "Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν" (*De Administrado Imperio*), (Μετάφρ. Φ.Α. Δημητρακόπουλου), τ.Α-Β, εκδ. Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, Αθήναι 1971· Βλ. και την έκδοση G.MORAVCSIK-R.J.H.JENKINS, Constantine Porphyrogenitus, De Administrado Imperio, Budapest 1949, β΄ έκδοση Dumbarton Oaks-1967.
200. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία, τ.Α΄, (μετάφρ.-εισαγωγή-σχόλια Βρασ. Καραλής), εκδ. Αγρωσίς (Βυζαντινά Κείμενα-1), Αθήνα 1992, τ.Β΄, (μετάφρ.-εισαγωγή-σχόλια Βρασ. Καραλής), εκδ. Κανάκης (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-1), Αθήνα 1996.
201. Ν.ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, Ύλη Ιστορίας, (μετάφρ. Δ. Τσουκλίδου, εισαγωγή-σχόλια Δ. Τσουγκαράκης), εκδ. Κανάκης, Αθήνα 1996.
202. ΑΝΝΑ ΚΟΜΝΗΝΗ, Αλεξιάς, τ.Α΄-Β΄, (μετάφρ. Αλόη Σιδέρη), εκδ. Άγρα, Αθήνα 1990.
203. ΜΙΧΑΗΛ ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, (μετάφρ.-εισαγωγή-σχόλια Ι.Δ. Πολέμης), εκδ. Κανάκης, Αθήνα 1997.
204. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ΄, (εισαγωγή-μετάφρ.-σχόλια Ιορδ. Γρηγοριάδης), εκδ. Κανάκης, Αθήνα 1999.
205. Ι.ΚΙΝΝΑΜΟΣ, Επιτομή Ιστοριών, εκδ. A. Meineke, C.B., Bonnae 1836.

206. R.J.LOENERTZ, *“Lettre de Georges Bardanes, metropolite de Corcyre, au Patriarche Oecumenique Germain II, 1266-1227”*, E.E.B.Σ. 33, 1964, σ.87-118.
207. V.G.VASILJEVSKI, *“Epirotica Saeculi XIII”*, Vizantijskj Vremennik, τ.3, 1896.
208. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, (Απόδοση στη νεο-ελληνική-εισαγωγή-σχόλια Δημ. Μόσχος), εκδ. Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1997.
209. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες Δημογραφικές συνέπειες, εκδ. Ηρόδοτος, σ.23-24.
210. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *“Μελέται περί της Διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διαιρέσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει”*, E.E.B.Σ., τ.17 (1941), σ.208-274· τ.18 (1948), σ.42-62· τ.19 (1949), σ.3-25· τ.21 (1951), σ.179-209· τ.22 (1952), σ.159-182· τ.25 (1955), σ.127-157, Αθήνα 1941-1955· βλ. και την έκδοση του A.CARILE, *“Partitio terrerum Imperii Romaniae”*, Studi Veneziani 7 (1965), σ.125-305.
211. [Μιχαήλ] ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, (μετάφρ.-εισαγωγή σχόλια Βρ. Καραλής), εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997.
212. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζαντινά Κείμενα, (Βασική Βιβλιοθήκη-3), Αθήνα 1957, σ.296-302· βλ. και την έκδοση στο Σ.ΛΑΜΠΡΟΣ, *“Γρηγορίου Παλαμά επιστολή προς Θεσσαλονικείς”*, Ν.Ε. 16 (1922), σ.3-21 (κείμενο σ.7-21).
213. Δ.ΚΥΔΩΝΗΣ, *“Ρωμαίοις Συμβουλευτικός”*, P.G.154, στ.961-1008· Δ.ΚΥΔΩΝΗΣ, *“Συμβουλευτικός έτερος περί Καλλιπόλεως”*, P.G. 154, στ. 1009-1036· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “*↓ ⓄⓄ◆↓ ⓇⓄ◆ⓀⓄⓄ◆Ⓚ”, εκδ. G.Mercati, Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Melitiniota et altri appunti per la storia della Teologia e della Letteratura Bizantina del secolo XIV, Studi e Testi 56, Vaticano 1931.
214. Σ.ΛΑΜΠΡΟΣ, *“Υπόμνημα περί των ελληνικών χωρών και εκκλησιών”*, Ν.Ε. 7 (1910), σ.360-371.

215. F.MIKLOSICH-J.MULLER, *Acta et Diplomata medii aevii sacra et profana*, v.1-6, Vindobonae 1860-90.
216. P.SHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, v.1: Text (C.F.H.B. 12/1), Wien 1975, v.2: Historischer Kommentar (C.F.H.B. 12/2), Wien 1977.
217. R.F.KREUTEL, *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte, Frühzeit und Aufstieg des Osmanreiches nach der chronik "Denkwürdigkeiten und zeitläufe des Hauses Osman"* von Derwish Ahmed, genaunt Ašik-Paša-Sohn, Osmanische Geschichtsschreiber 3, Graz-Wien-Köln 1959· Για τη σημασία του έργου του Ασίκ-Πασά-Ζαντέ κατά την εξεταζόμενη περίοδο βλ. επίσης Ε.Δ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400)*, Αθήνα 1991, σ.42-43· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *"Το έργο του Τούρκου χρονογράφου Ασίκ-Πασά Ζαντέ (c.1400-c.1486) ως πηγή της υστεροβυζαντινής και πρώιμης οθωμανικής περιόδου"*, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 3 (1982), σ.57-70· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανο-κρατία στη Θράκη...*, σ.18-20.
218. *Altosmanische Anonyme Chroniken (Ανώνυμα Παλαιοθωμανικά Χρονικά)*, στο: *Text und Übersetzung herausgegeben von D.F.GIESE, Teil I.: Text und Variantenverzeichnis, Breslau 1922, Teil II: Übersetzung, Leipzig 1925.*
219. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη...*,σ. 21-23.
220. ΤΖ.Μ.ΑΝΤΖΟΛΕΛΛΟ, *Ένας Ενετός του 15ου αιώνα στην Αυλή του Μεγάλου Τούρκου*, (εισαγωγή-μετάφραση Δ. Δεληολάνη), εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1990-91.²
221. Φ.ΝΤΕ ΜΟΝΚΑΔΑ, *Εκστρατεία των Καταλανών και Αραγωνέζων κατά των Τούρκων και Ελλήνων*, (μετάφρ. Ιουλ. Ιατρίδη), εκδ. Εστίας, Αθήνα 1984.
222. Ρ.ΓΚ.ΝΤΕ ΚΛΑΒΙΧΟ, *Το Ταξίδι στην Αυλή του Ταμερλάνου. Το ημερολόγιο της πορείας της ισπανικής αποστολής προς τη Σαμαρκάνδη (1403-1406)*, (σχόλια-μετάφρ. Ι. Μιρόκοβα), εκδ. Καλέντης, Αθήνα 1997.

I. Ανόρθωση και ακμή του βυζαντινού κράτους, 9ος αι. - 11ος αι. (1081)

- ΘΕΟΦΑΝΗΣ, σ.475.11· Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Β΄, (εσαγωγή-μετάφραση-σχόλια Ιορδ. Γρηγοριάδης), εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1998, σ.64:
- “*Ἐπειδὴ δὲ τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐκείνην ἑταίρειαν ἐπέλεξε, ἡ ἀναγέννησις αὐτοῦ ἐγένετο ἐκ τῆς ἀναγέννησεως τῆς ἑταίρειας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐκείνην ἑταίρειαν ἐπέλεξε, ἡ ἀναγέννησις αὐτοῦ ἐγένετο ἐκ τῆς ἀναγέννησεως τῆς ἑταίρειας.*” βλ. και Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία, Αθήνα 1988, σ.161, κατά τον συγγραφέα η στέψη αυτή ήταν ένα απαραίτητο συμπλήρωμα της “Κωνσταντίνειας Δωρεάς” και φυσική κατάληξη μετά την αποσκίρτηση της παπικής Εκκλησίας από τη Βυζαντινή επικυριαρχία, στα μέσα του 8ου αι.
224. Τ.Κ.ΛΟΥΓΓΗΣ, “*Η Βυζαντινή Ιστοριογραφία μετά το λεγόμενο Μεγάλο Χάσμα*”, Σύμμεικτα 7, Αθήνα 1987, σ.132-133.
225. Για την οικουμενική πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας στη Δύση και τα Βαλκάνια βλ. Τ.Κ.ΛΟΥΓΓΗΣ, Η βυζαντινή Ιστοριογραφία..., σ.138-139. Την αναστήλωση των εικόνων, το 843, ακολούθησε μια περίοδος μεγάλης ακμής και πνευματικής αναγέννησης του Βυζαντίου, βλ. Δ.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον, Κράτος και Κοινωνία, σ.102.
226. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, “*Η Ανόρθωση, 862-945*”, Ι.Ε.Ε.. τ.Η΄, Αθήνα 1980, σ.46.

- 227 ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Περὶ Θεμάτων, Ρ.Γ. 113, στ.63-140· βλ. και Π.ΠΑΡΙΣΗΣ, “*Η στρατιωτική Οργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*”, Στρατιωτική Ιστορία, τ.51, Νοέμβριος 2000· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, Θεσ/νίκη 1995, σ.299-301· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β΄, Αθήνα 1957², σ.83-84· Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Η Επαρχιακή Διοίκηση στο κράτος της μέσης βυζαντινής περιόδου*”, Ι.Ε.Ε., τ.Ζ΄, σ.167-171· Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphyrogenitus’ World...*, σ.230-238 και 252-274· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453, τ.Α΄, σ.310-311· Ε.Υ.ΒΡΟΟΚΣ, “*Arabic lists of the Byzantine Themes*”, *Journal of Hellenic Studies* 21, 1901, σ.67-76.
228. Την εποχή των Αβασσιδών το Αραβικό στοιχείο χάνει την πολιτική και στρατιωτική του υπεροχή στην αραβική αυτοκρατορία, της οποίας η στρατιωτική μηχανή αποτελείται τώρα από Τουρκο-Καυκασιανές δυνάμεις. Αποτέλεσμα ήταν η παρακμή της δύναμης των Αβασσιδών και η αρχή ενός φεουδαλικού συστήματος με διασπαστικές τάσεις, βλ. Ph.HITTI, *The history of Arabs*, New York 1961, σ.328-29.
229. Για την εγκατάσταση των Αράβων στην Κρήτη βλ. Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, σ.78.2 κ.ε.· και Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Β΄, σ.116 κ.ε.· Ι.ΓΕΝΕΣΙΟΣ, Περὶ Βασιλειών, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1994, σ.102 κ.ε.· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.238-39, 242-43, 288· Για την αποβίβαση των Αράβων στη Σικελία και την κατάληψη του νησιού βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Β΄, σ.120· πρβλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία*, σ.172-73· Ανάμεσα στο 827 και 861 η Σικελία, με εξαίρεση τις Συρακούσες και την Ταορμίνα, περιήλθε στα χέρια των Αράβων, βλ. M.CANARD, “*Byzantium and the Muslim World to the middle of the eleventh century*”, C.M.H., v. IV, i, ed. J.M. HUSSEY, Cambridge 1966, σ.732.

240. Οι Χαμδανίδες υπήρξαν μουσουλμανική αιρετική (σιΐτικη) δυναστεία στο βόρειο Ιράκ και στη Συρία κατά την περίοδο 905-1104 και διεξήγαγαν μακροχρόνιους πολέμους κατά διαφόρων μουσουλμανικών δυναστειών αλλά και κατά του Βυζαντίου. Ο κλάδος της Μοσούλης έχασε τις κτήσεις του από τους επίσης σιΐτες Μπουΐδες του Ιράν (978-9), ενώ ο κλάδος του Χαλεπιού ενσωματώθηκε στην Αίγυπτο της σιΐτικής δυναστείας των Φατιμιδών, βλ. Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *“Η Μακεδονική δυναστεία στο Βυζάντιο (867-1057) και η επέλαση στην Ανατολή και στον Καύκασο”*, Σ.Ι. τ.49, Σεπτέμβριος 2000, σ.12-13.
241. Βλ. ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ, *Ιστορία*, σ.51-56, 160-168· Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *όπ.π.*, σ.298-301, 308-309· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *όπ.π.*, σ.395-398, 426-433.
242. Βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Γ΄, σ.60-61· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού κράτους*, τ.Β΄, σ.451-452, 464.
243. Κατά τον Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.480, η βασιλεία του Βασιλείου Β΄ υπήρξε το απόγειο της ακμής της Μακεδονικής δυναστείας· Για τον εκχριστιανισμό των Ρώσων βλ. Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Β΄, Αθήνα 1994, σ.68 κ.ε.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας απ΄ αρχής μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1967, σ.7-14· D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.α΄, σ.304, 326-27· Για την βάπτιση των Πετσενέγων βλ. Ι.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.456,4· Τον 10ο αιώνα έχουμε μνεία από τον Ι.ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σ.239, 66 κ.ε. για κάποιον μοναχό Ιερόθεο που χειροτονήθηκε επίσκοπος *“Τουρκίας”* (Ουγγαρίας) από τον πατριάρχη Θεοφύλακτο· πρβλ. D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, C.M.H. IV, part I, σ.509· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βυζ.Κοινοπολιτεία*, τ.α΄, σ.261-263· Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Β΄, σ.57-58.
244. Η κατάκτηση των εδαφών της Γεωργίας και της Αρμενίας άρχισε τον 9ο αι. και ολοκληρώθηκε τον 11ο αι., βλ. P.CHARANIS, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Lisboa 1963, σ.12· πρβλ. Χ.Μ.ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ, *“Βυζάντιο και Αρμενία”*,

- Βυζαντινά 12, Θεσ/νίκη 1983, σ.448· Για τα σύνορα της αυτοκρατορίας στην Ανατολή κατά το 1025 βλ. M.H.BAYNES - H.St.L.B.MOSS, *Byzantium...*, σ.24-25.
245. Η κατάληψη της Κύπρου έγινε επί Νικηφόρου Φωκά, βλ. Ph.K.HITTI, *History of the Arabs*, New York 1961, σ.459.
246. Η Βουλγαρία διαιρέθηκε σε δύο μεγάλες διοικητικές περιφέρειες και ενσωματώθηκε στο βυζ.κράτος. Για το θέμα Βουλγαρίας βλ. Ιω.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.358.85 και 459.81· Για το Παρίστριον θέμα βλ. Ιω.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.356.27 ·Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.469-470· Μ.ΝΥΣΤΑ-ΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί*, σ.175.
247. Βλ. Μ.ΑΝΑΣΤΟΣ, “*Οι Νεαρές και το αγροτικό ζήτημα*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.224· Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, “*Το αλληλέγγυον*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.196· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.415-16· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σ.432.
248. Η άποψη αυτή κυριαρχεί σε μια σημαντική πλειοψηφία εργασιών πάνω στην Ιστορία του Βυζαντίου. Ειδικότερα βλ. P.CHARANIS, “*Economic factors in the Decline of the Byzantine Empire*”, στο: *Social Economic and Political life in the Byzantine Empire, Collected Studies*, London 1986· Sp.VRYONIS, “*Byzantium: The Social basis of decline in the eleventh century*”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 2, 1959· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Byzantium and Europe*, σ.130.
249. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Η ενοποίηση του Ευρασιατικού χώρου, 945-1071*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.130· πρβλ. S.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.121-22· Κατά τον Α.ΚΑΖΝΤΑΝ, “*Κεντρομόλες και κεντρόφυγες τάσεις στο Βυζαντινό κόσμο (1081-1261), Η δομή της Βυζαντινής Κοινωνίας*”, *Βυζαντικά* 3, Θεσ/νίκη 1983, σ.102, η κρίση του 11ου αι. οφειλόταν στην αντίθεση ανάμεσα στη συγκεντρωτική γραφειοκρατία της Κων/πολης και στην επαρχιακή διοίκηση, καθώς και στους αγώνες μεταξύ των διαφόρων φατριών γύρω από το βυζαντινό θρόνο.

250. Βλ. S.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.124· Κατά τον R.E.FOSSIER, *Middle Ages...*, σ.297, το σύστημα των στρατιωτικών κτημάτων αποδείχθηκε ανεπαρκές για τη στρατολόγηση και πληρωμή των στρατιωτών. Ακόμα η παραδοσιακή επιλογή της μετατροπής της στρατιωτικής υπηρεσίας σε καταβολή χρημάτων, άρχισε να γίνεται αρκετά δημοφιλής, οδηγώντας έτσι σε μια ολοένα μεγαλύτερη εξάρτηση από ξένους μισθοφόρους· Βασική αιτία της παρακμής του Βυζαντινού κράτους ήταν η εξαφάνιση της αγροτικής κοινότητας, η οποία θεωρείτο στήριγμα του μοναρχικού καθεστώτος και η είσοδος του Βυζαντίου στο δρόμο της φεουδαρχικής ανάπτυξης, βλ. A.KAZNTAN, *Κεντρομόλες και Κεντρόφυγες τάσεις...*, σ.96· Για τις προσπάθειες των γραφειοκρατών της Κων/πολης να μειώσουν τη δύναμη των στρατιωτικών και οι αρνητικές επιπτώσεις που είχαν αυτές στην άμυνα των συνόρων της αυτοκρατορίας βλ. N.H.BAYNES - H.St.L.B.MOSS, *Byzantium...*, σ.27· Για το θεσμό των “στρατιωτικών κτημάτων” βλ. A.TOYNBEE, *Porphrogenitus’ World...*, σ.134.
251. Ο Ιω. Ζωνάρας κρίνοντας τα μέτρα του Κων/νου Θ’ Μονομάχου περί εξαγοράς της στρατιωτικής θητείας, θεωρεί ότι υπήρξε κύριος υπεύθυνος της υποταγής των ανατολικών εδαφών της αυτοκρατορίας στους Σελτζούκους Τούρκους, βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Γ’, σ.146-147· βλ. και Ι.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.476.
252. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού κράτους*, τ.Β’, σ.528-29.
253. Για την πρώτη εμφάνιση των Σελτζούκων Τούρκων στ’ ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας, καθώς και για την εντύπωση που προξένησε στους Βυζαντινούς χρονογράφους, βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Γ’, σ.132-141· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *όπ.π.*, σ.521-525· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “*Σουλεϋμάν Α΄ Ιμπν Κουτλουμούς. Ο Σελτζούκος ιδρυτής του σουλτανάτου της Ρωμανίας (του Ρουμ) στα τέλη του 11ου αι. μ.Χ.*”, Σ.Ι. τ.58, Ιούνιος 2001, σ.62-70· S.VRYONIS, *The Decline of Medieval Hellenism...*, σ.94 κ.ε.· F.TAESCHNER, “*The Turks and*

- the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century*”, C.M.H. IV, i, σ.736-752· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “Ο Σελτζούκος σουλτάνος Αλπ Αρσλάν και το Βυζάντιο”, Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1990, σ.129-136.
254. Για τις πρώτες επιδρομές των Σελτζούκων στη Μ. Ασία βλ. Χ.ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ-Η.ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, “Η Ελληνοτουρκική σύγκρουση στη Μ. Ασία κατά το Μεσαίωνα (1040-1061)”, Σ.Ι. τ.42, Φεβρουάριος 2000, σ.42.
255. Για τη μάχη του Μαντζικέρτ βλ. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ. 284 κ.ε.· πρβλ. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία, τ.Β΄, (μετάφρ. Βρ. Καραλής), εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1996³, σ.402.19 κ.ε.· Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ΄, σ.214-221· πρβλ. και τις μελέτες: Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β΄, σ.215-217· R.JENKINS, Byzantium: The Imperial Centuries, A.D. 610-1071, London 1969, σ.372 κ.ε.· S.VRYONIS, The Decline..., σ.96 κ.ε.· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζαντινού κράτους, τ.Β΄, σ 577-579.
256. Βλ. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ.298-315· πρβλ. Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, “Η μάχη του Μαντζικέρτ και η κατάρρευση της Βυζαντινής Μ. Ασίας”, Σ.Ι. τ.50, Οκτώβριος 2000, σ.13-15· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.579.
257. Για την προώθηση των Σελτζούκων Τούρκων στη Μ.Ασία και την ίδρυση του σουλτανάτου του Ρουμ βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.595· πρβλ. BAYNES-MOSS, Byzantium...,σ.28· Ο Sulayman ibn Qutlumish ίδρυσε το σουλτανάτο του Ρούμ με πρωτεύουσα τη Νίκαια, το 1077μ.Χ. Το 1084 η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στο Ικόνιο, βλ. Ph.K.HITTI, History of the Arabs, σ.475-6· Κατά τον F.TAESCHNER, “*The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century*”, C.M.H. IV, i, σ.740, η Νίκαια έγινε πρωτεύουσα του σουλτανάτου του Ρούμ το 1081μ.Χ.· πρβλ. A.BRYER, “*Nicaea a Byzantine city*”, People and Settlements in Anatolia and the Caucasus, Collected Studies, London

1988, σ.26, σύμφωνα με τον οποίο, τη Νίκαια παρέδωσαν στον Sulayman Qutlumish οι Τούρκοι μισθοφόροι του Νικηφόρου Βοτανειάτη.

258. Βλ. P.CHARANIS, *Observations on the demography...*, σ.15· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τ.Α΄, σ.447· Γ.ΚΟΛΙΑΣ, *Ιστορική Γεωγραφία του Ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1969, σ.186.

II. Η δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κων/πόλεως από τις αρχές του 9ου αι. ως το τέλος του 11ου αι. μ.Χ.

259. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *“Η Ανόρθωση, 802-945. Εκκλησία και Κράτος”*, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ. 91.
260. Βλ. Χ.ΒΑΝΤΣΟΣ, *“Το Ιεραποστολικό έργο της Εκκλησίας κατά τη εποχή του ιερού Φωτίου”*, Πρακτικά ΙΕ΄ Θεολογικού Συνεδρίου “Μέγας Φώτιος”, Θεσ/νίκη 1995, σ.77-87.
261. Βλ. Χ.ΚΡΙΚΩΝΗΣ, *“Ο Οικουμενικός χαρακτήρας του Ιεραποστολικού έργου της Εκκλησίας”*, (Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Ι. Ο Καλογήρου), Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ. (Τμήμα Ποιμαντικής), Θεσ/νίκη 1992, σ.385-390.
262. Βλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α΄, σ.234-236, 245· πρβλ. και Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Οι Βαλκανικοί λαοί...*, σ.127-128· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ. 500· S.RUNSIMAN, *“Byzantium and the Slavs”*, *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization*, (ed. N.H. Baynes- H.St.L.B. Moss), Oxford 1969, σ.367.
263. Βλ. Δ.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζάντιον, Κράτος και Κοινωνία*, σ.101· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Α΄, Θεσ/νίκη 1983, σ.519· Χ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η*

- Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία. Γενική Ιστορική Επισκόπησις, Αθήνα 1954, σ.79-80· αρχιμ. Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, “*Η Ελληνική Εκκλησία και ο κόσμος των Βαρβάρων*”, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.1ος, Θεσ/νίκη 1953, σ.524-525· J.M.HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, σ.77 κ.ε.· G. EVERY, *Byzantine Patriarchate...*, σ.116 κ.ε.
264. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί...*, σ.153· πρβλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄*, σ.171· μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, σ.337.
265. Βλ. Α.Ρ.ΒΛΑΣΤΟ, “*The Mission of S.S. Cyril and Methodios and its aftermath in Central Europe*”, *The Mission of the Church and the propagation of the Faith*, ed. G.J.Cuming, Cambridge 1970, σ.1-4· J.M.HUSSEY, *Orthodox Church...*, σ.94-97· G.EVERY, *Byzantine Patriarchate...*, σ.112 κ.ε.· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί...*, σ.130-136· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, *Η Βυζαντινή Κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1990, σ.32-33.
266. Βλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄*, σ.252-253· R.FOSSIER, *The Cambridge Illustrated History of the Middle Ages (350-950)*, Cambridge Univers. Press, σ.330· Α.Φ.ΚΡΑΛΙΔΗΣ, “*Ο “Χαζαροπρόσωπος” Πατριάρχης. Η Συμβολή του Μ. Φωτίου στην αποστολή των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στη χώρα των Χαζάρων*”, Πρακτικά ΙΕ΄ Θεολογικού Συνεδρίου “Μέγας Φώτιος”, Θεσ/νίκη 1995, σ.281 κ.ε.· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, “*Βίος Κων/νου-Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος Αχρίδος...*”, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ. τ.12, σ.127-139, 152-153.
267. Βλ. J.M.HUSSEY, *Orthodox Church...*, σ.101 κ.ε.· S.RUNSIMAN, *Byzantium and the Slavs*, σ.357· G.EVERY, *Byzantine Patriarchate...*, σ.140 κ.ε.· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.496· Χ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία...*, σ.86-90· D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄*, σ.303-311· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού*

- Κράτους, τ.Β΄, σ.442-443· A.POPPE, *“The Political background to the Baptism of Rus. Byzantino-Russian Relations between 986-989”*, D.O.P. 30 (1976), σ.195-244· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, *Ιστορία της Ρωσίας. Α΄ Η Ρωσία του Κιέβου (9ος αι.-1240)*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1994, σ.59 κ.ε.
268. Βλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Α΄, σ.294· J.M.HUSSEY, *The Orthodox Church...*, σ.91· μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, σ.320, 322· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.512.
269. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, *Η Βυζαντινή Κληρονομιά...*, σ.303 κ.ε.· πρβλ. S.RUNSIMAN, *“The Place of the Byzantium in the Medieval World”*, C.M.H. IV, ed. J.M.Hussey, Cambridge 1967, σ.366· D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Β΄, σ.444· J.M.HUSSEY, *The Orthodox Church...*, σ.133· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *“Η Πολιτική Θεωρία των Βυζαντινών”*, *Βυζαντινά* 2, Θεσ/νίκη 1970, σ.40· D.OBOLENSKY, *“The Relations between Byzantium and Russia (11th-15th century)”*, *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, V.R., London 1982, σ.4, 8· Β.ΠΑΪΠΑΗΣ, *“Η Βυζαντινή Διπλωματία ως πρότυπο Πολιτιστικής Διπλωματίας”*, *Στρατιωτική Ιστορία*, τευχ. 57 (Μάιος 2001), σ.34-41.
270. MANSI, XVI, στ.189-195 (πίνακας υπογραφών).
271. MANSI, XVII, στ.373-379 (πίνακας παρόντων επισκόπων).

1. Η δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κων/πόλεως κατά τον 9ο αι.

272. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.45· για το κείμενο βλ. σ.248-261.
273. Βλ. Στο ίδιο, σ.264-266.
274. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.48.
275. Για το κείμενο βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.267-268.
276. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.51.
277. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.249, 259· Την ένωση της Πέργης και του Συλαίου, ο Ramsay την τοποθετεί μεταξύ του 787 και 869, ενώ ο H.Gelzer την τοποθετεί μεταξύ του 787 και 812, βλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.420.
278. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.218(77), 223(301).
279. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.249(34)· Ο προβιβασμός της επισκοπής Αμορίου σε αρχιεπισκοπή γύρω στο 787 και αργότερα σε μητρόπολη, δεν πρέπει να είναι άσχετος με την ολοένα αυξανόμενη σημασία της. Ήδη από τον 7ο αι. έγινε πρωτεύουσα του θέματος των Ανατολικών. Η στρατηγική τοποθεσία της πόλης πάνω στον κύριο νότιο δρόμο που ακολουθούσαν οι αραβικές εισβολές στη Μ.Ασία, αλλά και το γεγονός ότι ήταν ιδιαίτερη πατρίδα του αυτοκράτορα Μιχαήλ Β΄, ιδρυτή της δυναστείας του Αμορίου, της απέδωσαν ιδιαίτερη σημασία κατά τον 9ο αι. Βλ. O.D.B. v.1, "*Amorion*", σ.79.
280. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.48·
281. Στο ίδιο, σ.268.
282. Στο ίδιο, σ.42.
283. Για τις επιδρομές των Αράβων και τις καταλήψεις των βυζαντινών εδαφών στις ανατολικές επαρχίες βλ. E.W.BROOKS, "*The Arabs in Asia Minor (641-750) from*

- Arabic sources*”, *Journal of Hellenic Studies* 18, 1898, σ.163-204· πρβλ. P.K.HITTI, *History of the Arabs*, σ.199-200· Για τη μη αναγραφή της μητρόπολης Μελιτηνής βλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αι μητροπόλεις και αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η “Τάξις” αυτών*, Αθήναι 1934, σ.42-43.
284. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Οι Βαλκανικοί λαοί...*, σ.97· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝ-ΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ.Β΄, σ.92-94· πρβλ. Γ.ΚΟΛΙΑΣ, *Ιστορική Γεωγραφία του ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1969, σ.184· αρχιμ. Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, *Ο κόσμος των Βαρβάρων...*, σ.515· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.485.
285. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.44· J.D.MANSI, XII, στ.384.
286. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.251(Not.4) και 266(Not.5).
287. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.43.
288. Βλ. MANSI XVI, στ. 189-195.
289. Βλ. MANSI XVII, στ. 373-379.
- 290 Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.268 (Not. 6).
291. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.251(Not.4) και 266(Not.5).
292. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.39.
293. Βλ. MANSI XVI, στ. 192.
294. Βλ. MANSI XIII, στ. 384.
295. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.242(Not.3) και 283(Not.7).
296. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.218: “*μα΄ επαρχία Ελλάδος: Αιγίνης*”.
297. Βλ. MANSI XIII, στ. 392.
298. Βλ. E.MALAMUT, *Les Iles de l’ Empire Byzantin*, v.I, σ.338.
299. Βλ. MANSI XVII, στ. 373.
300. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.38.
301. Το ίδιο συμβαίνει και στις *Notitiae* 5 και 6.
-

327. Για τη μάχη στον ποταμό Λαλακάοντα βλ. Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, σ.181.4 κ.ε.· βλ. και Ι.ΓΕΝΕΣΙΟΣ, Περὶ Βασιλειῶν, σ.190-193· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.263-264.
328. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.250-51(Not.4) και 218(Not.2).
329. Βλ. J. DARROUZES, Notitiae..., σ.241-242(Not.3)· πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.289.
330. ΝΙΚΟΛΑΟΣ Αρχιεπ. Κων/πόλεως, *Επιστολαί*, στο: Nicholas I Patriarch of Constantinople, Letters, (ed. R.J.H. Jenkins-L.G. Westernik), C.F.H.B. VI, Dumbarton Oaks Texts ii, Washington 1973, σ.314, 554-555 (αρ.68) και σ.388-390, 569 (αρ.106)· πρβλ. Α.Φ.ΚΡΑΛΙΔΗΣ, Ο “Χαζαροπρόσωπος” Πατριάρχης..., σ.296-297.
331. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.274(Not.7).
332. Βλ. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.293· πρβλ. O.D.B., ν.3, “*Tmutorakan*”, σ.2090.
333. Βλ. J.DARROUZES, όπ.π., σ.232(Not.3)· MANSI XIIIα΄, στ.380: “*Στέφανος Σουγδίων*”.
334. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν, τ.Β΄, κεφ.42, σ.18-20· Σύμφωνα με τον Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, Porphyrogenitus’ World..., σ.270, το θέμα Χερσώνος δημιουργήθηκε μετά το 833· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.341.
335. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, όπ.π., κεφ.53, στ.495-506, σ.78-79.
336. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Caerimoniis, II, 48, σ.688· πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.294.
337. Βλ. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.294.
338. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, όπ.π., κεφ.42, στ.95-110, σ.20-21.
339. MANSI XVII, στ.373: “*Λουκά Βοσπέρης*” και “*Παύλου Χερσώνος*”.
340. MANSI XVII, στ.377: “*Παύλου Ζηκχίας*”.

341. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.430.
342. Βλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.α΄, σ.252· Για την εγκύκλιο επιστολή του Μ. Φωτίου προς τους θρόνους της Ανατολής σχετικά με το φωτισμό του έθνους των Ρως βλ. ΦΩΤΙΟΥ Πατριάρχη Κων/πόλεως, *Επιστολαί*, εκδ. Β. Laourdas-L.G. Westernnik, Leipzig 1983, Επιστολή 2, στ.293-315· βλ. και Δ.ΛΙΑΛΙΟΥ, “*Σχόλια επί της Εγκυκλίου Επιστολής του Αγ. Φωτίου “Προς τους της Ανατολής Αρχιερατικούς Θρόνους...”*”, (Ανάπτυπο εκ του τόμου Ι΄ (1989-1991) της Επετηρίδος Εκκλησία και Θεολογία), σ.277-298· πρβλ. D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.496· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία...*, σ.85· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, *Ιστορία της Ρωσία*, τ.Α΄, σ.61· Χ.ΜΠΟΥΛΑΚΗ-ΖΗΣΗ, *Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων*, Θεσ/νίκη 1989, σ.128-145.

i. Ιεραποστολή στη Μοραβία

343. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.α΄, σ.229.
344. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.231· Ο Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος κάνει αναφορά στο γεωγραφικό χώρο που καταλάμβανε η Μεγάλη Μοραβία επί ηγεμόνα της Σβιατοπούλκ, καθώς και την καταστροφή της από τους Ούγγρους, βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄, ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*, κεφ.41, στ. 1-25, σ.16-17 και κεφ.13, στ.1-7, σ.38· Σύμφωνα με τον Τ. ΛΟΥΓΓΗ, *De Administrado Imperio...*, σ.102-106, ο Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος υπαινίσσεται στο έργο του ότοι η καταστροφή της Μεγάλης Μοραβίας από τους Ούγγρους υπήρξε έργο της βυζαντινής διπλωματίας.

345. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.130· S.RUNSIMAN, "Byzantium and Slavs", Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization, Oxford 1969, (ed. N.Baynes - H.St.L.B.Moss), σ.346.
346. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.274.
347. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.276· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.131.
348. Βλ. Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, "Βίος Κων/νου-Κυρίλλου. Βίος Μεθοδίου (μετάφραση). Βίος Κλήμεντος Αχρίδος", Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., τ.12 (1968), σ.141 κ.ε. (Βίος Κων/νου) και σ.153 κ.ε. (Βίος Μεθοδίου)· Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία των Σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών, Α. Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, Θεσ/νίκη 1986, σ.13-14· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Η Κυριλλο-Μεθοδιανή Λατρευτική παράδοση στη Μοραβία και Παννονία..., σ.757· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.46-47· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.277· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.130· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ανθολογία Πηγών Εκκλησιαστικής Ιστορίας (Α΄- ΙΑ΄αι.), τ.Α΄, τεύχος Α΄, Θεσ/νίκη, 1979, σ.556· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.497.
349. D.OBOLENSKY, Βυζ.Κοινοπολιτεία..., τ.α΄, σ.231.
350. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.47· G.EVERY, Byzantine Patriarhate, σ.112· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.96· Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία..., σ.69-70· A.P.VLASTO, Mission of s.s. Cyril and Methodios..., σ.1.
351. Βλ. Κ.Γ.ΜΠΟΝΗΣ, Οι Έλληνες ιεραπόστολοι των Σλάβων Κύριλλος και Μεθόδιος υπο το νέον φως της επιστήμης, (Ανάτυπο εκ της Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τ.16ος), Αθήνα 1967, σ.5-28· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Συμβολή εις περαιτέρω έρευναν του προβλήματος της καταγωγής των ιεραποστόλων των Σλάβων Κυρίλλου και Μεθοδίου", Βυζαντινά τ.13 (Δώρημα στον Ι. Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη 1985, σ.427-451· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ,

- “Αναιρέσεις ισχυρισμών περί σλαβικής καταγωγής των Ελλήνων ιεραποστόλων των Σλάβων Κυρίλλου και Μεθοδίου”, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, τ.60, 1985, σ.90-120.
352. Σχετικά με τη χρονολογία της αποστολής βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Οι Βαλκανικοί λαοί..., σ.134 υποσ.2· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.47· πρβλ. F.DVORNIK, “*The Embassies of Constantine-Cyril and Photius to the Arabs*”, To Honor Roman Jacobson, Hague 1967, σ.569-576.
353. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.15· βλ. και Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, “*Η αποστολή του Κων/νου-Κυρίλλου και του Μεθοδίου εις την χώρα των Χαζάρων*”, Εκκλησία ΜΓ΄ (1966), σ.425-436· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βίοι Κων/νου-Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος Αχρίδος..., σ.127-128,138,152-153.
354. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.134· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.15· Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία, σ.70.
355. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.231· μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ.332.
356. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.234· πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.17· και Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.142, σύμφωνα με την οποία είναι πιθανό ότι με υπόδειξη του Φωτίου, ο οποίος ενδιαφερόταν για τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων, είχε ήδη γίνει προετοιμασία για τη δημιουργία σλαβικού αλφαβήτου, αλλά χρησιμοποιήθηκε για τη μοραβική αποστολή· πρβλ. Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σ.70-71.
357. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.56· Α.Ρ.ΥΛΑΣΤΟ, “*The Mission of S.S.Cyril and Methodios and its aftermath in Central Europe*” The Mission of

the Church and the propagation of the faith, (ed. G.J.Cuming), Cambridge 1970, σ.2.

358. Β.ΠΑΠΟΥΛΙΑ, “Το έργο του Μεθοδίου και Κυρίλλου ως έκφραση του ελληνορθόδοξου Ουμανισμού”, το Χθές (περιοδικό Ιστορικής ύλης), τευχ.5, 1995, σ.18.
359. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.17-18· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.49· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, Θεσ/νίκη 1983, σ.536· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Η βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Αθήνα 1990, σ.32.
360. G.EVERY, Byzantine Patriarchate, σ.112-113· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.136· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄, σ.241· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.278· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.537· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Η Βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Αθήνα 1990, σ.33· D.OBOLENSKY, “The Byzantine Impact on Eastern Europe”, The Byzantine Inheritance of Eastern Europe, Collected Studies, London 1982, σ.152.
361. Εκτενής Βίος του Κλήμεντος Αχρίδος, στο: Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές Εκκλησιαστικής Ιστορίας των Ορθόδοξων Σλάβων, τ.Α΄, Θεσ/νίκη 1987, σ.21:
“

Η εκκλησία της Βουλγαρίας, τ.Α', σ.242. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.18. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.52. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.97. D.OBOLENSKY, The Byzantine Impact on Eastern Europe..., σ.152.

362. Βλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, όπ.π., σ.24:
- “... η εκκλησία της Βουλγαρίας, τ.Α', σ.242. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.18. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.52. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.97. D.OBOLENSKY, The Byzantine Impact on Eastern Europe..., σ.152.
363. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.54. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.136. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία, σ.19. Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία..., σ.72.
364. Βλ. Εκτενής Βίος του Κλήμεντος Αχρίδος στο Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, όπ.π., σ.31-34. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.19. Σύμφωνα με τον Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗ, Κυριλλο-Μεθοδιανή παράδοση..., σ.772-773, πίσω από την αντίδραση του φραγκικού κλήρου για τη σλαβική γλώσσα, κρυβόταν ο φόβος του για τη διείσδυση των βυζαντινών εθίμων και του βυζαντινού τύπου λατρείας στη Μοραβία. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.98. Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α', σ.537.

365. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, σ.246-248· Πρβλ. Χρυσ.ΠΑΠΑ-ΔΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.74-75· A.P.VLASTO, The Mission of S.S.Cyrl and Methodios..., σ.3-6· αρχιμ. Παρθ.ΠΟΛΑΚΗΣ, “*Η Ελληνική Εκκλησία και ο κόσμος των βαρβάρων*”, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., τ.1ος, Θεσ/νίκη 1953, σ.514· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.54.
366. Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ, De Administrado Imperio, σ. 102-106.
367. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.250.
368. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.51.
369. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.51.

ii. Εκχριστιανισμός των Βουλγάρων και οργάνωση της Βουλγαρικής Εκκλησίας

370. Βλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.59· Πρβλ. Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Εκκλησία, σ.78-79· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.20· μητρ.Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, σ.342-43.
371. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.142.
372. Στο ίδιο, σ.144.
373. Στο ίδιο, σ.144.
374. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.273-74· Πρβλ. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.145.
375. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.145· D.OBOLENSKY, The Byzantine Impact on Eastern Europe, σ.152-53.
376. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.146· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.279· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία..., τ.α΄, σ.145· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.21.
377. Συνεχιστής ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ εκδ. I. Bekker, Bonnae 1838, σ.824: “*εσθ* *•□κ•♦κσ□□* *ηρωΟμ•ζσση* *εσθ* *†□□♦@♦♦μ* *•ζσση* *♦↓* *ρη•κ&μ* *☆* *εσθ* *†□●σ♦□κ□* *☞☞☞*”.
- Πρβλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.60· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.21· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.519.
378. Συνεχιστής ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, εκδ. I.Bekker, Bonnae 1838, σ.162 κ.ε. “*□✕♦□* *εκθ* *□□□* *ζμ□•ρωρμκσ* *●μ* *♦σ♦♦ζμ♦σ* *κθ* *εσθ* *♦□□* *♦□✕* *&□♦♦□□✕* *□σ&κηηημ□μ•♦σ* *□* *εσθ* *♦σ♦κ□✕♦σκθ* *εσθ* *θκ•σ•&* *εσθ* *♦□□□●@✕*”

Μετὰ τὴν ἐπιτομήν τῶν ἱστοριῶν τῆς βασιλείας τῶν βασιλευσάντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ βασιλέως Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀκατάστατου, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς ἐκτείνεται ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς. βλ. και Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριῶν, τ.Β΄, σ.170-173· Ι.ΓΕΝΕΣΙΟΣ, Περί Βασιλειῶν, σ.192-195· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοὶ λαοί..., σ.146· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία..., σ.21· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ.α΄, σ.519· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.77· G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.116.

379. Συνεχιστὴς ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, εκδ. I.Bekker, (Bonnae 1838), σ.164-165· και Συνεχ.ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, εκδ. I.Bekker, (Bonnae 1838), σ.824· βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινὴ Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.146.
380. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινὴ Κοινοπολιτεία τ.α΄, σ.146· πρβλ. και Β.ΠΑΪΠΑΗΣ, Βυζαντινὴ Διπλωματία..., σ.37.
381. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ.Β΄, σ.61· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ.α΄, σ.520· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.77· G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.116-17· Ι.ΤΑΡΑΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία, σ.22· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία..., τ.Β΄, σ.280· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοὶ λαοί..., σ.147.
382. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, ὅπ.π., σ.61-63· G.EVERY, Byzantine Patriarchate, σ.118· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ.α΄, σ.521.
383. P.G.102, στ.724 κ.ε.· βλ. και Δ.ΛΙΑΛΙΟΥ, Σχόλια ἐπὶ τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς τοῦ Ἁγ. Φωτίου..., σ.277-298· πρβλ. J.B.BURY, Eastern Empire..., σ.201· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία..., τ.Β΄, σ.281· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ.Β΄, σ.62-63· G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.118-119.

384. Βλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.521· J.B.BURY, Eastern Empire..., σ.202-203· G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.119-120· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.78.
385. Βίος Ιγνατίου αρχ/που Κων/πόλεως, Ρ.Γ.105, στ.540· βλ.και Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Β΄, σ.204· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.522· J.M. HUSSEY, Orthodox Church..., σ.79-80.
386. Βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.80-81· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.286· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.148· G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.122-23· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, όπ.π., σ.524-525.
387. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.286· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.24· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄, σ.160-161· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.525-26.
388. Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΗ, 341.7 κ.ε.· Κλητορολόγιο Φιλοθέου στο J.B.BURY, The Imperial Administrative System..., σ.146· βλ. και Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.24.
389. Σχετικά με το όνομα του πρώτου αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.25· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.526.
390. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.161.
391. Βίος Κλήμεντος Αχρίδος στο Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.40· πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία, σ.31· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.151· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.63.
392. Βλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.12.

iii. Ο Εκχριστιανισμός των Σέρβων και η εκκλησιαστική τους οργάνωση.

396. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον Ιδιον υιόν Ρωμανόν, εκδ. Ε.Ε.Ο., κεφ.32, στ.25-29, σ.89.
397. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, όπ.π., κεφ.30, στ.95-106, σ.83-84.
398. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.167-168· πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας, Θεσ/νίκη 1985, σ.13· μητρ.Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία..., σ.337· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.121-123.
399. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, όπ.π., κεφ.29, στ.63-66, σ.72:
“ βλ. και D.A.I., εκδ. G.Moravcik, κεφ.29, σ.124· Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, σ.288· πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.67.
400. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, όπ.π., κεφ.32, στ.26-28, σ.89· D.A.I., εκδ. Moravcik, σ.154· πρβλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Πηγές..., σ.555· πρβλ. μητρ.Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, όπ.π., σ.337· Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία..., σ.75· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.65.

401. Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΗ, σ.289· βλ. και D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.168· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.283.
402. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία..., σ.20.
403. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.66.
404. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.18.
405. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗΤΟΣ, όπ.π., κεφ.29, στ.70-77, σ.73· D.A.I., (εκδ. G.Moravscik), σ.124-126· βλ. και Συνεχ.ΘΕΟΦΑΝΗ, σ.291-92· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.285· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία, σ.19.
406. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.153· πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.170.
407. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.154.
408. Βλ. τη σχετική διήγηση στο ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗΤΟΣ, κεφ.29, στ.93-102, σ.73-74· πρβλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Β΄, σ.210-212.
409. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.285· D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.170· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.67.
410. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία, σ.20· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.153-154· μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ.339· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.67.
411. Βλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.545· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία, σ.21.
412. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.231: “επαρχία Κεφαλίας, ο Δελματίας”.
413. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.272.

- D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.298-99· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Α΄, σ.539· Α.Ρ.ΒΛΑΣΤΟ, Mission of S.S.Cyrl and Methodios..., σ.9· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.117· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία. Μελέτη των Βυζαντινο-Ρωσικών σχέσεων κατά τον 14ο αιώνα, (μετάφρ. Ν. Φωκάς), εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988, σ.32-33.
432. Για την υδάτινη εμπορική οδό που οδηγούσε από τη Βαλτική στο Βυζάντιο βλ. τη διήγηση του ΚΩΝ/ΝΟΥ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, D.A.I., κεφ.9, σ.32-37· πρβλ. D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., C.M.H. IV, σ.494-95· St.RUNSIMAN, "Byzantium and the Slavs", Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization, Oxford 1969, σ.355-56· F.DVORNIK, "The Byzantine Inheritance in Russia", Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization, Oxford 1969, (ed. N.H.Baynes - H.St.L.B. Moss), σ.369-370.
433. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, σ.299-300· πρβλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.7· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.39-40.
434. Βλ. O.D.B., v.3, "Rus", σ.1819· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, "Η Ανόρθωση, 802-945", Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.76· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.39-40, 42· ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.70.
435. ΣΥΝΕΧ.ΘΕΟΦΑΝΗ, σ.196.9 κ.ε.· πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.261-62· ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.70-71· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας..., σ.7· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.301· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Northern Neighbours..., σ.496· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "The Byzantine Sources on the Scandinavians in Eastern Europe", The Byzantine Inheritance of Eastern Europe, Collected Studies, London 1982, σ.150-151· Ι.ΒΟΒΑ, Nomads, Northmen and Slavs..., σ.32.

436. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.261· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.70.
437. ΦΩΤΙΟΥ, “Ομιλία δευτέρα εις την έφοδον των Ρως”, στο Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζαντινά Κείμενα, σ.104-105· πρβλ. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.301-302. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Η Ανόρθωση 802-945, σ.76· D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Byzantine Sources on the Scandinavians..., σ.151.
438. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.303· βλ. και Α.Φ.ΚΡΑΛΙΔΗΣ, Ο “Χαζαροπρόσωπος” Πατριάρχης..., σ.281-282, 288-289.
439. ΣΥΝΕΧ.ΘΕΟΦΑΝΗ, σ.342-3· βλ. και Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Πηγές..., σ.561· πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας..., σ.8· D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Northern Neighbours..., σ.496· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.304· Χ.ΜΠΟΥΛΑΚΗ-ΖΗΣΗ, Ο Εκχριστιανισμός των Ρώσων, Θεσ/νίκη 1989, σ.128-145.
440. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Η Πρώτη εν Ρωσία Εκκλησιαστική Ιεραρχία και αι Ρωσικαί πηγαί (διατριβή επι διδακτορία), Αθήναι 1967, σ.127· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.72.
442. Βλ. ΣΥΝΕΧ.ΘΕΟΦΑΝΗ, σ.196· πρβλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.61.
442. ΦΩΤΙΟΥ, “Επιστολαί”, Ρ.Γ.102, στ.736-7· βλ. και Δ.ΛΙΑΛΙΟΥ, Σχόλια επί της εγκυκλίου επιστολής του Αγ. Φωτίου..., σ.277-298· πρβλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.61· Ι.ΒΟΒΑ, Nomads, Northmen and Slavs..., σ.31.
443. Βλ. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.303· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, “Ανόρθωση, 802-945”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.77.
444. ΣΥΝΕΧ.ΘΕΟΦΑΝΗ, σ.196 και 342-43· σχετικά με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία στη Ρωσία βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.36-38.
445. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Ρωσική Ιεραρχία..., σ.126-127, όπου και οι σχετικές πηγές.
446. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Ρωσική Ιεραρχία..., σ.127, όπου και οι σχετικές απόψεις.

βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.312· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.10· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας (9ος αι.-1240), σ.53· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, όπ.π., σ.540· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.117· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.511· F.DVORNIK, The Byzantine Inheritance in Russia, σ.371.

457. Βλ. περισσότερα στο A.P.VLASTO, The Mission of S.S.Cyril and Methodios..., σ.3-5.

2. Η δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κων/πόλεως από τις αρχές του 10ου αι. ως το πρώτο τέταρτο του 11ου αι.

458. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.52-72 και σ.269-288 (κείμενο)· πρβλ. H.GELZER, Texte..., σ.549-567.

459. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.55· H.GELZER, Texte..., σ.549.

460. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.205 (Not.1).

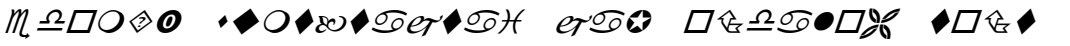
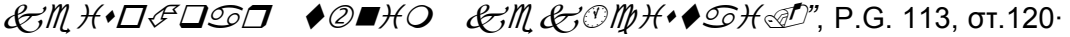
461. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.271· H.GELZER, Texte..., σ.550-551.

462. Εκτός από τα θέματα Ελλάδος και Σικελίας που μαρτυρούνται από το τέλος του 7ου αι., τα υπόλοιπα θέματα Πελοποννήσου, Δυρραχίου, Νικοπόλεως, Καλαβρίας, μαρτυρούνται τον 9ο αι. Βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Το νέο κράτος της μέσης Βυζαντινής περιόδου*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η', σ.170.

463. Το θέμα ως διοικητική περιφέρεια, περιλάμβανε δύο ως τρεις Τούρμες. Κάθε Τούρμα αποτελούνταν από τρεις Κλεισουραρχίες, καθεμιά από τις οποίες περιλάμβανε 5 ως 8 μικρότερες περιοχές που ονομάζονταν Τοποτηρησίες ή Βάνδα. Η Κλεισούρα πήρε το όνομά της από τα ορεινά περάσματα που

βρίσκονταν στον τομέα της, τη φύλαξη των οποίων αναλάμβαναν αποσπάσματα του θεματικού στρατού. Μέχρι τα μέσα του 10ου αιώνα όλες οι σημαντικές κλεισούρες μετατράπηκαν σε θέματα· βλ. Π.ΠΑΡΙΣΗΣ, “Η Στρατιωτική Οργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας”, Σ.Ι. τευχ.51, (Νοέμβριος 2000), σ.51.

464. Η κλεισουραρχία Στρυμόνος εκτεινόταν στην περιοχή μεταξύ των ποταμών Στρυμόνα και Νέστου. Σε θέμα προάχθηκε γύρω στο 899, βλ. το χάρτη στο Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.172-173· Για την επιτήρηση της περιοχής του Στρυμόνα από το στρατηγό Μακεδονίας ο Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο σύγγραμμά του “Περί Θεμάτων” παρατηρεί:

“

περισσότερα βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, “Το Βολερόν”, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.3ος, Θεσ/νίκη 1934, σ.395· Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, Porphyrogenitus’ World..., σ.268.

465. Βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ΄, σ.124:

“

”· Για την ίδρυση του θέματος Μακεδονίας βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Το Βολερόν..., σ.394· πρβλ. Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, όπ.π., σ.256· και Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, “Μελέται περί

- της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει”, Ε.Ε.Β.Σ. 18, Αθήνα 1948, σ.51-52.
466. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Το Βολερόν, σ.471-472, όπου και οι σχετικές πηγές.
467. Βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Το Βολερόν, σ.390.
468. Για τις μεταβολές στον κατάλογο των μητροπόλεων βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.272 (Not.7).
469. Βλ. τους καταλόγους των αρχιεπισκοπών στο J.DARROUZES, Notitiae..., σ.218 (Not.2) και σ.252 (Not.3).
470. Ο.Δ.Β., v.1, “CATANIA”, σ.390.
471. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β΄, σ.324.
472. Βλ. Ρ.Γ. 119, στ.741Α· πρβλ. Ο.Δ.Β., v.1, “CATANIA”, σ.390.
473. Την εποχή του Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963-969), ο στρατηγός Σικελίας ήταν εγκατεστημένος στην Καλαβρία, λόγω της αραβικής κατάκτησης του νησιού, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β΄, σ.394-395.
474. Βλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, Η Βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία, Αθήνα 1988, σ.197· πρβλ. Ο.Δ.Β., v.3, “SANTA SEVERINA”, σ.1839.
475. Βλ. (Not.7)· Αν και η μητρόπολη Αγ. Σεβερίνας βρισκόταν μέσα στα γεωγραφικά όρια του δουκάτου Καλαβρίας, οι επισκοπές της βρίσκονταν στην περιοχή του θέματος Λογγιβαρδίας, βλ. το χάρτη Νο 30: “Die byzantinische Kirche um 1025”, στο: J.MARTIN, Atlas zur Kirchengeschichte, Freiburg 1986· και το χάρτη Νο 33: “Southern Italy and the Islands”, στο: A.Di BERARDINO, Encyclopedia of the Early Church, v.2, Cambridge 1992.
476. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, “Η Ανόρθωση 802-945”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.84· βλ. και μητρ. Ιταλίας ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΖΕΡΒΟΣ, “Σύντομος ιστορική ανασκόπησης της Εκκλησιαστικής καταστάσεως εν Καλαβρία και δη εν τη επαρχία Υδρούντος (886-

513. Βλ. τη Νεαρά 31 (536 μ.Χ.) στο: Α.Σ.ΜΑΤΕΣΙΣ, Ιουστινιανού Νεαράί..., σ.127· Πρβλ. W.M.RAMSAY, όπ.π., σ.325.
514. Βλ. O.D.B., v.3, “*TREBIZOND*”, σ.2112· Πρβλ. τον πίνακα των θεμάτων στο: Π.ΠΑΡΙΣΗΣ, Η στρατιωτική Οργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, σ.50· Σύμφωνα με τον ΚΩΝ/ΝΟ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟ, Περί Θεμάτων..., στ.92, το θέμα Χαλδίας περιλάμβανε περιοχές της βυζαντινής Μικρής Αρμενίας, όπως την Κελτζηνή, τη Συσπρίτιδα και την Χοζάνου (Γοιζάνου).
515. Βλ. Σ.ΒΡΥΩΝΗΣ, Μ. Ασία..., σ.350.
516. Για τις επισκοπές της Τραπεζούντας βλ. O.D.B., v.3, “*TREBIZOND*”, σ.2112· Η.GELZER, Texte..., σ.577-78· Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.284· βλ. και το χάρτη στο Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ “*Η ενοποίηση του ευρασιατικού χώρου*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.115· Πρβλ. το χάρτη Νο 31 “*Die byzantinische Kirche um 1025-1050*” στο: J.MARTIN, Atlas zur Kirchengeschichte.
517. Βλ. τις επισκοπές της Καμάχου στο J.DARROUZES, Notitiae..., σ.287· Πρβλ. το χάρτη στο Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, όπ.π., σ.115.
- 517α. Η Τούρμα αρχικά πήρε την ονομασία της από τις μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, τα Τουρμαχάτα ή Μέρη. Ήταν επιπέδου σημερινής μεραρχίας και διοικητής τους ήταν ο τουρμάρχης. Δύο ή τρεις τούρμες συγκροτούσαν το Θέμα ή Στρατόν, που αποτελούσε το μεγαλύτερο στρατιωτικό σχηματισμό του Βυζαντινού στρατού. Αργότερα όταν το Θέμα εξελίχθηκε σε διοικητική ενότητα του Βυζαντινού κράτους, η τούρμα αποτέλεσε μια από τις τρεις υποδιαιρέσεις του, βλ. Π.ΠΑΡΙΣΗΣ, “*Η Στρατιωτική Οργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*”, Σ.Ι. τευχ.51, (Νοέμβριος 2000), σ.51.
518. Βλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.316· Πρβλ. Η.GELZER, Texte..., σ.565-566· O.D.B., v.2. “*KELTZENE*”, σ.1120· Το θέμα Μεσοποταμίας ιδρύθηκε σε εδάφη που παραχώρησαν Αρμένιοι πρίγκηπες στο Λέοντα ΣΤ΄, βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ

- Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, “Περί Θεμάτων”, Ρ.Γ. 113, στ.92-93· Πρβλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “Το νέο κράτος της μέσης Βυζαντινής περιόδου”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.170.
519. Για τις επισκοπές της μητρόπολης Καισαρείας βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.287· Οι νέες επισκοπές της μητρόπολης Καισαρείας ήταν στην πλειοψηφία τους κάστρα ή οχυρές τοποθεσίες, όπου εγκαταστάθηκαν αρμενικοί πληθυσμοί. Παρατηρώντας το γεωγραφικό χώρο, ο οποίος υπαγόταν στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Καισαρείας, βλέπουμε μια εξάπλωση των ορίων της νότια προς τις παρυφές του όρους Αντίταυρος και βορειο-ανατολικά προς την παλιά επαρχία Αρμενία Α΄, βλ. Η.GELZER, *Texte...*, σ.560-563· Πρβλ. και W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.283 κ.ε.· βλ. επίσης το χάρτη “*Cappadocia and Armenia Minor*”, στο ίδιο.
520. Βλ. Ι.ΓΕΝΕΣΙΟΣ, *Περί Βασιλειών*, σ.232-243· Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Β΄, σ.204-207· Περισσότερα για το ιστορικό της αίρεσης των Παυλικιανών βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, “*Η Ανόρθωση, 802-945*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.59-63.
521. Η Τεφρική κατακτήθηκε από τους Βυζαντινούς το 878 επί Βασιλείου Α΄, βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *όπ.π.*, σ.63· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.289.
522. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.341· Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphyrogenitus’ World...*, σ.246-252, 257-258.
523. Βλ. τον πίνακα στο J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.73.
524. Βλ. Ε.HONIGMANN, *Le Synecdemus d’ Hierocles...*, σ.12-13· Πρβλ. και τους χάρτες No 29 (Moesia and Thrace: 6th c.) στο: A.Di BERARDINO, *Encyclopedia of the Early Church*, σ.939· και το χάρτη (Die Ostliche Kirche bis um 600) στο: J.MARTIN, *Atlas...*, σ.20.

525. Το θέμα Θράκης περιλάμβανε αρχικά όλο το γεωγραφικό χώρο των επαρχιών Ευρώπης, Θράκης, Ροδόπης, Αιμιμόντου· βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Περί Θεμάτων, P.G. 113, στ.113-115· A.PERTUSI, De Thematibus, σ.156-157, 162-163· Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως..., Ε.Ε.Β.Σ. 18, σ.51· Για τα όρια των θεμάτων Θράκης-Μακεδονίας βλ. Σ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Βυζαντιναί Μελέται..., σ.391 κ.ε.
526. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Οθωμανοκρατία..., σ.135· Πρβλ. το χάρτη Νο 29 στο: A.Di BERARDINO, όπ.π., σ.939.
527. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.285 (Not.7).
528. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.205 (Not.1).
529. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.232 (Not.3).
530. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.273 (Not.7)· Πρβλ. και C.ASDRACHA, La Thrace Orientale..., σ. 238· βλ. και το χάρτη "*Métropoles d' Héraclée et d' Andrinople et archevêchés (VIIIe - XIIe siècles)*" στο: C.ASDRACHA, La Thrace Orientale...·Ο Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Οθωμανοκρατία..., σ.109, υποθέτει ότι η παλαιότερη ονομασία της Νικήτζας ή Νίκης, ήταν Νικόπολις.
531. Βλ. MANSI XVII, A, στ.376.
532. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ. 126-133.
533. Συνοριακές περιοχές θεωρούνταν η Καλαβρία, η Θράκη, η Βυζαντινή Αρμενία και η Κριμαία.
534. Η Φρυγία στη Μ.Ασία αποτελούσε κέντρο στρατηγικής σημασίας, γιατί από εκεί περνούσαν οι στρατιωτικοί δρόμοι της αυτοκρατορίας και αποτελούσε τόπο συγκέντρωσης των στρατευμάτων σε καιρό εκστρατείας, στα λεγόμενα "άπληκτα". Βλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.199-202.
535. Βλ. J.DARROYZES, Notitiae..., σ.273-74 (Not.7).

536. Βλ. J.Darrouzes, *Notitiae...*, σ.275, 285, 286· Πρβλ. C.ASDRACHA, “*La Thrace Orientale et la Mer Noire Geographie Ecclesiastique et Prosopographie (VIII-XII siècles)*”, *Geographie Historique du Monde Mediterraneen, Serie BYZANTINA SORBONESIA 7*, Paris 1988, σ.258.
537. C.ASDRACHA, *Thrace Orientale...*, σ.259· Το ίδιο φαινόμενο (μεγάλη αύξηση του αριθμού των επισκοπών) παρατηρείται και στις μητροπόλεις Καισαρείας και Θεσσαλονίκης, και πρέπει να συνδέεται με τις προσπάθειες που κατέβαλε το Πατριαρχείο Κων/πόλεως για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων (Θεσσαλονίκη) και των Παυλικιανών (Καισάρεια).
538. Για την πληθυσμιακή σύνθεση, τα αστικά κέντρα και την οικονομική και εμπορική ανάπτυξη των πόλεων της χερσονήσου του Αίμου, βλ. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, “*Η Αναβίωση του Ελληνισμού*”, Ι.Ε.Ε. τ.Η΄, σ.334-342.
539. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.88 και 95.
540. Στο ίδιο, σ.79.
541. Στο ίδιο, σ.85.
542. Στο ίδιο, σ.292 (Not.8).
543. Στο ίδιο, σ.83 σημ.4.
544. Βλ. H.GELZER, *Texte...*, σ.570· J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.83.
545. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.336 (Not.10).
546. Στο ίδιο, σ.86.
547. *Regestes*, 792· Πρβλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.86.
548. *Regestes*, 804· Πρβλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.85.
549. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.86.
550. Την Μελιτηνή την κατέλαβε ο βυζαντινός στρατηγός Ιωάννης Κουρκούας το 934 και την κατέστησε “κουρατωρία”, βλ. ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, σ.318.5 κ.ε.:

“ *ϠϠϠ ◆ ϣο ◻ϡο ⊕μ & Η◆ ϣο•ο μ ✧◻ ς◻◆◻Ϡ◆

575. Οι περιοχές αυτές είτε προσφέρθηκαν ως κληροδότημα στο Βυζάντιο μετά το θάνατο των ηγεμόνων τους (Ταρών, Ταΐκ-Ταό, Άνι), είτε παραχωρήθηκαν με αντάλλαγμα τις προσόδους ορισμένων πόλεων στο εσωτερικό της Μ.Ασίας (Βασπουρακάν), βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Η Ενοποίηση του ευρασιατικού χώρου*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.116· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.451, 464· και Ρ.CHARANIS, *The Armenians...*, σ.48-49.
576. Βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Το νέο κράτος της μέσης Βυζαντινής περιόδου*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.169-171· Ρ.CHARANIS, *The Armenians...*, σ.29-31· Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphyrogenitus’ World...*, σ.257-258, 274· βλ. και το χάρτη με τα θέματα του Βυζαντινού κράτους κατά το 1025μ.Χ. στο Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Χάρτες μέσης Βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, Θεσ/νίκη 1991, σ.30.
577. Βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *όπ.π.*, σ.171.
578. Σύμφωνα με την J.M.HUSSEY, *The Orthodox Church...*, σ.116, η παρουσία μεγάλου αριθμού Αρμενίων στη Μ.Ασία λειτούργησε ως πρόκληση για τη Βυζαντινή Εκκλησία, η οποία οδηγήθηκε σε μια άστοχη θρησκευτική πολιτική πιέσεων και διωγμών κατά τα κρίσιμα χρόνια μετά το 1025· Πρβλ. Ρ.CHARANIS, *The Armenians...*, σ.52· Ρ.CHARANIS, *The Transfer...*, σ.153.
579. Βλ. Ρ.CHARANIS, *The Armenians...*, σ.31-32, όπου και η σχετική πηγή.
580. Βλ. Ρ.CHARANIS, *The Transfer...*, σ.146· Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “*Μικρά Ασία. Η εθνολογική σύνθεση*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.352-53· Πρβλ. τους χάρτες “*Die Verbreitung des Monophysitismus im Orient um 512 bis 518*” και “*Nestorianer und Jacobiten in Vorderasien vom 9 bis zum 12 Jahrhundert*” στο: J.MARTIN, *Atlas...*, σ.9, 26.
581. Βλ. Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, *όπ.π.*, σ.354.
582. Η κατάκτηση της Φοινίκης ολοκληρώθηκε από τον Ιωάννη Τσιμισκή το 975, βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.428-429.

583. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ΄, σ.10· ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ, σ.100.13 κ.ε.
Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.416.
584. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Το νέο Κράτος..., σ.172.
585. Για τις νέες διοικητικές διαιρέσεις στα νοτιο-ανατολικά σύνορα του Βυζαντίου βλ.
το χάρτη Νο5 “*The East Roman Empire on the eve of the Norman and Saljuq
assaults A.D.1045*”, στο Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, Constantine Porphyrogenitus and his
world, London 1973.
586. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.273-274 (Not.7).
587. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.294 (Not.8).
588. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.293 και τ.Β΄, σ.341.
589. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.294 (Not.8).
590. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.341· Του Ιδίου, “*The Crimea
and the North before 1204*”, στο: The Byzantine Inheritance of Eastern Europe,
Collected Studies, London 1982, σ.132.
591. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.341.
592. Βλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, Κων/νου Ζ΄ Πορφυρογέννητου De administrando Imperio
(Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν), Θεσ/νίκη 1990, σ.153-154.
593. Βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν,
(μετάφραση Φ.Α.Δημητρακόπουλου), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, κεφ.53, στ.499-
506 (σ.78-79)· Πρβλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, όπ.π., σ.152.
594. Για τη σημασία που είχε το πετρέλαιο για την κατασκευή του υγρού πυρός βλ.
Θ.ΚΟΡΡΕΣ, Υγρόν Πυρ. Ένα όπλο της βυζαντινής ναυτικής τακτικής,
Θεσσαλονίκη 1988.
595. Για την πολιτική ιδεολογία της Μακεδονικής δυναστείας σχετικά με την
περιορισμένη βυζαντινή οικουμενικότητα βλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, De Administrando
Imperio..., σ.155-157.

605. Η σύγκρουση έγινε το 1021 και 1022 ανάμεσα στον Γεώργιο Α΄ και τον Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο, βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ΄, σ.60· Πρβλ. C.TOUMANOFF, όπ.π., σ.621· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους (867-1204 μ.Χ.), τ.Β΄, σ.163-164.
606. Βλ. C.TOUMANOFF, όπ.π., σ.625-26.
607. Βλ. O.D.B., ν.1, “*Alans*”, σ.51.
608. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον Υιόν Ρωμανόν, (μετάφραση Φ.Α.Δημητρακόπουλου), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, σ.20-21 (κεφ.42, στ.102-110).
609. Στο ίδιο, σ.37-38 (κεφ.10-11)· Πρβλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, , De Administrando Imperio, σ.95-96.
610. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Ceremoniis, II, σ.688 (Bonn).
611. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.294· Πρβλ. Β.ΠΑΪΠΑΗΣ, Η Βυζαντινή Διπλωματία..., σ.37.
612. Βλ. D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.294· O.D.B., ν.1, “*Alans*”, σ.51· μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ.320-322· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.116.
61. P.G.111, στ.244-248, 336-337, 352-360· Πρβλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, όπ.π., σ.322.
614. Βλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, όπ.π., σ.322-23· Πρβλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.116, σημ.18.
615. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.370.
616. Βλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, όπ.π., σ.323.

**ii. Η Επέκταση της δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου Κων/πολης στην
Αν.Ευρώπη με τον εκχριστιανισμό του κράτους του Κιέβου.**

617. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.298-99· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Northern Neighbours..., σ.515.
618. Βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.51-54.
619. Για την περιγραφή των εμπορικών αποστολών των Ρως στη Βυζαντινή αυτοκρατορία διαμέσου της υδάτινης οδού Νοβγκορόντ-Κιέβου βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν, (μετάφραση Φ.Α.Δημητρακόπουλου), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, κεφ.9, σ.32-37· Πρβλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, Κων/νου Ζ΄ Πορφυρογέννητου De Administrando Imperio, σ.106-112· Για τη σημασία της υδάτινης οδού που οδηγούσε από την Βαλτική στην Κων/πολη βλ. St.RUNSIMAN, “Byzantium and the Slavs”, Byzantium, an Introduction to East Roman Civilization, (ed. Baynes-Moss), Oxford University Press 1969, σ.356· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.504· C.W.PREVITE-ORTON, The Shorter Cambridge Medieval History, v.1, Cambridge 1971, σ.264-265· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.50-51.
620. Βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.52· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.311· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.511· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.75.
621. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.10· αρχιμ.Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, Ο κόσμος των βαρβάρων, σ.533· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.75.
622. Βλ. D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.511· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.10· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.52-53· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.312· J.M.HUSSEY, Orthodox

- Church..., σ.101· αρχιμ. Π.ΠΟΛΑΚΗΣ, Ο κόσμος των βαρβάρων, σ.534· Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σ.88.
623. Για την αποστολή Γερμανού επισκόπου στο Κίεβο το 959 βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.313· G.EVERY, Byzantine Patriarchate, σ.141· ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.77-78· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.53.
624. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.315· Πρβλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.10.
625. Βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.59· Πρβλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.79.
626. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.101· Ι.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.542.
627. Το απόσπασμα από την αφήγηση του “*Πρώιμου Ρωσικού Χρονικού*” σε μετάφραση βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.316-319· Πρβλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.60-65· ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.81-83.
628. Για την πορεία των γεγονότων αναλυτικότερα βλ. A.POPPE, “*The political Background to the baptism of Rus. Byzantino-Russian relations between 986-989*”, D.O.P. 30 (1976), σ.195-244· Πρβλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.62-63· Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Η Ενοποίηση του Ευρασιατικού χώρου, 945-1071*”, Ι.Ε.Ε., τ.Η΄, σ.125· ΒΛ.Ι.ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.81-83· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.515-516· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.2ος, Αθήνα 1957, σ.150-151· Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σ.88-89· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.119.

629. Οι Βυζαντινοί, τηρώντας την παράδοση, δεν είχαν ανταποκριθεί σε προηγούμενο αίτημα του Φράγκου αυτοκράτορα Όθωνα Α΄ για την αποστολή μιας πορφυρογέννητης πριγκήπισσας για το γιο και διάδοχο του Όθωνος Β΄, βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.63· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.516· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.324.
630. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.326.
631. Βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, όπ.π., σ.62· Πρβλ. G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.141· Για τη διάδοση του Χριστιανισμού στη δυτική και βόρεια Ευρώπη αναλυτικότερα βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.83-91.
632. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.83· Πρβλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, όπ.π., σ.64-65.
633. Βλ. το χάρτη "*Die Kirche im Kiewer Rusland*" στο: J.MARTIN, Atlas..., σ.44.
634. Για τους Πετσενέγους βλ. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Administrando Imperio, τ.Α΄, κεφ.1-8 (σ.27-32), και τ.Β΄, κεφ.37 (σ.9-11)· βλ. και Τ.ΛΟΥΓΓΗΣ, De Administrando Imperio..., σ.97-101.
635. Για τις θεωρίες σχετικά με την οργάνωση και το θεσμικό καθεστώς της Ρωσικής Εκκλησίας, καθώς και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.15-16· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.246-249· Χρυσ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σ.90-91· Θ.ΖΗΣΗΣ, Εκκλησία Κων/πόλεως και εκχριστιανισθέντες Ρώσοι, σ.217-222.
636. Βλ. κριτική θεώρηση των επιχειρημάτων στο Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Η πρώτη εν Ρωσία εκκλησιαστική Ιεραρχία, σ.80-81· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.246-253.
637. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.18.

649. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Η πρώτη εν Ρωσία εκκλησιαστική Ιεραρχία, σ.132· Πρβλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α΄, σ.542· Για το ζήτημα του πρώτου μητροπολίτη Ρωσίας ο Βλ.Φειδάς βασίστηκε στη μαρτυρία του Yahya Αντιοχείας και στις ρωσικές πηγές, Βίος του Αγίου Βλαδίμηρου, Χρονικό του Νίκωνος και Στεπέναϊα Κνίγκα. Διαφορετική άποψη για τον πρώτο μητροπολίτη Ρωσίας έχουν οι Ε.ΗΟΝΙΓΜΑΝΝ, “*Studies in Slavic Church History*”, Byzantion 17 (1944/45), σ.128 κ.ε.· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.65· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β΄, Αθήνα 1957, σ.167· Οι Honigmann και Γ.Μαλιγκούδη, βασιζόμενοι στη μαρτυρία του Ν.Καλλίστου (P.G.146, στ.1196) θεωρούν ότι πρώτος μητροπολίτης υπήρξε ο Θεοφύλακτος Σεβαστείας που μετατέθηκε στη Ρωσία γύρω στο 1007. Ο Κ.Ι.Αμαντος υποστηρίζει ότι πρώτος μητροπολίτης Ρωσίας υπήρξε ο Λέων ή Λέοντιος, υιοθετώντας τις απόψεις των Γκολουμπίνσκι και Grecov, οι οποίοι όμως βασίστηκαν σε μια σειρά μεταγενέστερων ρωσικών χρονικών.
650. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.256· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.21· Πρβλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, σ.65, όπου η συγγραφέας στη θέση των επισκοπών Ροστώβ και Βλαντιμίρ, τοποθετεί τις επισκοπές Πολότσκ και Περεγιασλάβ, οι οποίες όμως φαίνεται πως ιδρύθηκαν αργότερα, γύρω στο β΄ μισό του 11ου αιώνα.
651. ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον Υιόν Ρωμανόν, τ.α΄, κεφ.9, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, (μετάφραση Φ.Δημητρακόπουλου), σ.32-33.
652. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.367 (Not.13)· H.GELZER, Texte..., σ.585· Περιέργως στον κατάλογο αυτό δεν αναφέρονται οι επισκοπές Γιούργιεφ και Τουρόβ, των οποίων οι επισκοποί υποστήριξαν ως κανονική την εκλογή του Κλήμη Σμολιάτις, ως μητροπολίτη Ρωσίας το 1147, βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.20.

653. Βλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.256· βλ. και το χάρτη “Die Kirche im Kiewer Rusland”, στο: J.MARTIN, Atlas..., σ.44.

654. Για τα οφέλη της Ρωσίας από τον πολιτιστικό πλούτο του βυζαντινού κόσμου βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.119.

655. Η ιδέα της ελέω Θεού εξουσίας και οικουμενικότητας του Βυζαντινού αυτοκράτορα είχε επικρατήσει στην Εκκλησία του Βυζαντίου, βλ. ΦΩΤΙΟΥ, Πατριάρχου Κων/πόλεως, P.G.102, στ.573:

“☉◆◆·☉○◆☉□ ◆Μ εϑε⊕ ⊙■ ☉⊕◆▷○ ◆□☉□η⊕○
☉○ Μ ☆□ ρε·η&⊕ε ⊕□✕ □☆εΜ◆□◆ ☉☉☉
⊕☉□✕ ◆□◆·☉○◆□□”· ΣΥΜΕΩΝ Θεσσαλονίκης, P.G.155,

στ.429:

“☉□ ◆□η·◆☉□ ☉◆□◆□◆ ◆↓ □○Μ⊕●☉◆η ◆☉○
◆□η·◆☉○ ☉◆□◆□◆ ◆↓ ●⊕□← Μ ⊕⊕□η▷○”·

ΣΤΟ ΙΔΙΟ, P.G.155, στ.248:

“☉☉☉ εϑε⊕ ρε·η&Μ☆□ ⊙ε ρΜ◆◆⊕□□◆ ◆
□η☉●Μ○□η Μ☆□ ◆□η·◆□⊕□ ☉◆□◆□◆ ◆Μ&Μ
η□✕○◆εη”· ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ P.G.86, στ.1164:

“εϑε⊕☉ ☉●□◆☉·η○ ◆○□ ⊙□□◆□☉○◆□◆ ρε·η
&Μ◆☉□ ρε⊕εη⊕ ◆□η ◆☉ ◆ε○□◆□□○ ◆○□ ⊙
□ηηηΜ◆□◆ ρ◆○☉·◆Μ◆☉□”· ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ,

P.G.126, στ.276:

“☉☆ ηη⊕□ ρΜ□✕ ●ε○ ☉ εϑε⊕●□□⊕ ⊙εΜ☆○□□ ☉
☉ ρε·η&Μ⊕□⊕ ρε ρΜ□✕ ✕◆⊕□□ ⊙○☉●□&☉η
η◆εη⊕ ◆⊕ ρε ◆▷○ ✕◆⊕☉εη⊕ ε□η○⊕⊕ ρΜ·□☉◆

- Θ.ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS, “*Σημείωμα για την επιδρομή του τσάρου Συμεών κατά της κυρίως Ελλάδας (αρχές 10ου αιώνα)*”, Σύμμεικτα 8, Αθήνα 1989, σ.387, σύμφωνα με την οποία οι επιδρομές του Συμεών είχαν ληστρικό χαρακτήρα με στόχο την επίδειξη δύναμης.
681. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Β΄, σ.266-267· ΣΥΝΕΧ.ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, σ.411.22· βλ. και Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί...*, σ.166· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ.Β΄, σ.360.
682. Βλ. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.α΄, σ.197· μητρ. *Ηλιουπόλεως και Θείρων* ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, *Οικουμενικό Πατριαρχείο...*, σ.352· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βαλκανικοί λαοί...*, σ.167· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ.Β΄, σ.362· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, σ.95-96.
683. St.RUNSIMAN, *Romanus Lecapenus...*, σ.98 κ.ε.· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ.Β΄, σ.363· G.EVERY, *Byzantine Patriarchate...*, σ.128.
684. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Β΄, σ.216.
685. Βλ. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.α΄, σ.197· Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Η Εκκλησία της Βουλγαρίας επί Τσιμισκή*, σ.309· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Βουλγαρική Εκκλησία*, σ.34.
686. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.87.
687. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.290 (Not.8). H.GELZER, *Texte...*, σ.569· Πρβλ. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Η Εκκλησία της Βουλγαρίας επί Τσιμισκή*, σ.306· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “*Η Εκκλησία της Κύπρου κατά τους Θ΄ και Ι΄ αι.μ Χ.*”, Π.Α.Α. 18, σ.136-137.
688. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Η Εκκλησία της Βουλγαρίας επί Τσιμισκή*, σ.307.
689. Στο ίδιο, σ.311.
690. Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά τους Θ΄ και Ι΄ αι.*, σ.144.

691. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Les Listes de presence..., σ.245· Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.34.
692. Για το κείμενο βλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.56-58· Πρβλ. Η.GELZER, Texte..., σ.572· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία, σ.34· Γ.Ι.ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Η Βουλγαρική Εκκλησία επί Τσιμισκή, σ.309-310.
693. Για τους Ρωσο-Βυζαντινούς πολέμους στη Βουλγαρία βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή Ιστορία, τ.Β΄, σ.417-419, 421-425· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.219-220· G.EVERY, Byzantine Patriarchate, σ.139· Η.GREGOIRE, “The Amorians and Macedonians” C.M.H. IV, p.I., σ.163.
694. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.216· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή Ιστορία, τ.Β΄, σ.424· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.38-41· Ο.Δ.Β., v.1, “Bulgaria”, σ.232.
695. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Πολιτική Θεωρία..., σ.57· Πρβλ. Η.SARADI, Imperial jurisdiction..., σ.150.
696. Για το ρόλο του Βυζαντινού αυτοκράτορα και την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου έναντι των σλαβικών Εκκλησιών βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, “Ο ρόλος του βυζαντινού αυτοκράτορα και η συμβολή του Οικουμενικού Πατριάρχη στη διαμόρφωση του αυτοκεφάλου των σλαβικών Εκκλησιών”, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ. (μνήμη Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ), Θεσ/νίκη 1992, σ.539-564.
697. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.246· Π.Ι.ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Κώδικας..., σ.86-87.
698. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.247.
699. Ρ.Π., τ.Β΄, σ.258-59:
 “... ερ...
 ...
 ...
 ...

- ⌚ ↗ ™ ↻". Πρβλ. Ιω.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.348.9-10· Για τις λεπτομέρειες αυτού του αγώνα βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζαντινού Κράτους, τ.Β΄, σ.452-460.
732. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, όπ.π., σ.56· Ιω.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.348.21-349.30· βλ. και D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.224-25.
733. Ιω.ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, σ.344.89· βλ. και Δ.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Ιστορία..., σ.432.
734. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Βέροιας που την κατέλαβε για πρώτη φορά ο Σαμουήλ το έτος 989. Ανακαταλήφθηκε από τον Βασίλειο Β΄, το 991 και έμεινε στην εξουσία του μέχρι το 994 ή 995, οπότε και πέρασε ξανά στην κατοχή των Βουλγάρων. Το 1001 απελευθερώθηκε οριστικά από τους Βούλγαρους με την ανακατάληψή της από τον Βασίλειο Β΄, βλ. Ευ.ΤΕΓΟΥ-ΣΤΕΡΓΙΑΔΟΥ, Σιγίλλια..., σ.71.
735. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.269-288.
736. Στο ίδιο, σ.295-306.
737. Στο ίδιο, σ.307-339.
738. Για τα γεγονότα του έτους 1018 και την κατάλυση του Βουλγαρικού κράτους από τον Βασίλειο Β΄, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή Ιστορία, τ.Β΄, σ.466-468· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.225· H.GREGOIRE, "Amorians and Macedonians", C.M.H. IV, p.I., σ.189.
739. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.174· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.469.
740. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.175· Για την πολιτική οργάνωση της κατακτημένης Βουλγαρίας βλ. G.OSTROGORSKY, Ιστορία, τ.Β΄, σ.194 κ.ε.· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή Ιστορία, τ.Β΄, σ.469-472· I.JORDANOV & V.TAPKOVA-ZAIMOVA, "Quelques Nouvelles Donnies Sur l' Administration Byzantine au bas Danube (fin du X-XI s.)", Geographie Historique du Monde

- Mediterranen (Byzantina Sorbonensia-7), Paris 1988, σ.119-126· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ.Β΄, σ.160· Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Στ.Κυριακίδη για τις θεματικές ρυθμίσεις του Βασιλείου Β΄ μετά το τέλος του πολέμου με τους Βουλγάρους (1018). Εξετάζοντας τη ρύθμιση των δυτικών Θεμάτων όπως παρουσιάζεται στο Χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ το 1198 και παραβάλλοντάς τα με την εκκλησιαστική διοίκηση, όπως παρουσιάζεται στα 3 σιγίλλια του Βασιλείου Β΄, θεωρεί πως η κατάτμηση των ευρωπαϊκών Θεμάτων, όπως παρουσιάζεται στο Χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄, είναι έργο του Βασιλείου Β΄. Στα παραπάνω συμπεράσματα οδηγείται, λαμβάνοντας υπόψη και την εγκατάσταση στρατηγών στα νεοκατακτημένα κάστρα και πόλεις του κράτους του Σαμουήλ, ερμηνεύοντάς το ως σημείο δημιουργίας θεμάτων, γεγονός που κατά την άποψή μας δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα, βλ. Στ.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, “*Το Βολερόν, Βυζαντινά Μελέται IV*”, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.3ος, Θεσ/νίκη 1934, σ.414-423.
741. Βλ. Ευ.ΤΕΓΟΥ-ΣΤΕΡΓΙΑΔΟΥ, Σιγίλλια..., σ.12· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.175· Ιω.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία, σ.43· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.221· Ο G.Ostrogorsky έχει την άποψη ότι ο Βασίλειος Β΄ υποβίβασε το Πατριαρχείο Αχρίδας σε Αρχιεπισκοπή, βλ. G.OSTROGORSKY, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.194.
742. Για το κείμενο των 3 σιγίλλων βλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.66-73· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Πτυχές της σλαβικής Ορθοδοξίας, Θεσ/νίκη 1991, σ.284-298· Ευ.Τέγου-ΣΤΕΡΓΙΑΔΟΥ, Σιγίλλια..., σ.25-32· Πρβλ. J.V.A.FINE, Medieval Balkans..., σ.199· Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σ.98· Ελ.ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, “*Οι Βούλγαροι στις επιστολές του Θεοφύλακτου Αχρίδας*”, Ι΄Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Μάϊος 1989, σ.61· D.OBOLENSKY, “*The Byzantine Impact on Eastern Europe*”, The Byzantine Inheritance of

784. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, όπ.π., σ.278· βλ. D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.260.
Πρβλ. F.BERKI, Ορθόδοξη Ουγγρική Εκκλησία..., σ.24.
785. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, όπ.π., σ.278· βλ. και Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α', σ.538· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.98· D.OBOLENSKY, Northern Neighbours..., σ.509· Χρυσ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία, σ.74· Βλ. Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.58· F.BERKI, όπ.π., σ.24· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ.Β', σ.111.
786. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.261.
787. Βλ. G.MORAVCSIK, Hungary and Byzantium..., σ.572.
788. Βλ. Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.58· Πρβλ. F.BERKI, όπ.π., σ.24.
789. D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.263· Βλ. Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.58· Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.α', σ.539· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.98· Σ.ΝΕΙΛΛ, Χριστιανικές Ιεραποστολές, (μεταφρ. Π.Δ. Παπαδημητρακόπουλος), Μέρος Α', (62-1800 μ.Χ.),σ.93-94.
790. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.264· G.MORAVCSIK, Hungary and Byzantium..., σ.573-574· F.BERKI, όπ.π., σ.24-25.
791. G.MORAVCSIK, Hungary and Byzantium..., σ.574-577· D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.265-266· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.99· F.BERKI, όπ.π., σ.25-27.
792. Βλ. G.MORAVCSIK, Hungary and Byzantium..., σ.577.
793. Στο ίδιο, σ.577· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.266.
794. D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.α', σ.272· Πρβλ. F.BERKI, όπ.π., σ.28.
795. Βλ. G.MORAVCSIK, Hungary and Byzantium..., σ.572.
796. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.370 (Not.13).
797. G.MORAVCSIK, Hungary and Byzantium..., σ.586-587. F.BERKI, Ορθόδοξη Ουγγρική Εκκλησία, σ.32.

3. Η δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κων/πόλεως από το θάνατο του Βασιλείου Β' (1025) ως την άνοδο των Κομνηνών (1081).

798. Για την περίοδο των διαδόχων του Βασιλείου Β' και για τους παράγοντες που οδήγησαν στην παρακμή της αυτοκρατορίας βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Β', σ.482-597· J.M.HUSSEY, "*The Later Macedonians, The Comneni and the Angeli 1025-1204*", C.M.H. IV, part I, Cambridge 1966, σ.193-213· J.M.HUSSEY, *Orthodox Church...*, σ.124-127· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας 324-1453, τ.Α', (μεταφρ. Δημ.Σαβραμής), σ.435 κ.ε.· Sp.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.121-134· H.St.L.B.MOSS, "*The History of the Byzantine Empire from A.D. 330 to the Fourth Crusade*", *Byzantium: An introduction to East Roman civilization*, (ed. Baynes-Moss), Oxford 1969, σ.24-28· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ.Β', σ.180 κ.ε.
799. Για την καταγωγή των Πατινάκων και για τις σχέσεις τους με την αυτοκρατορία κατά τον 11ο αι. βλ. τη διήγηση του ΚΩΝ/ΝΟΥ Ζ' ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν, Ε.Ε.Ο. (μεταφρ. Φ.Δημητρακόπουλου), κεφ.37, σ.9-11 και κεφ.38, σ.13· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Β', σ.519-521· D.OBOLENSKY, *Northern Neighbours...*, σ.510· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., τ.Α', σ.403-405· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, όπ.π., σ.195-196.
800. Οι Ούζοι ήταν λαός τουρκικής καταγωγής και ανήκαν σε μια ομοσπονδία φυλών (Oghuzz) που τον 11ο αιώνα μετανάστευσε δυτικά, φτάνοντας μέχρι τον ποταμό Δούναβη, βλ. O.D.B., v.3, "*Uzes*", σ.2147-248· βλ. και Α.ΤΟΥΝΒΕΕ, *Porphrogenitus' World...*, σ.416· ΚΩΝ/ΝΟΣ Ζ' ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν, Ε.Ε.Ο. (μεταφρ. Φ.Δημητρακόπουλου), τ.Β', κεφ.37, σ.9-10.
801. Για την καταγωγή των Κουμάνων και τις επαφές τους με τους Βυζαντινούς τον 11ο αι. Βλ. Αλ.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, "*Οι Κομάνοι (Κουμάνοι) και το Βυζάντιο 11ος-13ος αι. μ.Χ.*", *BYZANTINA* 13² (Δώρημα στον Ι.Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη

- 1985, σ.939 κ.ε.· O.D.B., v.1, “Cumans”, σ.563· A.TOYNBEE, Porphyrogenitus’ World..., σ.425.
802. Για την εμφάνιση και εμπλοκή των Νορμανδών στα πολιτικά πράγματα της Ν.Ιταλίας, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.β’, σ.525-526· J.M.HUSSEY, Later Macedonians..., σ.202, 208· Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.131· Διον.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον: Κράτος και κοινωνία, Αθήναι 1951, σ.117-118· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., τ.Α’, σ.445-447.
803. Οι Σελτζούκοι ανήκαν στην μεγάλη φυλετική συνομοσπονδία των Ογούζων (Oghuzz) Τούρκων που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή του Ιαξάρτη ποταμού, στις ακτές της λίμνης Αράλης. Τον 11ο αιώνα δέχθηκαν τον ισλαμισμό και σε μικρό χρονικό διάστημα έγιναν κύριοι του χαλιφάτου της Βαγδάτης (1055). Μέχρι το τέλος του 11ου αιώνα κατέλαβαν τον Καύκασο και όλη την Ανατολία, βλ. F.TAESCHNER, “The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century”, C.MH.IV, part I, σ.736-741· O.D.B., v.3, “Turks”, σ.2128-2129· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.β’, σ.521-525. Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, τ.Α’. (1071-1571), Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1955, σ.27-28· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ.β’, σ.210-211.
804. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.β’, σ.402.
805. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.118, 122.
806. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.118, 127.
807. Βλ. Τον κατάλογο των μητροπόλεων στο J.DARROUZES, Notitiae..., σ.343-344.
808. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.123.
809. Βλ. Στο ίδιο, σ.121, 344.
810. Βλ. Στο ίδιο, σ.125.
811. Βλ. Ρ.Π., τ.β’, σ.393-394.

819. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.343· Πρβλ. Χρυσ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, σ.99· Μητρ. Ιταλίας ΓΕΝ. ΖΕΡΒΟΣ, “*Σύντομος Ιστορική ανασκόπησης της εκκλησιαστικής καταστάσεως εν Καλαβρία και δη εν τη επαρχία Υδρούντος (886-1820)*”, Επιστημονική Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης, τ.Δ΄(μνήμη μητρ. Σταυρουπόλεως Μαξίμου Σχολάρχου Ι. Θεολογικής Σχολής Χάλκης 1911-1991), σ.210-213.
820. Τηλ. ΛΟΥΓΓΗΣ, Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία, σ.221· βλ. και μητρ. Ιταλίας Γ.ΖΕΡΒΟΣ, Η Εκκλησιαστική κατάσταση εν Καλαβρία..., σ.210, υποσ.1.
821. Για την εμφάνιση των Νορμανδών στη βυζ. Ιταλία βλ. Lucien MUSSEF, “*Γιατί οι Νορμανδοί εγκατέλειψαν τη Νορμανδία*”, Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ. 331, εκδ. Πάπυρος Πρεςς, Αθήνα 1996, σ.36-41· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Β΄, σ.525-526.
822. Βλ. J.M.HUSSEY, *Orthodox Church*, σ.136· G.EVERY, *Byzantine Patriarchate*, σ.154· μητρ. Ιταλίας Γ.ΖΕΡΒΟΣ, Η Εκκλησιαστική κατάσταση εν Καλαβρία..., σ.214.
823. Βλ. Τηλ.ΛΟΥΓΓΗΣ, Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία, σ.243. Πρβλ. Pierre AUBE, “*Οι Νορμανδοί στην κάτω Ιταλία και Σικελία*”, Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ. 331, εκδ. Πάπυρος Πρεςς, Αθήνα 1996, σ.52-59· μητρ. Ιταλίας Γ.ΖΕΡΒΟΣ, όπ.π., σ.217-218.
824. Βλ. J.M.HUSSEY, *Orthodox Church*, σ.179.
825. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.121.
826. Η Ηράκλεια προάχθηκε σ΄αρχιεπισκοπή επί πατριαρχείας του Πατριάρχη Κων/πόλεως Κων/νου Λειχούδη (1059-1063), βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.125.

834. Άν.ΚΟΜΝΗΝΗ, Αλεξιάς, τ.1, σ.18 (εκδ. Β.Λεϊβ).
835. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.106-107· Πρβλ. Em.POPESCU, Axiopolis..., σ.246.
836. Βλ. Em.POPESCU, Axiopolis..., σ.246.
837. Βλ. St.RUNSIMAN, Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, σ.139.

Δ΄ ΜΕΡΟΣ

I. Το Βυζαντινό κράτος από την άνοδο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081) ως την πτώση της Κων/πολης στους Σταυροφόρους (1204)

838. Βλ. P.CHARANIS, *Cultural Diversity...*, D.O.P. 29, σ.19.· Πρβλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.69-70.
839. Για την προώθηση των Σελτζούκων στη Μ.Ασία βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζ.Ιστορία, τ.Β΄*, σ.595· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ.32· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Οι Εξισλαμισμοί της Μ.Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, *Θεσ/νίκη* 1988, σ.12· Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.110-114· F.TAESCHNER, *The Turks...*, C.M.H. IV, σ.738-741.
840. Βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *“Η κρίσιμη δεκαετία 1071-1081”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.11· Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.103-116· F.TAESCHNER, *The Turks...*, C.M.H. IV, σ.740. βλ. και το χάρτη στο Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Χάρτες Μέσης Βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, σ.36.
841. Βλ. P.CHARANIS, *Cultural Diversity...*, D.O.P. 29, σ.20.
842. Βλ. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *“Η πολιτική και οικονομική κρίση”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.51-52· P.CHARANIS, *Cultural Diversity...*, D.O.P. 29, σ.17-18· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ.28.· Sp.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.121-125.
843. Βλ. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Εξισλαμισμοί...*, σ.63· Judith HERRIN, *“Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205”*, D.O.P. 29, σ.282.

844. Το 1076 ο ηγεμόνας της Κροατίας Zvonimir στέφθηκε βασιλιάς από τους λεγάτους του πάπα και τον επόμενο χρόνο το παράδειγμά του ακολούθησε ο ηγεμόνας της Ζέτας Μιχαήλ, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ.Ιστορία, τ.Β', σ.589.
845. Βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *“Κρίσιμη δεκαετία 1071-1081”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.12.
846. Βλ. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *“Η αναδιοργάνωση του κράτους από τους Κομνηνούς”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.57-59· J.M.HUSSEY, *Later Macedonians...*, C.M.H. iv, σ.218· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσ/νίκη 1995, σ.173· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ιστορία...*, τ.Γ', Θεσ/νίκη 1991, σ.86-90.
847. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.90· Πρβλ. J.M.HUSSEY, *Later Macedonians...*, σ.218-219· Για τους νέους θεσμούς γαιοκτησίας, τη «χαριστική δωρεά» και την *“Πρόνοια”* βλ. Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *“Οι νέες εξελίξεις στην οικονομία και στην κοινωνία”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.69-72.
848. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, σσ.168-173.
849. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.223-224.
850. Βλ. το χάρτη στο Ι.Ε.Ε, τ.Θ', σ.68-69.
851. Βλ. J.M.HUSSEY, *Later Macedonians...*, σ.245· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.283-285.
852. Βλ. ΑΛ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά στασιαστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και στη Μ.Ασία, 1189-1240 μ.Χ.*, Αθήνα 1987, σ.122-123.
853. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.324-325· ΣΤ.ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ, *“Η δυναστεία των Αγγέλων”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.36.
854. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.295-303· J.M.HUSSEY, *Later Macedonians...*, C.M.H. iv, σ.247-248.
855. Για τα αυτονομιστικά κινήματα στο Βυζαντινό κράτος λίγο πριν το 1204 βλ. Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά στασιαστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και στη Μ.Ασία*,

- 1189-1240 μ.Χ., Αθήνα 1987, με πλούσια βιβλιογραφία: Πρβλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Η Δ’ Σταυροφορία και η άλωση της Κων/πόλεως (1204)*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ’, σ.39. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Γ’, σ.295.
856. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Γ’, σ.330-331.
857. Βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, Κ.Β.Ε., Θεσ/νίκη 1981, σ.59-63. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βυζαντινά κινήματα...*, σ.116.
858. Για τη δράση των Τουρκομάνων βλ. Σπ.ΒΡΥΟΝΙΣ, *The Decline...*, σ.135-137. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.65. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Εξισλαμισμοί...*, σ.57. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ.28-29.
859. Βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.80-81 όπου και η σχετική βιβλιογραφία των αράβων χρονογράφων.

II. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο από το 1081 ως την πτώση της Κων/πολης στους Σταυροφόρους το 1204.

860. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.347-352 (Not.12).· Πρβλ. V.BENESEVIC, Monumenta Vaticana..., Studi bizantini, v.2, σ.131-135.
861. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.136· για το κείμενο βλ. Στο ίδιο, σ.353-372 (Not.13).
862. Στο ίδιο, σ.140.
863. Στο ίδιο, σ.136.
864. Στο ίδιο, σ.143.
865. Στο ίδιο, σ.373-377 (Not.14).· Πρβλ. ΝΕΙΛΟΣ ΔΟΞΑΠΑΤΡΗΣ, “Τάξις των Πατριαρχικών Θρόνων”, P.G.132, στ.1083-1114.
866. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.154.
867. Βλ. Στο ίδιο,σ.128, 130.
868. Βλ. Στο ίδιο, σ.131.
869. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.347-350 (Not.12).· Πρβλ. V.BENESEVIC, Monumenta Vaticana..., σ.131-133.
870. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.351-352 (Not.12).
871. Στο ίδιο,σ.354-372 (Not.13) και σ.374-376 (Not.14).
872. Βλ. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Εξισλαμισμοί..., σ.52-53.
873. Βλ. J.Darrouzes, Notitiae..., σ.367:

“✱★ ⊕ ℓ ℓ ⊕ & ℓ ⊔

→ ⊠ ⊡ ⊢ ⊣ ⊤

α´

⊕ ℓ & ⊠ ℓ ⊠

ⓈⓂⓂⓈ

β´

Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ⓈⓂⓂⓈ

γ´

Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ⓈⓂⓂⓈ

δ´

Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ⓈⓂⓂⓈ

ε´

Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ⓈⓂⓂⓈ

ζ´

Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ⓈⓂⓂⓈ

η´ Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

θ´ Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ι´

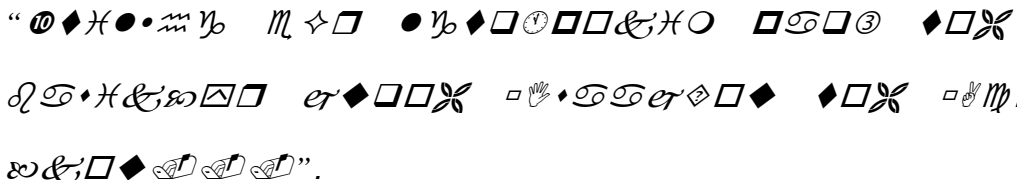
Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

ⓈⓂⓂⓈ

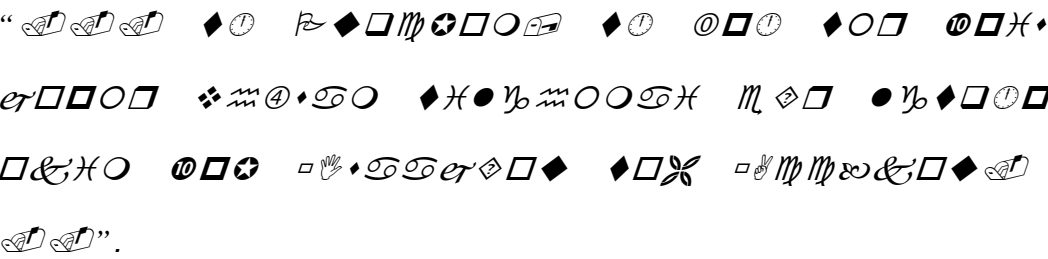
ια´ Ⓢ ⓂⓂ ⓈⓂⓈ

874. Συχνά οι Notitiae αναφέρουν μητροπόλεις και επισκοπές που έχουν παρακμάσει και εξαφανιστεί ή εμφανίζουν σε διπλογραφίες επισκοπές, οι οποίες έχουν προαχθεί σε μητροπόλεις ή αρχιεπισκοπές πριν από αρκετό καιρό.

1. Οι νέες εκκλησιαστικές έδρες και η γεωγραφική τους κατανομή

875. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.130.
876. Regestes No 1007 Πρβλ. C.ASDRACHA, Thrace Orientale..., σ.244.
877. Regestes No1055 Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.131.
878. Regestes No 1007 Πρβλ. C.ASDRACHA, Thrace Orientale..., σ.234.· J.DARROUZES, Notitiae..., σ.131.
879. Regestes 1152 Πρβλ. C.ASDRACHA, Thrace Orientale..., σ.235.· J.DARROUZES, Notitiae..., σ.131.
880. Βλ. Regestes No 238 Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.134.
881. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.134.
882. Η Αρκαδιούπολις εμφανίζεται ως μητρόπολη για πρώτη φορά στη συνοδική λίστα του 1190, βλ. Regestes No 1178 Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.131· C.ASDRACHA, Thrace Orientale..., σ.231-232.
883. Η Φιλαδέλφεια εμφανίζεται ως μητρόπολη στη συνοδική λίστα του 1197, βλ. Regestes No 1185 Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.131.
884. Τα Ύπαιπα δεν εμφανίζονται σε συνοδικές λίστες του τέλους του 12ου αιώνα, αλλά σε σημείωση της Notitia 10 αναγράφεται ότι προήχθη σε μητρόπολη από τον Ισαάκιο Β' Άγγελο, βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.310, σημ.11: “”.
885. Το Πυργίον εμφανίζεται ως μητρόπολη στις συνοδικές λίστες του 1191 και 1192, βλ. Regestes No 1179, No 1180 Πρβλ. J.DARROUZES, Le Traité des
-

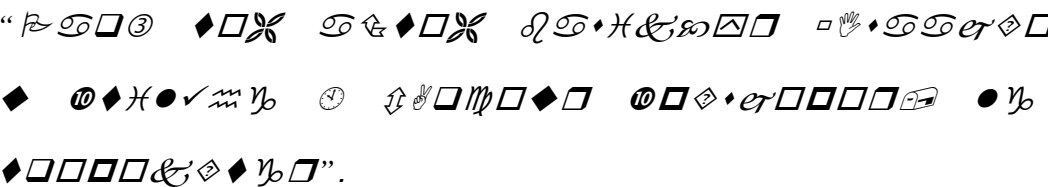
Transferts. Edition critique et commentaire, R.E.B. 42, 984, σ.185:

“”.

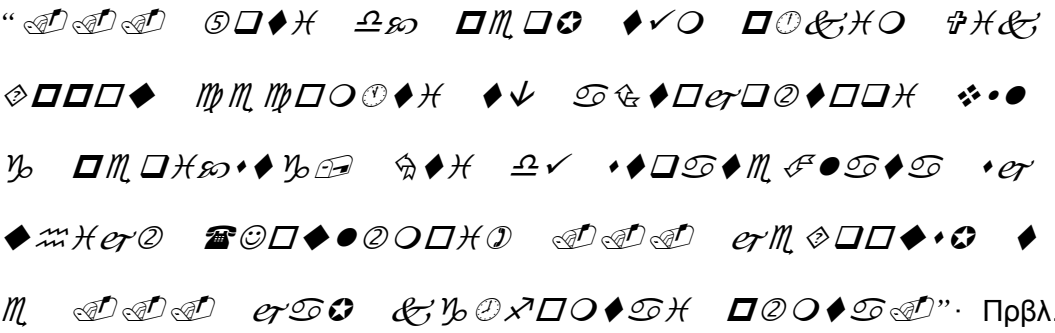
886. Το Άργος δεν εμφανίζεται σε καμιά συνοδική λίστα του 12ου αιώνα, μέχρι το 1197. Ωστόσο, σε σημείωση της Notitia 10 αναφέρεται ότι ημερομηνία προαγωγής του σε μητρόπολη έγινε το 1197 από τον Ισαάκιο Β' Άγγελο, βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.323, σημ.448:

“”.

Πρβλ. J.DARROUZES, Les Transferts..., σ.184:

“”.

887. Regesten, No 1614 Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.135.
888. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.352 (Not.12).
889. Βλ. Στο ίδιο, σ.134.
890. Βλ. Regestes, No 1178. Πρβλ. και τον πίνακα πρωτοκαθεδρίας των αρχιεπισκοπών στις συνοδικές λίστες του 12ου αι. στο J.DARROUZES, Notitiae..., σ.133.
891. Βλ. Regestes, No 1261. Πρβλ. τον πίνακα στο J.DARROUZES, Notitiae, σ.168.
892. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.168.

893. Βλ. Regestes, No 1312· Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.168.
894. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.168.
895. Στο ίδιο, σ.383.
896. Βλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.104, 113· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝ-ΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία βυζ. κράτους..., τ.Γ΄, σ.155.
897. Βλ. Ιω.ΚΙΝΝΑΜΟΣ, (C.S.H.B), σ.93.1:
“”. Πρβλ. Νικ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Χρονική διήγησις, ed. I.A.van Dieten (C.F.H.B.), σ.508· Πρβλ. C.ASDRACHA, Thrace orientale..., σ.226.
898. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζ. κράτους..., τ.Γ΄, σ.225-227.
899. Για τη σημασία της Εγνατίας και της Βασιλικής οδού βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.21-22· βλ. και το χάρτη “*Η εμπορική κίνησης κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο*” στο: Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Χάρτες μέσης Βυζαντινής περιόδου (565-1081), Θεσ/νίκη 1991, σ.39.
900. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.α΄, σ.44.
901. Βλ. C.ASDRACHA, Thrace Orientale..., σ.223· βλ. και Ο.Δ.Β., ν.1, “*Didymoteichon*”, σ.620.
902. Για τη στρατηγική σημασία της Μεσήμβριας κατά τους Βυζαντινο-βουλγαρικούς πολέμους βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, “*Το Βολερόν*”, Βυζαντιναί Μελέται IV, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ. τ. 3ος, Θεσ/νίκη 1931, σ.392.

903. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, “Μελέται περί της Διοικητικής διαιρέσεως και της Επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει”, Ε.Ε.Β.Σ. 17(1941), σ.208-274· Ε.Ε.Β.Σ. 18(1948), σ.42-62· Ε.Ε.Β.Σ. 19(1949), σ.3-25.
904. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Περί της διοικητικής διαιρέσεως..., Ε.Ε.Β.Σ. 18(1948), σ.51-53.
905. Βλ. Στο ίδιο, σ.55-56.
906. Βλ. Στο ίδιο, σ.57-58.
907. Βλ. Στο ίδιο, σ.58-60.
908. Βλ. Στο ίδιο, σ.60-62.
909. Βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Βυζαντιναί Μελέται IV, σ.388.
910. Βλ. Στο ίδιο, σ.333-334.
911. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Περί της διοικητικής διαιρέσεως..., Ε.Ε.Β.Σ. 18, σ.59.
912. Βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Βυζαντιναί Μελέται IV, σ.459.
913. Βλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.104, 110, 114.
914. Βλ. Στο ίδιο, σ.118.
915. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Περί της διοικητικής διαιρέσεως..., Ε.Ε.Β.Σ. 19(1949), σ.11-12· Πρβλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.130.
916. Βλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.121· Πρβλ. Sp.VRYONIS, Nomadization and Islamization in Asia Minor, D.O.P.29(1975), σ.46.
917. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Περί της διοικητικής διαιρέσεως..., Ε.Ε.Β.Σ. 19(1949), σ.13.
918. Βλ. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Εξισλαμισμοί..., σ.52-53.
919. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζ. κράτους, τ.Γ΄, σ.115, 129, 235.
920. Βλ. W.M.RAMSAY, Historical Geography..., σ.160.
921. Αυτό το δρόμο ακολούθησε στην εκστρατεία του στη Συρία το 1030 ο αυτοκράτορας Ρωμανός Γ΄. Τον ίδιο δρόμο ακολούθησαν οι Σταυροφόροι του

- Κορράδου και ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός στην πορεία τους προς το Ικόνιο, βλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.197-198, 204.
922. Βλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.202 & 204. Πρβλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως..., *Ε.Ε.Β.Σ.* τ.25 (1955), σ.140-141.
923. Η *Partitio Romaniae* ἦταν ἔγγραφο που συντάχθηκε ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους τὸ 1204, λίγο πρὶν τὴν ἄλωση τῆς Κων/πολῆς καὶ ἀφοροῦσε τὸ μοῖρασμα τῶν ἐδαφῶν τῆς Αυτοκρατορίας που θὰ κατακτούσαν οἱ Σταυροφόροι. Τὸ ἔγγραφο ἀντλούσε τὶς πληροφορίες του ἀπὸ ἔγγραφα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, πιθανῶς φορολογικοὺς καταλόγους τῶν ἐπαρχιῶν. ΓΙΑ ΤΙΣ ἐπαρχίες που ἀναγράφονταν στὴν *Partitio Romaniae* βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως...*, *Ε.Ε.Β.Σ.*, τ.21, σ.179-209· τ.22, σ.159-182· τ.25, σ.127-157.
924. Βλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.205. Πρβλ. Sp.VRYONIS, *Nomadization and Islamization...*, σ.52-54.

↓ ●*↻♦♦↻□ ◊□↻ ▮□□◊← ⓉⓈⓂ↻ ↻Ⓢ◊◊ ◊□◊Ⓢ
 □♦✕○ · ◊↻□↻Ⓢ◊✕□Ⓢ□□&✕□”.

952. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζ. κράτους, τ.Γ', σ.306· Πρβλ. C.ASDRACHA, Thrace Orientale..., σ.232-233.

953. Βλ. C.ASDRACHA, όπ.π., σ.233.

954. J.DARROUZES, Transfers..., σ.182 Πρβλ. Em.POPESCU, Axiopolis..., σ.239.

955. Βλ. Em.POPESCU, Axiopolis..., σ.238. όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

956. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.375:
 “*ⓂⓈ ◊□□Ⓢ◊◊&□○ ◊◊□✕ · ◊□◊♦◊□Ⓢ ◊♦◊◊♦◊Ⓢ
 Ⓣ□✕♦↻□□ⓈⓈ μ'”.

957. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.344 (Not.11).

958. Για τα όρια και την ίδρυση του Παρίστριου θέματος βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζ. κράτους, τ.Β', σ.470 και Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί, σ.175· Ι.JORDANOV & V.ΤΑΡΚΟΒΑ-ZΑΙΜΟΒΑ, L' Administration Byzantine au bas Danube..., σ.119-126.

959. Βλ. Em.POPESCU, Axiopolis..., σ.256-257.

960. Βλ. Em.POPESCU, Axiopolis..., σ.256 σημ.59, 60, 61 και σ.258.

961. Βλ. ANNA ΚΟΜΝΗΝΗ, Αλεξιάς, (Νεοελληνική απόδοση Αλόη Σιδέρη), τ.Α', εκδ.Άγρα, σ.253 κ.ε.· Πρβλ. Ε.POPESCU, Axiopolis..., σ.251-253 βλ. και Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζ. κράτους, τ.Γ', σ.67-69.

962. Βλ. J.DARROUZES, Transfers..., σ.184:
 “Ⓢ✕♦Ⓢ◊& ◊✕□ Ⓣ□✕↻◊□↻♦ⓂⓈ◊◊ ◊↻●Ⓢ◊μ◊Ⓢ□
 ◊ μⓈⓈ◊Ⓢ ◊◊♦◊Ⓢ ◊♦◊◊◊◊◊◊◊◊ ◊✓○ ↻↻↻↻↻↻↻↻↻↻
 &ⓈⓈ◊◊◊◊ ◊Ⓢ◊◊ ◊Ⓢ◊◊ ◊Ⓢ◊◊◊◊ ◊◊◊◊◊◊◊ ◊★ ◊○
 □ ◊μ□Ⓢ◊◊◊◊◊◊ ◊μ◊μ◊μ◊μ↻↻↻↻ ↻Ⓢ◊◊ ◊◊◊◊ μ

983. P.Π.,τ.Γ',

σ.486:

“**Β****Β****Β** **Μ** **Ζ** **Θ** **Κ** **Λ** **Μ** **Ν** **Ξ** **Ο** **Π** **Ρ** **Σ** **Τ** **Υ** **Φ** **Χ** **Ψ** **Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

984. Βλ. J.DARROUZES, Transfers..., σ.207-208· J.DARROUZES, Notitiae..., σ.127.
P.Π., τ.Ε', σ.394.

985. Βλ. P.Π., τ.Ε', σ.428-429· Πρβλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.205.

986. P.Π., τ.Α', σ.57:

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

Α**Β****Γ****Δ****Ε****Ζ****Η****Θ****Κ****Λ****Μ****Ν****Ξ****Ο****Π****Ρ****Σ****Τ****Υ****Φ****Χ****Ψ****Ω**

1002. Βλ. τον κανόνα 57 της συνόδου της Λαοδικείας στο Ρ.Π., τ.Γ', σ.222:

“ ρϕ♦κ □ϕ ρμ☆ ρο ♦ϖ☆□ϕ<•ϖκ□ ϕϖ♦ ρο
♦ϖ☆□ ♦ϕ□ϖκ□ ϕϖϖ♦♦ϖ•ϖϖϖκ ρ□κ•ϕ□□□
♦□□ ρ&&⊙ □μ□κ□ρμ♦♦⊙□”. και τον κανόνα 6 της

συνόδου της Σαρδικής στο Ρ.Π., τ.Γ' , σ.243:

“ ϖϖϖϖ ρ✓ ρ■μ☆οϖκ ρϖ ρ□&ϑ□ ϕϖϖκ♦♦⊙
ρ□κ•ϕ□□□♦□ ρο ϕ<•□♦κ○ϖ ○ ♦ϖ•μϖ⊙ □⊙&
μκ⊙ # ♦κ○κ ϕϖ♦ μ⊙□ ρ⊙□□ □□μ•ρϕ♦μ□□□
ρ□ϖ□ϕμ☆* □ϕϕ ροϖϖϖϖϖ☆□□ ϖ⊙□ ρ□κ•ϕ□□
□♦□ ρϕμ☆•μ ϕϖϖ♦♦ϖ•ϖϖϖκ⊙ ⊙⊙ ρ✓ ϕϖ♦μ
♦♦μ&ϕ>ϖ♦ϖκ ♦⊙ ♦□ϕ ρ□κ•ϕ□□□♦ ϕ□□•ϖ ϕ
ϖ♦ • ϖϕϖμ○♦ϖ”. Πρβλ. Π.Ι.ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ,

Κώδικας..., σ.286, 254.

1003. Ρ.Π., τ.Γ', σ.223.

1004. Ρ.Π., τ.Γ', σ.246:

“ ϖϖϖϖ ρ✓ο ϖϕ♦♦ϖο ♦□□ □□□ρ&••μϕ□ ρ□ϕ
ρ□•κμ□ϖ□ μ⊙οϖκ ♦⊙ □□&♦⊙ϖ□□□□□ ♦□□
♦ϕ□ϖ□ϖ □ϕ♦•ϖ ♦⊙ □ϖ&ϖκ⊙□ □□□⊙⊙•κ□□”.

1005. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.143 Sp.VRYONIS, Nomadization..., σ.52-54

Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, σ.20.

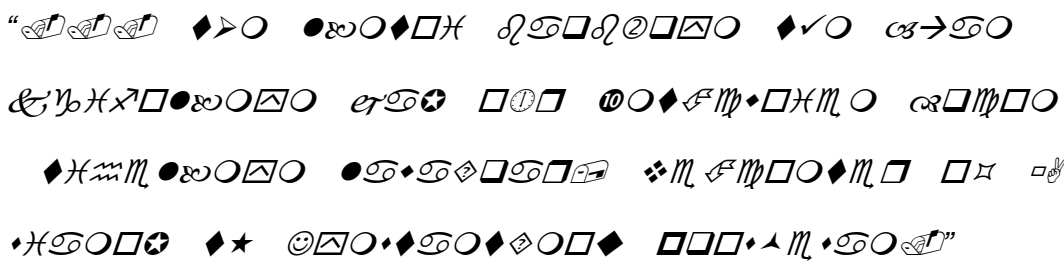
1006. Βλ. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ', σ.202-206· Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία,

σ.196, 222.

1007. Βλ. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ.246· Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, Επιτομή Ιστοριών, τ.Γ',

σ.208.

1008. Βλ. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ.252-254, 266.

1009. Βλ. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ.152-158.
1010. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.157, 172· Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “*Η Μικρά Ασία από το 1071 ως το 1204*”, Ι.Ε.Ε, τ.Θ΄, σ.47.
1011. Βλ. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ.156.
1012. Βλ. Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “*Η Μικρά Ασία από το 1071 ως το 1204*”, Ι.Ε.Ε, τ.Θ΄, σ.47.
Πρβλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ.29-30.
1013. Βλ. Τον πίνακα στο Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “*Η Μικρά Ασία από το 1071 ως το 1204*”, σ.49· Πρβλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.166-167.
1014. Ι.ΖΩΝΑΡΑΣ, *Επιτομή Ιστοριών*, τ.Γ΄, σ.230:
“
1015. Μ.ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ, Ιστορία, σ.218-219.
1016. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.165, 168· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Εξισλαμισμοί...*, σ.52.
1017. Βλ. Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, *Η Μ.Ασία από το 1071 ως το 1204*, σ.48· Sp.VRYONIS, *Nomadization...*, σ.59· Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *Εκτουρκισμός και Εξισλαμισμός...*, σ.114-116.
1018. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.172-173· Sp.VRYONIS, *Nomadization...*, σ.55· Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, *Η Μ.Ασία από το 1071 ως το 1204*, σ.48.
1019. Ρ.Π., τ.Γ΄, σ.27-28.
1020. Ρ.Π., τ.Δ΄, σ.247. Πρβλ. Sp.VRYONIS, *Nomadization...*, σ.59.
1021. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.177· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Εξισλαμισμοί...*, σ.56-57·
Για τα κίνητρα και τους παράγοντες αποστασίας από το Χριστιανισμό βλ. Sp.VRYONIS, *Nomadization...*, σ.70.

1022. Βλ. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Εξισλαμισμοί, σ.66.
1023. Στο ίδιο, σ.68.
1024. Στο ίδιο, σ.68-69· βλ. και Sp.VRYONIS, Nomadization..., σ.62.
1025. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Εξισλαμισμοί..., σ.70· βλ. και Sp.VRYONIS, Nomadization..., σ.61·
Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Εκτουρκισμός και Εξισλαμισμός..., σ.111.
1026. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Εξισλαμισμοί..., σ.70-72· Πρβλ. Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Εκτουρκισμός και
Εξισλαμισμός..., σ.129-130.

4. Οι επιπτώσεις στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου από την ίδρυση του Β' Βουλγαρικού κράτους.

1027. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.289.
1028. Σύμφωνα με τη Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.176, η επανάσταση δεν είχε από την αρχή το χαρακτήρα εθνικής εξέγερσης, αλλά περιορισμένων εδαφικών διεκδικήσεων από τους δύο αδελφούς, οι οποίοι ζήτησαν να τους παραχωρηθούν εδάφη με τη μορφή της “*πρόνοιας*” Πρβλ. G.OSTROGORSKY, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ.Β', σ.217 κ.ε.: D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.359· Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, Αθήνα 1995, σ.55.
1029. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί...,σ.77· Πρβλ. R.WOLF, “*The Second Bulgarian Empire*”, Speculum τ.25, 1949, σ.167 κ.ε.: Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.48-49· Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, σ.55.

1030. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.317· βλ. και J.M.HUSSEY, Comneni and Angeli, CMH IV, part I, σ.248· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β', σ.368.
1031. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.178· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.323· D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.359. Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, σ.55.
1032. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία, σ.540.
1033. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.179· Ο Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.325, θεωρεί ότι η χρήση του Αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας έγινε στις 7 Νοεμβρίου του 1204 από τον Καρδινάλιο της Santa Croce, Λέοντα· Πρβλ. Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.58-59· βλ. και J.M.HUSSEY, Comneni and Angeli, C.M.H. IV, part I, σ.248· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.49-50· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, όπ.π., τ.Β', σ.367.
1034. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.178· D.OBOLENSKY, Βυζ. Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.359· Το Δωρόστολο (Δρίστρα), πρωτεύουσα του βυζαντινού Παρίστριου θέματος, αποτέλεσε μαζί με την περιοχή της Δοβρουτζάς μέρος του Β' Βουλγαρικού κράτους (1186/1187), βλ. Ο.Δ.Β, ν.1, "Dorostolon", σ.653· Στο ίδιο, "Dobrudja", σ.642.
1035. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.326.
1036. Βλ. Στο ίδιο, σ.326.
1037. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.371-372 (Not.13).
1038. Για τη θεματική διαίρεση της Βουλγαρίας βλ. Στ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, "Βυζαντινά Μελέται IV και V", Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.3ος, 1934, σ.291-553, στο σχετικό χάρτη της σελίδας 593.

**I. Η Άλωση της Κων/πολης από τους Σταυροφόρους (1204)
και η δημιουργία νέων πολιτικών σχημάτων στο
γεωγραφικό χώρο του Βυζαντίου.**

1039. A.G.C.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East*, K.B.E., Θεσ/νίκη 1981, σ.45
Πρβλ. J.M.HUSSEY, *Orthodox Church...*, σ.181-183· H.St.L.B.MOSS, “*The history of the Byzantine Empire from A.D. 330 to the Fourth Crusade*”, *Byzantium An Introduction to East Roman Civilization*, (ed. Baynes-Moss), Oxford 1969, σ.32·
I.E.KΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζ. Ιστορία*, τ.Γ΄, σ.330· D.M.NICOL, “*The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires, 1204-61*”, C.M.H. IV, part I, σ.278-280.
1040. Βλ. ΕΛ.ARWEILER-ΓΛΥΚΑΤΖΗ, “*Η αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού*”, I.E.E., τ.Θ΄, σ.107· Sp.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.152·
H.St.L.B. MOSS, όπ.π., σ.32· K.I.AΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ.2ος, Αθήναι 1957, σ.374-375.
1041. AΙ.G.C.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East*, σ.46· Πρβλ. D.M.NICOL, *Fourth Crusade...*, σ.278-279· I.E.KΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζ. Ιστορία*, τ.Γ΄, σ.3421-343· K.I.AΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία...*, σ.372.
1042. Βλ. ΝΙΚ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Χρονική διήγησις*, (C.F.H.B.), σ.550,34 κ.ε.
1043. Βλ. AΙ.G.C.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East*, σ.46· Πρβλ. N.OIKONOMIDΗΣ, “*Η Δ΄ Σταυροφορία και η άλωση της Κων/πολης (1204)*”, I.E.E, τ.Θ΄, σ.39-40· I.E.KΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζ. Ιστορία*, τ.Γ΄, σ.351-352.

1044. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, Θεσ/νίκη 1995, σ.184
Πρβλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία..., σ.373· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής
Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.118.
1045. ΝΙΚ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Χρονική διήγησις, σ.561,23 κ.ε. Πρβλ.
Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.353· Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Η Δ'
Σταυροφορία..., σ.40· Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.151-152.
1046. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.354-355· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ,
όπ.π., σ.118-119.
1047. Βλ. την έκδοση της Partitio Romaniae στο Διον.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *“Περί της
Διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει”*,
Ε.Ε.Β.Σ. 21, σ.179-209· Ε.Ε.Β.Σ. 22, σ.159-182· Ε.Ε.Β.Σ. 25, σ.127-157· βλ. και
Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Η Δ' Σταυροφορία..., σ.40· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το
Βυζαντινό κράτος, σ.184· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.355· D.M.NICOL,
Fourth Crusade..., σ.288-289.
1048. ΝΙΚ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Χρονική διήγησις, σ.568-570· Πρβλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Η Δ'
Σταυροφορία..., σ.40-41· D.M.NICOL, Fourth Crusade..., σ.287· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝ-
ΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.355-56· H.St.L.B. MOSS, όπ.π., σ.32·
Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Β', σ.374.
1049. Βλ. Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.152· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ,
Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.357-358· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία..., τ.2ος, σ.375·
Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.120.
1050. ΝΙΚ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Χρονική διήγησις, σ.374,44 κ.ε. Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝ-
ΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.358-359· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *“Η Πρώτη
Βυζαντινή Άλωση. Η Σταυροφορία της προδοσίας, 1204”*, Μελετήματα
Βυζαντινής, Μεσαιωνικής και Ισλαμικής Ιστορίας, εκδ. Ηρόδοτος, Φάρσαλα 1977,
σ.28.

1051. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ΄, σ.339-342. Πρβλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.Α΄, σ.561-562, και τ.Β΄, σ.113-117.
1052. Για τις επιπτώσεις από την κατάληψη των ελληνικών χωρών από τους Φράγκους βλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, Θεσ/νίκη 1961, σ.56 κ.ε. Πρβλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία..., τ.2ος, σ.379-380.
1053. Κατά τον Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟ, Ιστορία του νέου Ελληνισμού, σ.59-60, οι βαθιές ζυμώσεις που προκάλεσαν στο Βυζάντιο οι σταυροφορίες και ειδικά η τέταρτη επιτάχυναν την ανασύνταξη, την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση του ελληνικού κόσμου, την απόκτηση δηλαδή από τους κατοίκους συνείδησης της εθνικής τους οντότητας. Η αφύπνιση αυτή της εθνικής συνείδησης που προήλθε μέσα από αντιθέσεις και συγκρούσεις με Φράγκους, Βούλγαρους, Σέρβους και Τούρκους, συντέλεσε σε αυτό που ο συγγραφέας ονομάζει διαμόρφωση του “*Νέου Ελληνισμού*”. Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ΄, σ.361.

1. Η Λατινική κατάκτηση των Βυζαντινών εδαφών

1054. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, Α΄ περίοδος 1204-1341, (Νεοελληνική απόδοση Δημ. Μόσχος), εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ.43· Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Η Δ΄ Σταυροφορία..., σ.41· D.M.NICOL, “Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.76· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.184· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.287.
1055. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.186· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.288-289· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης”, Ι.Ε.Ε, τ.Θ΄, σ.76· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία..., τ.2ος, σ.376.
1056. Βλ. D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., CMH IV, I, σ.289· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.76· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζ. Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.122.
1057. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.186· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.185· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία..., τ.2ος, σ.377.
1058. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.157· D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.76· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, όπ.π., σ.377· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, όπ.π., σ.122.
1059. Βλ. D.M.NICOL Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.76.
1060. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.43· Πρβλ. Διον.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Περί της διοικητικής διαιρέσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει, Ε.Ε.Β.Σ. τ.21, σ.181.
1061. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.187· Πρβλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.185· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, όπ.π., σ.123-124.
1062. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.187· Πρβλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία..., τ.2ος, σ.377· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, όπ.π., σ.124.
1063. Βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.184.

2. Η ελληνική αντίσταση και η δημιουργία νέων πολιτικών σχημάτων

1064. Βλ. D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.77· Πρβλ. J.M.HUSSEY, Later Macedonians, Comneni and Angeli, C.M.H. IV, I, σ.48· I.E.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ', σ.324-326· M.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.178-179, 200-201.
1065. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.42-43· Πρβλ. I.E.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.187-188· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.185-186· C.W.PREVITÉ-ORTON, Medieval History, v.II, Cambridge 1971, σ.730· K.I.AMANTΟΣ, Ιστορία..., τ.2ος, σ.378· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., CMH IV, I, σ.291-292· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος του 13ου αιώνα, Ε.Β.Ε. 7, εκδ. ΒΑΝΙΑΣ, σ.52-53· Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.153-159· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του νέου Ελληνισμού, τ.Α', σ.57.
1066. Βλ. Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινά στασιαστικά και αυτονομιστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και τη Μ.Ασία (1189-1240 μ.Χ.), Αθήνα 1987· Πρβλ. ΑΙ. SAVVIDES, Byzantium in the Near East, σ.59-60· I.E.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.188· D.M.NICOL, Fourth Crusade..., C.M.H. IV, I, σ.291· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία του βασιλείου της Νίκαιας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261), Αθήνα 1898, (επανέκδοση Ιονικής Τράπεζας-Αθήνα 1994), σ.13-14.
1067. Βλ. I.E.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.188· D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης..., σ.77· Αλ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινά κινήματα, 1189-c.1240, σ.306-307.

1068. Βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.68-70· ΑΛ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά κινήματα, 1189-c.1240*, σ.266 κ.ε.· G.OSTROGORSKY, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.108· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου*, σ.44-45.
1069. Ο Αλέξιος Α' Μεγαλοκομνηνός (1204-1222) σε μια κυνηγετική εξόρμηση έπεσε σ' ενέδρα στρατιωτών του σελτζούκου σουλτάνου Καΐκαούς Α' (1211-1220). Για την απελευθέρωσή του αναγκάστηκε να παραδώσει το σημαντικό λιμάνι της Σινώπης και να καταστεί φόρου υποτελής στο σουλτάνο του Ικονίου, βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.127-128· Για την απώλεια της Σινώπης βλ. τη λεπτομερή διήγηση από το *Seljukname* του Ibn Bibi, στο: Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, "*Οι Μεγάλοι Κομνηνοί του Πόντου και οι Σελτζούκοι του Ρουμ (Ικονίου) την περίοδο 1205/6-1222*", *Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα*, εκδ. Ηρόδοτος, 1990, σ.184-192.
1070. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East...*, σ.131· Πρβλ. ΑΠ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.Α', σ.60.
1071. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, σ.44-45· Βλ. και Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.189· Πρβλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.55· D.M.NICOL, *Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης (1204-1261)*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.78.
1072. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Το Βυζάντιον από του 1071 έως του 1453*, Αθήνα 1972, σ.91· ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.70· D.M.NICOL, *Fourth Crusade...*, σ.295· G.OSTROGORSKY, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.105.
1073. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.190· D.M.NICOL, *Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης*, σ.79· J.M.HUSSEY, *Orthodox Church...*, σ.207· D.M.NICOL, *Fourth Crusade...*, σ.295· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας...*, σ.42· Η Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι.*, σ.56, θεωρεί ότι η στέψη του Θεοδώρου Α' πραγματοποιήθηκε την Κυριακή

- του Πάσχα, το 1207· Βλ. και τη σχετική αναφορά στο A.KARPOZILOS, *The Ecclesiastical Controversy between the kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Κ.Β.Ε., Θεσ/νίκη 1973, σ.18-25.
1074. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, σ.48-50· βλ. και ΑΙ.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East*, σ.98-104 όπου και οι σχετικές βυζαντινές και μουσουλμανικές πηγές για τη μάχη της Αντιόχειας του Μαιάνδρου· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.190.
1075. Βλ. ΑΙ.SAVVIDES, *όπ.π.*, σ.111· Πρβλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας...*, σ.43-44.
1076. Βλ. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή*, εκδ. Heisenberg, I, σ.27,4-28· Πρβλ. G.OSTROGORSKY, *Ιστορία...*, τ.Γ', σ.106-107· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι.*, σ.57· D.M.NICOL, *Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης*, σ.80.
1077. Βλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας...*, σ.93· ΑΙ.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East*, σ.121-122· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.190.
1078. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, σ.56-57· και Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.191-193· Πρβλ. G.OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ.Γ', σ.112· C.W.I.PREVITE-ORTON, *Medieval History...*, σ.731-734· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Νέος Ελληνισμός...*, σ.65-66.
1079. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι.*, σ.61· D.M.NICOL, *The Fourth Crusade...*, σ.297.
1080. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι.*, σ.61· D.M.NICOL, *The Fourth Crusade...*, σ.269.
1081. Βλ. D.M.NICOL, *“Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261)”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.98· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Fourth Crusade...*, C.M.H. IV., I, σ.299· Πρβλ. A.KARPOZILOS,

- Ecclesiastical Controversy, σ.37· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ἡπειρος τον 13ο αι., σ.62.
1082. Βλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου..., σ.98· Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ἡπειρος..., σ.62· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., C.M.H. IV., I, σ.299-300.
1083. Βλ. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ Χρονική Συγγραφή, εκδ. Heisenberg, σ.35· ΝΙΚΗΦ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.53· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.191· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.208· C.W.PREVITE-ORTON, Medieval History..., σ.730· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Νέος Ελληνισμός..., σ.61· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.65-68.
1084. Για τη μάχη της Κλοκοτινίτζας βλ. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, Χρονική συγγραφή, σ.41-42· και ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.55· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.191-192· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου..., σ.98· J.M.Hussey, Orthodox Church..., σ.211· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Νέος Ελληνισμός..., σ.63.
1085. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.192· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.315· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ἡπειρος..., σ.87· C.W.PREVITÉ-ORTON, Medieval History..., σ.731.
1086. Βλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου..., Ι.Ε.Ε. τ.Θ', σ.98.

II. Η δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου από την Πτώση της Κων/πολης (1204) ως την ανάκτησή της από τους Βυζαντινούς (1261).

1087. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, σ.11, 10 κ.ε. βλ. και Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι..., σ.53· Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η Εκκλησία στην Ελλάδα κατά τη Φραγκοκρατία, σ.76· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου..., σ.101.
1088. Βλ. Ο Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.41, θεωρεί ότι η άρνηση του Ι. Καματηρού στην πρόσκληση του Λάσκαρη, οφειλόταν στο γεγονός ότι ήταν συγγενής της Ευφροσύνης, συζύγου του Αλεξίου Γ΄, ο οποίος διεκδικούσε ακόμα το θρόνο του· Πρβλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η Εκκλησία της Ελλάδος κατά τη Φραγκοκρατία, σ.77· Αλκμ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι., σ.55· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.295.
1089. Βλ. D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.81· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.184.
1090. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος του 13ου αι., σ.55-56.
1091. Στο ίδιο, σ.56· Πρβλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, Ecclesiastical Controversy, σ.22, σημ.29· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.223-224· D.M.NICOL, Fourth Crusade..., C.M.H. IV., σ.295.
1092. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.56· Πρβλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου..., σ.103· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.42.
1093. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.77· Πρβλ. και Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., τ.Β΄, σ.224-225.

1. Οι επιπτώσεις στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κων/πόλεως από την οργάνωση της Λατινικής Εκκλησίας στα κατακτημένα Βυζαντινά εδάφη.

1094. Για τη συνθήκη διανομής της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ανάμεσα στους Σταυροφόρους βλ. Ν.ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, “*Η Δ΄ Σταυροφορία και η άλωση της Κων/πολης*” Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.40-41· Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, “*Περί της διοικητικής διαιρέσεως εν τω Βυζαντινώ Κράτει*”, Ε.Ε.Β.Σ., τ.21 (1951), σ.179-209· Ε.Ε.Β.Σ., τ.22 (1952). Ε.Ε.Β.Σ., τ.25 (1955), σ.126-157.
1095. Βλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, “*Λατινοκρατούμενη Ελλάδα. Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.245· Σύμφωνα με τον W.Norden, κύριο μέλημα της Ρώμης ήταν η μετατροπή του ελληνικού κλήρου σε πειθήνια όργανα της Λατινικής κυριαρχίας. Ο προσηλυτισμός των Ελλήνων στη Ρωμαϊκή πίστη ήταν θέμα δευτερεύουσας σημασίας και ήταν απλά θέμα χρόνου, βλ. J.GILL, “*Innocent III and the Greeks: Agressor or Apostle?*”, *Relations between East and West in the Middle Ages*, (ed. D.Baker), Edinburgh 1973, σ.95.
1096. Βλ. R.L.WOLFF, “*The Organisation of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204-1261*”, *Traditio*, v.VI, 1948, σ.33· Πρβλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Λατινοκρατούμενη Ελλάδα...*, Ι.Ε.Ε. τ.Θ΄, σ.245· J.GILL, *Innocent III and the Greeks...*, σ.99· J.M.HUSSEY, *Orthodox Church...*, σ.187· D.M.NICOL, *The Fourth Crusade...*, C.M.H., IV, I, σ.302-303.
1097. P.L. 215, στ. 699· Για την ελληνική μετάφραση του αποσπάσματος βλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Λατινοκρατούμενη Ελλάδα...*, σ.245· Πρβλ. R.L.WOLFF, *Latin Patriarchate...*, σ.34· A.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East*, σ.93.
1098. Βλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Λατινοκρατούμενη Ελλάδα...*, σ.245· Πρβλ. Ν.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Φραγκοκρατία...*, σ.109-111· D.M.NICOL, *The Fourth Crusade...*,
-

σ.303· D.M.NICOL, Από την Άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.82. Ο “στίχος” ήταν η πιο μικρή κτηματολογική και οικονομική κοινότητα, που τη σχημάτιζαν τα μέλη μιας οικογένειας ως κύριοι έγγειων ιδιοκτησιών. Το “ακρόστιχον” ήταν το σύνολο ή μέρος των αγροτικών φόρων ενός “στίχου”, που εκχωρούνταν από το κράτος σε λαϊκούς ή εκκλησιαστικούς αξιωματούχους και εκκλησιαστικά ιδρύματα. Η είσπραξή τους ανατίθονταν στους ίδιους τους δικαιούχους και γινόταν κατ’ ευθείαν από τους φορολογούμενους. Επί Λατινοκρατίας φαίνεται πως ο κατώτερος κλήρος και διορισμένοι πρόκριτοι είχαν επιφορτιστεί με την είσπραξη του “ακρόστιχου”, βλ. Μ.ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Στρατολογία και έγγεια στρατιωτική ιδιοκτησία στο Βυζάντιο, Ε.Β.Ε. 4, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1989, σ.26· Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, “Οι εξελίξεις στην Οικονομία και στην Κοινωνία (1071-1204)”, Ι.Ε.Ε. τ.Θ΄, σ.69· Χ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, “Λατινοκρατούμενη Ελλάδα-Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις”, Ι.Ε.Ε. τ.Θ΄, σ.262.

1099. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.34.

1100. P.L. 215, στ.963· Πρβλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.34· J.GILL, Innocent III and the Greeks..., σ.99· Την ίδια διαδικασία συνέστησε ο πάπας Ιννοκέντιος Γ΄ και στο Λατίνο αρχιεπίσκοπο Πατρών σε επιστολή του στις 19 Απριλίου του 1207, βλ. P.L. 215, στ.1142· Πρβλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.34, σημ.3.

1101. P.L. 215, στ.963· Πρβλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.35· G.EVERY, The Byzantine Patriarchate (451-1204), London 1902, σ.174.

1102. P.L. 215, στ.201· Πρβλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.35.

1103. Βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.192· D.M.NICOL, Από την Άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.82.

1104. J.GILL, Innocent III and the Greeks..., σ.97· Πρβλ. G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.191-192.

1105. Βλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.110-111· Πρβλ. J.M.HUSSEY, όπ.π., σ.193· D.M.NICOL, όπ.π., σ.82· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.114.
1106. Ρ.Λ. 125, στ.1225-1226· Πρβλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.174-175· Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Ελλάδα..., σ.246.
1107. Βλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.36 και 40· Πρβλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Ελλάδα..., σ.246.
1108. Το Σεπτέμβριο του 1207, ο Βονιφάτιος συμμετέχοντας σε μια εκστρατεία του επικυριάρχου του, Ερρίκου, έπεσε σε ενέδρα των Βουλγάρων κοντά στη Μοσουνόπολη και σκοτώθηκε βλ. D.M.NICOL, Από την Άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.78· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.196· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.29.
1109. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.37-38.
1110. Ρ.Λ. 215, στ.1467· Πρβλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.38.
1111. Ρ.Λ. 215, στ.1505· Πρβλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.38, σημ.22.
1112. Βλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.39· Πρβλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.206.
1113. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.316-317 (Not.10).
1114. Βλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.39.
1115. Βλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.39.
1116. Βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.195.
1117. Ο Ιννοκέντιος Γ΄ πίστευε πως η κατάκτηση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είχε σαν αυτόματο αποτέλεσμα την υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Δυτική. Από το 1204 και μετά θεωρούνταν ενωμένη με τη Λατινική Εκκλησία και κάτω από την εξουσία του πάπα. Όσοι το δέχονταν αυτό έπρεπε να δώσουν όρκο υπακοής, ώστε να θεωρούνται νομικά ίσοι με τους Λατίνους. Μέχρι όμως να

- δώσουν τον όρκο, θεωρούνταν σχισματικοί και έξω από το σώμα της Εκκλησίας,
βλ. J.GILL, Innocent III and the Greeks..., σ.104.
1118. J.GILL, όπ.π., σ.104.
1119. Βλ. J.GILL, όπ.π., σ.104· R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.41· Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ,
Λατινοκρατούμενη Ελλάδα..., σ.246.
1120. Βλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Ελλάδα..., σ.246· Πρβλ. J.M.HUSSEY,
Orthodox Church..., σ.196.
1121. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, όπ.π., σ.246· Πρβλ. J.M.HUSSEY, όπ.π., σ.197.
1122. Βλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.146· Πρβλ. St.RUNCIMAN, Η
μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, σ.140.
1123. Βλ. J.M.HUSSEY, σ.198-199.
1124. Βλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.146 και 194-195.
1125. Βλ. Στο ίδιο, σ.147 και 195.
1126. Για τις αλλαγές στην εκκλησιαστική διοίκηση της Κύπρου από τη Λατινική
Εκκλησία, βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.201-206· Για τη λατινική
διείσδυση στα 3 Ανατολικά Πατριαρχεία και την Εκκλησία της Κύπρου βλ.
G.EVERY, Byzantine Patriarchate..., σ.171-172· Πρβλ. Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ,
Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία..., σ.110-112.
1127. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Ελλάδα..., σ.247.
1128. Λεπτομέρειες για το περιεχόμενο των επιστολών καθώς και για τις αλλαγές που
επέφεραν βλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.44-47.
1129. Βλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.48.
1130. Για τον πίνακα της οργάνωσης του Λατινικού Πατριαρχείου Κων/πόλεως
(Provinciale Romanum) βλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.51-56.
1131. Ο R.L.WOLFF, όπ.π., σ.59, θεωρεί πιθανή την ταύτιση της επισκοπής
Lindinensis με τα Λεντιανά, ένα φρούριο κοντά στο Ποιμανηγό, το οποίο
-

αναφέρεται μερικές φορές στους πολέμους ανάμεσα στους Λατίνους και τους Έλληνες της Νίκαιας. Ακόμα, θεωρεί πιθανή την ταύτιση της επισκοπής *Destillaria* με το ελληνικό Δασκύλλιον.

1132. Ο R.L.Wolff στον πίνακα που συνέταξε, θεωρεί άγνωστες τις επισκοπές *Lacorensem*, *de Candimonia*, *de Palea*, *de Erygonia* και *Libariensem*. Ωστόσο, εμείς θεωρούμε πιθανή την ταύτιση της *Lacorensem* με την Αχυράους, της *Candimonia* με την Αντιόχεια του Μαιάνδρου, της *Palea* με την Παλαιά, της *Erygonia* με την Πιονία και της *Libariensem* με τη Βάρι. Στην ταύτιση αυτή καταλήξαμε τόσο από τη φωνητική ομοιότητα μεταξύ τους, όσο κι από τη γεωγραφική τους θέση κοντά στη μητροπολιτική περιφέρεια της Κυζίκου, της οποίας οι περισσότερες απ' αυτές υπήρξαν υπόλογες επισκοπές, βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.355 (Not.13)- Για την *Candimonia* βλ. και τη *Notitia* 15, σ.386.
1133. Ο R.L.Wolff θεωρεί την επισκοπή *Lavacensem* άγνωστη. Ωστόσο θεωρούμε πιθανή την ταύτισή της με την επισκοπή Θαυμακού, η οποία ανήκε στη μητρόπολη Λάρισας, αλλά γεωγραφικά ήταν εγγύτερα στις Νέες Πάτρες.
1134. Η Κέρκυρα εμφανίζεται στην έκδοση του καταλόγου *Provinciale Romanum* του έτους 1210-12 ως επισκοπή, ενώ στην έκδοση του 1288 ως αρχιεπισκοπή, βλ. R.L.WOLFF, *Latin Patriarchate...*, σ.56 (Table 1).
1135. Το ίδιο με την περίπτωση της Κέρκυρας συμβαίνει και στην περίπτωση του Δυρραχίου, βλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.56 (Table 1).
1136. Ο R.L.WOLFF, όπ.π., σ.56, δεν μπόρεσε ν'αναγνωρίσει τις 5 επισκοπές καθώς και το προηγούμενο καθεστώς τους υπό το Πατριαρχείο Κων/πόλεως. Αυτό συμβαίνει γιατί μετά την ανάκτηση του νησιού από τους Βυζαντινούς στο τέλος του 10ου αι. έγιναν μεγάλες μεταβολές στην εκκλησιαστική διοίκηση. Κατά τη διάρκεια του 11ου και 12ου αιώνα, πριν την κατάκτηση του νησιού από τους

Βενετούς, έχουμε τη μεταφορά αρκετών επισκοπών σε νέες τοποθεσίες, καθώς και τη συγχώνευση ορισμένων απ' αυτές. Αυτό οφειλόταν στις νέες δημογραφικές, οικονομικές και πολιτικές πραγματικότητες που δημιουργήθηκαν στην Κρήτη κατά τη διάρκεια του 11ου και 12ου αι. Πολύ χρήσιμη για τη μελέτη της εκκλησιαστικής κατάστασης στην Κρήτη κατά το 12ο αι. είναι η Notitia 13 (J.DARROUZES, Notitia..., σ.361-362). Συγκρίνοντας τη Notitia αυτή με την προγενέστερη Notitia 10 (J.DARROUZES, Notitia..., σ.324-325) και λαμβάνοντας υπόψη τα αρχαιολογικά δεδομένα των ανασκαφών, η ΕΙ.Μαλαμύτ ταυτίζει την επισκοπή Χανδάκου με εκείνη της Κνωσσού, του Αγρίου με τη Σούβριτο, του Μυλοποτάμου με του Αυλοποτάμου και του Καλάμου με εκείνη της Λάμπης, βλ. ΕΙ.ΜΑΛΑΜΥΤ, Les Iles Byzantin..., σ.359-361.

1137. Δεν εμφανίζεται στην έκδοση του 1228.
1138. Βλ. J.DARROUZES, Notitia..., σ.353-372· Πρβλ. Η.GELZER, Texte..., σ.585-586.
1139. Βλ. J.DARROUZES, Notitia..., σ.379-386· Πρβλ. Η.GELZER, Texte..., σ.592-593.
1140. Οι επισκοπές Δυρραχίου και Κερκύρας εμφανίζονται ως αρχιεπισκοπές στην έκδοση του Provinciale Romanum, του 1228· Πρβλ. και Χρυσ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σ.113-114.
1141. Βλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.143· Κ.Μ.ΣΕΤΤΟΝ, “*The Latins in Greece and the Aegean from the Fourth Crusade to the end of the Middle Ages*”, C.M.H., v.VI, part I, σ.425.
1142. Βλ. Χρ.ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Ελλάδα..., σ.263· Κ.Μ.ΣΕΤΤΟΝ, “*The Latins in Greece and the Aegean...*”, σ.426-27.
1143. Βλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.144.
1144. Βλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.41.
1145. Βλ. Κ.Μ.ΣΕΤΤΟΝ, *The Latins in Greece and the Aegean...*, σ.426· Σύμφωνα με τον R.L.WOLFF, όπ.π., σ.46, υπήρχε στην Άνδρο Λατίνος επίσκοπος ο οποίος

διώχθηκε από τον ηγεμόνα της Marino Dandolo και ο πάπας Γρηγόριος Θ΄ του έδωσε προσωρινά τις επισκοπές Διαυλείας, Θερμοπυλών και Καρμον για να συντηρείται.

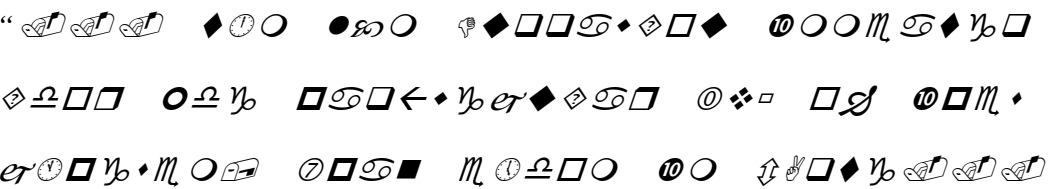
1146. Βλ. Μ.ΡΟΥΣΣΟΣ, “Οι Φράγκοι στις Κυκλάδες πριν το 1207”, Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ.227, (Μάιος 1987), σ.112-113.
1147. Βλ. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.46, όπου και η σχετική πηγή.
1148. Βλ. ΑΙ.Γ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, Byzantium in the Near East..., σ.189, σημ.1΄ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βυζαντινά κινήματα (1189-c.1240) ..., σ.307-310.
1149. Βλ. ΗΛ.ΚΟΛΜΙΑΣ, “Τα Δωδεκάνησα (1204-1522)”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.291· ΑΙ.Γ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, “Rhodes from the Gabalas Rule to the Conquest by the Hospitallers”, Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα, 1990, σ.212.
1150. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.56· Πρβλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.191· ΑΛ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινά κινήματα (1189-c.1240)..., σ.309.
1151. R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.56.
1152. Για τον αριθμό των επισκοπών της μητρόπολης Ηρακλείας, όταν βρισκόταν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.355 (Not.13).
1153. Για τον αριθμό των επισκοπών της μητρόπολης Αδριανουπόλεως βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.364 (Not.13).
1154. Για τον αριθμό των μητροπόλεων αυτών βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.307-340 (Not.10), σ.353-372 (Not.13)· Πρβλ. και R.L.WOLFF, Latin Patriarchate..., σ.57.
1155. Βλ. R.L.WOLFF, όπ.π., σ.57.
1156. Βλ. D.M.NICOL, The Despotate of Epiros, Oxford 1957, σ.35-37· Πρβλ. D.M.NICOL, “Refugees, Mixed Population and local patriotism in Epiros and

Western Macedonia after the Fourth Crusade”, Studies in Late Byzantine History and Prosopography, Collected Studies, London (V.R.) 1986, σ.7.

1157. Βλ. Εμ.ΠΑΝΟΥΣΗ-Α.ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, “Μονές και ναοί της Μακρινίτσας”, Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ.396, Ιούνιος 2001, εκδ. ΠΑΠΥΡΟΣ, σ.112-117.

1158. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος..., σ.62` Πρβλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.98.

1159. Βλ. την επιστολή του Ι.Απόκαυκου προς τον πατριάρχη Μανουήλ Α' το 1222, στο V.G.VASILJEVSKI, “Epirotica Saeculi XIII”, Vizantiiski Vremennik III, (1896), αρ.17, σ.270.21-23:

“”. ΙΩΒ μοναχού, “Βίος Θεοδώρας”, P.G.127, στ.905 A:

“”· Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος..., σ.62` D.M.NICOL, Despotate of Epiros, 38-39· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.62-63.

1160. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.146` Πρβλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.209· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.103.

1161. Βλ. Epirotica, αρ.16, σ.268.1 κ.ε. Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος..., σ.147 J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.209 D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.103· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.105.
1162. Βλ. Ιω.ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ, Epirotica, αρ.19, σ.280· Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος..., σ.65 D.M.NICOL, Despotate of Epiros, σ.48-49, 57-59· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.160.
1163. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.65 D.M.NICOL, Refugees, Mixed Population..., σ.16 D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.306.
1164. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.66· Α.KARPOZIOS, Ecclesiastical Controversy..., σ.69· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., C.M.H. IV, i, σ.308· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.160-161.
1165. Βλ. Ιω.ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ, Epirotica, αρ.17, σ.276.1-12 Για τη χειροτονία του Γ.Βαρδάνη βλ. Epirotica, αρ.17, σ.270.26-30 Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.147 Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.248 D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.104.
1166. Βλ. Epirotica, αρ.17, σ.276 Πρβλ. Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.248· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.104.
1167. Βλ. Α.KARPOZIOS, Ecclesiastical Controversy..., σ.63.
1168. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος..., σ.63· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νικαιας..., σ.162-163.
1169. Για τη χειροτονία του Δημ.Χωματιανού στην αρχιεπισκοπή Αχρίδας, βλ. Epirotica αρ.17, σ.272.13 κ.ε· Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.147 Α.KARPOZIOS, Ecclesiastical Controversy..., σ.104 Για το θέμα της αντικατάστασης των Βούλγαρων επισκόπων από Έλληνες βλ. D.M.NICOL, Refugees, Mixed Population..., σ.22 και D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.104.

1184. Βλ. Το “Πιπτάκιον” προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β’ (1222) στο Epirotica αρ.26, σ.289.8-13 Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.162.

1185. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.216-217 Πρβλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, Ecclesiastical Controversy..., σ.68-69· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.208 κ.ε.

1186. Βλ. Epirotica αρ.26, σ.288-293:

“Ϸ□□□ ◆○○ □□◆□κ@□◆Ϸ○ Ϸκ◆◆@ερκ□○ ◆▷○
Ϸ&□○ @□◆κμ □Ϸ□○ ◆μ Ϸκ@◆Ϸ○ □□□@ ◆
□Ϸ ◆*@◆□@ερ◆□◆”.

1187. Βλ. Epirotica αρ.26, σ.289-290, οι λόγοι που επικαλούνταν ήταν:

α) Ότι δεν ήταν προς το συμφέρον τους η άμεση διοικητική υπαγωγή στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Νίκαιας

β) Ήταν διαιρεμένοι πολιτικά

γ) Δέχονταν την πατριαρχική πνευματική δικαιοδοσία, όχι όμως και τη διοικητική

δ) Ενεργούσαν μέσα στο πνεύμα της “οικονομίας”:

“□Ϸ μρ@□ ερϷκ□κερ• ◆▷○ □□Ϸμρ•@◆□○ □μ □κ
Ϸ□□@ ερϷ@ ερϷϷ□&κερ• Ϸμρ•◆◆κ□ @μ κ@○
□□□&@μρ◆ ερϷκ○○◆□●@□ ερϷ@ @□@ ◆
□☆□ @□κ•ερ□□κερ□☆□ μ Ϸ••○μ μρερμ ○ @○μ □μρ•
●@•κ.” Πρβλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, όπ.π., σ.76-77 D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο

της Ηπείρου (1204-1261), I.E.E., τ.Θ’, σ.104.

1188. Βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.210.

1189. Βλ. Στο ίδιο, σ.211· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.104.

1190. Βλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.291-292· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.104· Πρβλ. Α.KARPOZIOS, Ecclesiastical Controversy..., σ.87· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.211.
1191. Βλ. Α.KARPOZIOS, όπ.π., σ.87-88· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.84-85· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.231.
1192. Μ.Μ., Acta et Diplomata, III, σ.65· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.231· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.211· Ν.Γ.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκοκρατία..., σ.251· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.293.
1193. Α.KARPOZIOS, Ecclesiastical Controversy..., σ.90-91.
1194. Για τους αγώνες του Ιωάννη Βατάτζη στα Βαλκάνια βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.6-57· M.DINIC, "The Balkans, 1018-1499" C.M.H. IV, i, σ.535· Πρβλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.193-194· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., C.M.H. IV, i, σ.316-317.
1195. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.94-97· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.196· D.M.Nicol, The Fourth Crusade..., σ.325.
1196. Βλ. M.DINIC, "The Balkans, 1018-1499" C.M.H. IV, i, σ.535.
1197. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.103-109· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.196· Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, "Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος (1261-1282)", Ι.Ε.Ε, τ.Θ', σ.117· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.328.
1198. Βλ. M.DINIC, όπ.π., σ.535· G.OSTROGORSKY, «The Paleologi», C.M.H. IV, i, σ.333.
1199. Βλ. το χάρτη "Το Βυζάντιο της βασιλείας του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1261-1282)" στο Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.115· Για τις κτήσεις του Μιχαήλ Η' στην Πελοπόννησο βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.100· Πρβλ. Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ,

Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1261-1282)..., σ.120΄ και. G.OSTROGORSKY, “*The Paleologi*”, C.M.H. IV, i, σ.333.

1200. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού: Α΄ Αρχές και διαμόρφωσή του, Θεσ/νίκη 1974², σ.176-181.

1210. Α.ΚΑΡΠΟΖΙΛΟΣ, *Ecclesiastical Controversy*, σ.51· Πρβλ. ΑΛ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά κινήματα...*, σ.267.
1211. Για τις απόψεις γύρω από τη χρονολογία θανάτου του Δαβίδ Κομνηνού βλ. ΑΙ.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East...*, σ.70, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
1212. Για την κατάληψη της Σινώπης από τους Σελτζούκους (2 Νοεμβρίου 1214), την οποία περιγράφει με λεπτομέρειες ο Πέρσης χρονογράφος *ibn Bibi*, βλ. ΑΙ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *όπ.π.*, σ.125-129.
1213. Βλ. ΑΛ.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά κινήματα...*, σ.267· ΑΙ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Byzantium on the Near East*, σ.91· Πρβλ. Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.2, σ.408.
1214. Βλ. Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Β', σ.232· Πρβλ. Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Β', σ.408· Αργότερα, το 1282, ύστερα από συμφωνία του βασιλέα της Τραπεζούντας Ιωάννη Β' και του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου κανονίσθηκε ώστε ο μὲν μητροπολίτης Τραπεζούντος να χειροτονεί όλους τους υπ' αυτόν επισκόπους χωρίς την ανάμιξη του Πατριαρχείου, ο ίδιος δε να εκλέγεται στην Τραπεζούντα, αλλά να χειροτονείται στην Κων/πολη από τον Πατριάρχη, βλ. Μητρ. Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, "*Η Εκκλησία της Γεωργίας (Ιβηρίας) και το αυτοκέφαλον αυτής*", *Θεολογία ΛΖ'*, (Ιανουάριος-Μάρτιος 1966), σ.6.
1215. Βλ. Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *όπ.πλ.*, σ.232.
1216. Βλ. ΑΛ.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά Κινήματα...*, σ.267· Πρβλ. Sp.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.156· C.TOUMANOFF, "*Armenia and Georgia*", C.M.H. IV, i, σ.624· ΑΙ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Byzantium in Near East*, σ.67.
1217. Για την τοπογραφία της περιοχής βλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.317-330, βλ. και το χάρτη Ελλησπόντου και Βιθυνίας, σ.178· Πρβλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Περί της διοικητικής διαιρέσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει...*,

E.E.B.Σ. 25 (1955), σ.134 κ.ε. βλ. και το χάρτη 3 της βόρειας και κεντρικής Ανατολίας στο ΑΛ.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινά κινήματα (1182-σ.1240).

1218. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, εκδ. Heisenberg, σ.12.13-15:

“ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ”

· Πρβλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, Byzantium in Near East, σ.68.

1219. Νικ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Χρονική διήγησης, (CFHB), σ.639:

“ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ”

· Πρβλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, Byzantium in Near East, σ.68 TOY ΙΔΙΟΥ, Βυζαντινά κινήματα, σ.267.

1220. Βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, όπ.π., σ.59-60, 67-70.

1221. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ.69, σημ.4.

1222. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, εκδ. Heisenberg, σ.18:

“ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ
 ⲟⲩⲓⲛⲧⲓⲛⲁ ⲙⲁⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁⲛⲓⲛⲧⲱⲛⲧⲓⲁ ⲛⲓⲗⲟⲩⲥ”

· Πρβλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΗΣ, όπ.π., σ.70 S.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.159.

1223. Βλ. Ο.Δ.Β., v.1, “Crimea”, σ.547-578.

♦□☆□ ρε♦Ⓜκ Ⓜ○μ□ηϋⓂ○○εκⓂ μ ☆ ●✓
Ⓜ□ε ρ□ϕ&□κ○♦□ ερεⓂ □κ ♦μκ□□♦□○••ε○
♦μ□ ερεⓂ ρε♦□Ⓜ □κ ♦μκ□□♦□○ϋⓂⓂⓂ○♦μ□
ϕ□ⓂⓂεκε□κ μⓂ○○εκ ♦□☆□ Ⓜερ ♦▷○ ερε○Ⓜ
○Ⓜ○ Ⓜ□κ♦κ●♦□κ□”. Πρβλ. A.KARPOZIOS, όπ.π., σ.63
J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.209.

1246. Βλ. A.KARPOZIOS, όπ.π., σ.69· A.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.167.

1247. Βλ. Epirotica αρ.17, σ.270-278 Πρβλ. A.KARPOZIOS, Ecclesiastical Controversy..., σ.66-69.

1248. A.KARPOZIOS, όπ.π., σ.68-69.

1249. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.72, 153-154, Η αναγόρευση και η στέψη του Θεοδώρου Άγγελου Δούκα θεωρήθηκε από το κράτος της Νίκαιας σφετερισμός της αυτοκρατορικής εξουσίας. Με την ανάμιξη του Αρχιεπισκόπου Χωματιανού το ζήτημα πήρε και εκκλησιαστικές προεκτάσεις γιατί δημιουργήθηκε η υποψία δημιουργίας νέου Πατριαρχείου.

1250. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, εκδ. Heisenberg, σ.34 :

“Ⓜ ⓂⓂ ρ□♦&ηⓂⓂⓂⓂ Ⓜ□♦κμ□♦ερε□□□ ϕϋ
••♦κ□□□ ρε•κ&κερεⓂ○ □μ□κⓂ♦ⓂⓂ•εμκ ♦□
ϕ♦□○ ⓂκⓂⓂϋⓂⓂⓂⓂ Ⓜ□ ρϕε•εμ○Ⓜ ρε♦Ⓜ○
□•□□ ▲○ϕϕϕϕ”. Πρβλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.53· Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.408· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.68· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.308.

1251. Epirotica αρ.26, σ.288-293 Πρβλ. A.KARPOZIOS, όπ.π., σ.75· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.210· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.71.

1252. Epirotica αρ.26, σ.289-291· Πρβλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, Ecclesiastical Controversy..., σ.76· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.210· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.165.
1253. Η εγκύκλιος επιστολή της συνόδου προς το Θεόδωρο Άγγελο, η οποία γράφτηκε ως απάντηση στο Πιπτάκιο της συνόδου της Άρτας, σώζεται μερικώς σε επιστολή του Γ.Βαρδάνη προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β΄, βλ. R.LOENERTZ, “*Lettre de Georges Bardanes Metropolitite de Corcyre*”, Ε.Ε.Β.Σ. 33 (1964), σ.104-118· Πρβλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, όπ.π., σ.77· Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.408· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.210· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.169.
1254. Βλ. R.LOENERTZ, George Bardanes..., σ.117-118· Για τη μη μνημόνευση του ονόματος του πατριάρχη στη Θ.Λειτουργία βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.210· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261), σ.104.
1255. Η μάχη της Κλοκοτινίτζας σήμαινε ότι η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης έμενε πλέον έξω από τη διεθνή πολιτική σκηνή της Βαλκανικής, περισσότερα βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, “*Η Βουλγαρική πολιτική στα Βαλκάνια το πρώτο μισό του 13ου αιώνα*”, Εγνατία 2 (ανάτυπο), Θεσσαλονίκη 1990, σ.22· Πρβλ. D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.85.
1256. Βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.84· Πρβλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, Ecclesiastical Controversy..., σ.87· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.211· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.291-292.
1257. Βλ. Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, όπ.π., σ.91· Πρβλ. Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.409· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.211· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.85· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, σ.104.

1258. Βλ. την επιστολή που έστειλε ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Χωματιανός στον Πατριάρχη Γερμανό Β' μετά τη στέψη του Θεόδωρου Άγγελου στο A.KARPOZILOS, *Ecclesiastical Controversy*, σ.77-78.
1259. Για τις κατακτήσεις του Θεόδωρου Άγγελου σε βάρος των Λατίνων και των Βουλγάρων καθώς και για την πρακτική των διορισμών νέων επισκόπων στις πόλεις που απελευθέρωνε βλ. D.M.NICOL, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261)*, σ.98 και 103-104 Πρβλ. A.KARPOZILOS, *όπ.π.*, σ.52, 56 D.M.NICOL, *The Fourth Crusade...*, σ.305-309 Ο Θεόδωρος Άγγελος, στις αρχές του 1227-μέσα του 1228, έγινε κύριος μεγάλου μέρους της Θράκης. Κατέλαβε την Ξάνθεια, τη Μοσυνόπολη, τη Μάκρη το Διδυμότειχο και την Αδριανούπολη, βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Νίκαια και Ήπειρος το 13ο αιώνα*, σ.65-66, 77 Μετά την ήττα του Θεόδωρου στην Κλοκοτινίτσα (1230) από τον Ιβάν Β' Ασέν, οι πόλεις αυτές της Θράκης περιήλθαν στην εξουσία του Βούλγαρου ηγεμόνα, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Βουλγαρική πολιτική στα Βαλκάνια το πρώτο μισό του 13ου αι.*, σ.24 Το Διδυμότειχο εμφανίζεται στη *Notitia 15* ως μητρόπολη και ως αρχιεπισκοπή. Πρόκειται βέβαια για διπλογραφία που οφείλεται στη δύναμη της παράδοσης των χειρογράφων που χρησιμοποιήθηκαν για τη σύνταξη της συγκεκριμένης *Notitia*. Στην υπό εξέταση περίοδο όμως είχε το βαθμό της αρχιεπισκοπής όπως μαρτυρείται από τη συμμετοχή του ιεράρχη της στη σύνοδο το 1232, βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.168.
1260. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.381-386 (Not.15).

**3. Η διεκδίκηση αυτοκεφαλίας των Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας.
Οι επιπτώσεις στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.**

1261. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η Βουλγαρική πολιτική στα Βαλκάνια (13ος αι.)..., σ.12-13 Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.197 Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, Αθήναι 1995, σ.58-59 Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.49-50.
1262. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.392 Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.202 Μ.DINIC, The Balkans (1018-1499), C.M.H. IV, i, σ.531.
1263. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.392-393.
1264. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.393 Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Πτυχές της Σλαβικής Ορθοδοξίας, Θεσ/νίκη 1991, σ.258-260.
1265. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.220-221 Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί, σ.175.
1266. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.175.
1267. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.220 Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, Εκκλησία της Βουλγαρίας..., σ.52 Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.48.
1268. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.221.
1269. Στο ίδιο, σ.222 Πρβλ. Μ.SPINKA, A History of Christianity in the Balkans, 1968, σ.101.
1270. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική πολιτική στη Βαλκάνια (13ος αι.)..., σ.14 Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.189 Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.179.

1271. Βλ. Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, Εκκλησία της Βουλγαρίας..., σ.56· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία, σ.48-49· Μ.ΣΠΙΝΚΑ, Christianity in Balkans..., σ.102· Μ.ΔΙΝΙΣ, The Balkans (1018-1499), C.M.H. IV, i, σ.524.
1272. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.191· βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος..., σ.65 κ.ε.· D.M.NICOL, Despotate..., σ. 48-49, 57-59· Μ.ΔΙΝΙΣ, The Balkans..., σ.527-28.
1273. Βλ. D.M.NICOL, Refugees, Mixed Population..., σ.22· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.180-181.
1274. Η σύνοδος αποφάσισε να μετακινηθούν από την έδρα τους οι χειροτονηθέντες Βουλγαροεπίσκοποι και να αποκατασταθούν στις επαρχίες τους όσοι από τους νόμιμους αρχιερείς ζούσαν ακόμη. Όσοι ιερείς, διάκονοι και υποδιάκονοι χειροτονήθηκαν από τους Βουλγαροεπισκόπους, θεωρήθηκαν ως νόμιμα χειροτονηθέντες, ώστε να μπορούν να εκτελούν νόμιμα τα ιερά τους καθήκοντα. Βλ. σχετικά στο Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.181-183· Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.49· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.146-147· Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, Ecclesiastical Controversy, σ.57 κ.ε.· Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, όπ.π., σ.56.
1275. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική πολιτική..., σ.21· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.180· Μ.ΔΙΝΙΣ, The Balkans (1018-1499), σ.528.
1276. Βλ. Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, Εκκλησία της Βουλγαρίας..., σ.63.
1277. Γ.ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, εκδ.Heisenberg, σ.42.23 κ.ε.· Πρβλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική Πολιτική..., σ.22· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.180· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.192· Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.82-83· D.M.NICOL, Despotate..., σ.110-111.

1278. Για τη μετάφραση της επιγραφής βλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, όπ.π., σ.180· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.397· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.202-203.
1279. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική πολιτική..., σ.24· D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πόλεως (1204-1261), Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σ.85· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.253.
1280. Για τη μετάθεση του Ιωακείμ από τους Φιλίππους στο Τύρνοβο βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.223.
1281. Βλ. Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, Εκκλησία της Βουλγαρίας..., σ.63· Πρβλ. Αλκ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.184· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, όπ.π., σ.203-204.
1282. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική Πολιτική..., σ.21· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.55· M.DINIC, The Balkans (1018-1499), C.M.H. IV, i, σ.529· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.311-312.
1283. Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική πολιτική..., σ.23· D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πόλεως, σ.86.
1284. Για το περιεχόμενο της επιστολής του Χριστόφορου Αγκύρας, βλ. Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Εκκλησία της Βουλγαρίας..., σ.65· Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Βουλγαρική Εκκλησία..., σ.54.
1285. Για τα σχετικά αποσπάσματα από το Συναξάριο του Αγίου Ιωακείμ και τη σύντομη Διήγηση βλ. στο Δ.Β.ΓΟΝΗΣ, όπ.π., σ.65· Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.55.
1286. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Πτυχές της Σλαβικής Ορθοδοξίας, σ.209.
1287. Ρ.Π., τ.Β', σ.129.
1288. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Πτυχές..., σ.225.
1289. Στη συμφωνία που υπογράφηκε στη Λάμψακο το 1235, καθορίστηκαν και τα μελλοντικά όρια των δύο κρατών. Με βάση τη συμφωνία αυτή ο Βατάτζης θα καταλάμβανε όλη τη νότια περιοχή της Θράκης δυτικά του ποταμού Έβρου ως

την πόλη Τζουρουλό, βορειο-ανατολικά του όρους Γάνος, ενώ ο Ιβάν Ασέν Β' όλες τις περιοχές βόρεια και δυτικά της γραμμής αυτής, βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλγαρική πολιτική..., σ.24' Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.269· Για την επιγαμία ανάμεσα στις δυο βασιλικές οικογένειες βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.56-57· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.223' Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.56' Αλκμ.ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Νίκαια και Ήπειρος, σ.83' D.M.NICOL, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης, σ.86.

1290. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.57· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ.π., σ.268· Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, σ.66.
1291. Βλ. Παράθεση του κειμένου σε πιστή μετάφραση από το σλαβονικό στο Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.57-58.
1292. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, “Ο ρόλος του Βυζαντινού Αυτοκράτορα και η συμβολή του Οικουμενικού Πατριάρχη στη διαμόρφωση του Αυτοκεφάλου των σλαβικών Εκκλησιών”, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ. (μνήμη Ι.Ε.Αναστασίου), Θεσσαλονίκη 1992, σ.545-546.

1293. Ο τίτλος του Πατριαρχικού Γράμματος είναι:
 “”, βλ. Μ.Μ., Acta Patriarchatus, I, σ.436-442' Πρβλ. Αντ.-

□••μκ □③&κ○□ ◊□✕◊ □ α•♦κ□ Ω□•μκ ◊ω&
 η εϑ⊕ ❖⊙□□◊□ ◊↓ ◊κ••ϑ○◊κ □ϑ◊□κ⊙□•
 η εϑ⊕ ◊✓○ ◊□✕ ⊕○⊙•ϑ◊□□ ϑ&◊□✕ ⊙□□
 □⇨εε&η•◊ϑ□ ⊙○ϑ❖□□③○□ □□ ◊◊○μκ•❖□□
 ⊙○□ □□ μ⊙□ ◊▷○ ↗□⊙ ◊✓○ ⊙□○•◊ϑ○◊κ○
 □ϑ□□&κ○ •η◊□□□□&κ◊▷○”.

1297. M.M., Acta Patriarchatus, I, σ.438 Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.92:

“⊙⊙⊙ μ ✧□ &κμ□•◊μ ϑ•μκ□ εϑ⊕ μ ϑ⊙⊙⊙
 ϑ□□ ◊□✕◊ □ α•♦κ□ ε□◊•μκ□ ⊙•❖•μ◊ϑ⊙□
 ⊙□③○ □□◊ϑ ◊κ□ □ϑ□ϑ◊□ϑ□μ ◊□ ◊○□ Ω
 μ••□❖□□⊙ϑ□ ⊙■μ&μμ•❖★”.

- 1298. Βλ. Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.406.
- 1299. Με την άποψη αυτή συμφωνούν οι: Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.223-224 Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.61 Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, όπ.π., σ.66-67 Αντίθετα, ο D.OBOLENSKY, Βυζ.Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.394, θεωρεί ότι η Βουλγαρική Εκκλησία αναγνωρίστηκε ως αυτόνομο Πατριαρχείο και ότι το προνόμιο αυτό ήταν μια χωρίς προηγούμενο παραχώρηση του Οικουμ. Πατριαρχείου. Δεν αναφέρει όμως πού στηρίζει την άποψή του αυτή. Πρβλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.211.
- 1300. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.224.
- 1301. Βλ. σχετικά Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί, σ.182 Πρβλ. Μ.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.536-537.
- 1302. Βλ. G.OSTROGORSKY, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Γ', σ.56, σημ.107· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.200· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ.2ος, σ.315.

1303. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.201· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.227· Μ.ΔΙΝΙC, The Balkans (1018-1499), σ.521-522· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, όπ.π., σ.361· D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, (μετάφρ. Π.Πούγιουρου-Α.Νικολάου-Κοναρή), Αθήνα 1998, σ.189-191.
1304. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.201· Μ.ΔΙΝΙC, όπ.π., σ.530.
1305. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.228· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας, Θεσ/νίκη 1985², σ.30· D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.392· Μ.ΔΙΝΙC, The Balkans (1018-1499), σ.531· D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σσ.230-234.
1306. Για τη διάδοση της αίρεσης των Βογομίλων στη Σερβία βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας, σ.21-22.
1307. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί, σ.201· Πρβλ. D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σ.188-189.
1308. Για τις σχέσεις των σερβικών πόλεων με τη Δύση βλ. D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β', σ.404.
1309. Στο ίδιο, σ.408-409.
1310. Βλ. D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β' σ.395· Πρβλ. Μ.ΔΙΝΙC, The Balkans (1018-1499), σ.531· D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σ.189.
1311. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.228· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί, σ.202· Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β', σ.406· D.ΟΒΟΛΕΝSKY, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σ.200 κ.ε.

1312. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας, σ.30 βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.228.
1313. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.30 Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.228 D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.395 Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.406· D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σ.238-239.
1314. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.228 D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σ.245-247· μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ.339 J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.209 M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.531.
1315. Βλ. το σχετικό απόσπασμα από το βίο του Αγ.Σάββα που έγραψε ο Δομεντιανός, αναδημοσιευμένο στο: Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία..., σ.31-32.
1316. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία..., σ.32-34 Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.228 M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.531.
1317. Βλ. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.396 Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία..., σ.32.
1318. Σύμφωνα με τον Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.406, η αρχιεπισκοπή Σερβίας είχε μεν εσωτερική αυτονομία, τελούσε όμως υπό την εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.
1319. D.ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, σ.246.
1320. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Πτυχές της Σλαβικής Ορθοδοξίας, σ.209-210, σημ.4.
1321. Βλ. Στο ίδιο, σ.260.
1322. M.M., Acta Patriarchatus I, *“Πιπτάκιον Πατριαρχικόν εις τον Πατριάρχην Αντιοχείας”*, σ.380.
1323. M.M., Acta Patriarchatus II, *“Τω Θεσσαλονίκης πιπτάκιον Πατριαρχικόν”*, σ.40.
1324. Οι θέσεις και τα επιχειρήματα του αρχιεπισκόπου Αχρίδας Δημητρίου Χωματιανού εναντίον της ανακήρυξης του αυτοκεφάλου της Σερβικής Εκκλησίας φαίνονται

- Βυζαντινά κινήματα (1189-c.1240), σ.135· Sp.VRYONIS, Nomadization and Islamization..., σ.55· K.I.AMANTOS, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων..., σ.46· Διον.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον, 1071-1453, σ.87 κ.ε.· ΕΛ.ΑHRWEILER-ΓΛΥΚΑΤΖΗ, “Η αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ’, σ.107-108· D.M.NICOL, “The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires (1204-1261)”, C.M.H. IV, i, σ.297-298.
1328. Βλ. ΑΛ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινά κινήματα, σ.235, σημ.29· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.44.
1329. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.48-50· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.82-84· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (324-1453), τ.Β’, (μετάφρ. Δ.Σαβραμή), σ.189· Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.159· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.190· Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.131· ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΕΣ, Byzantium in the Near East, σ.96-105, όπου και οι σχετικές αραβικές και ελληνικές πηγές.
1330. Βλ. ΑΙ. ΣΑΥΒΙΔΕΣ, Byzantium in the Near East, σ.105· D.M.NICOL, The Fourth Crusade..., σ.296.
1331. Βλ. ΝΙΚ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, “Λόγος εις τον βασιλέα κυρ Θεόδωρον τον Λάσκαριν, ότε εφόνευσε τον Σουλτάνον Ικονίου. Εξεδόθη σαφηνείας πλήρες το παρόν προσφώνημα δια την των ακροατών ασθένειαν”, στο: Κ.Σάθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Ι, σ.129-136· Πρβλ. G.OSTROGORSKY, Βυζ. Ιστορία, τ.Γ’, σ.102 κ.ε.· Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της Νίκαιας..., σ.85-86.
1332. Για τα σύνορα του κράτους της Νίκαιας με το Ικόνιο βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.132· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Nomadization and Islamization..., σ.46· ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΕΣ, Byzantium in the Near East, σ.111.
1333. Νεόκαστρα λέγονταν τα φρούρια Χλώρα, Πέργαμος και Αδραμύτιο.
1334. Βλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, όπ. π., σ.43-44.

1335. Βλ. το χάρτη “*Asia, Lydia and Caria*” στο: W.M.RAMSAY, *Historical Geography*, σ.104· ΕΛ.ΑHRWEILER-ΓΛΥΚΑΤΖΗ, “*Η αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.108.
1336. Βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΕΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.112, σημ.2.
1337. Στο ίδιο, σ.112· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τ.Β΄, σ.185-186.
1338. G.OSTROGORSKY, *Βυζ.Ιστορία*, τ.Γ΄, σ.112, 117 κ.ε., 121 κ.ε.· Πρβλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΕΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.133· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *όπ.π.*, σ.212-213.
1339. Βλ. Sp.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.165· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.193-194· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *Ιστορία...*, τ.Β΄, σ.230-232· G.OSTROGORSKY, *Ιστορία...*, τ.Γ΄, σ.123-124· D.M.NICOL, *The Fourth Crusade...*, σ.307-308, 320· ΑΛ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά κινήματα...*, σ.135-136.
1340. Βλ. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, σ.67-70· Πρβλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.132, 216· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “*Μικρά Ασία (1204-1453)*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.316. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΕΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.120, 187.
1341. Βλ. ΑΙ.ΣΑΥΒΙΔΕΣ, *όπ.π.*, σ.152· Πρβλ. F.TAESCHNER, “*The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century*”, C.M.H. IV, i, σ.746-747.
1342. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.192· ΣΠ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “*Μικρά Ασία (1204-1453)*”, Ι.Ε.Ε. τ.Θ΄, σ.318· Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.134· F.TAESCHNER, *The Turks and the Byzantine Empire...*, σ.751.
1343. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.288· ΣΠ.ΒΡΥΩΝΗΣ, *Μικρά Ασία...*, σ.316.
1344. Βλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας...*, σ.298-299.
1345. Βλ. το συγκριτικό πίνακα των εκκλησιαστικών εδρών της επαρχίας Ασίας στο : W.M.RAMSAY, *Historical Geography of Asia Minor*, σ.104.

1346. Βλ. το χάρτη "*Asia, Lydia and Caria*", στο: W.M.RAMSAY, *Historical Geography of Asia Minor*.
1347. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.380-386 (Not.15)· Πρβλ. H.GELZER, *Texte...*, σ.592-593.
1348. Βλ. τους πίνακες στο J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.164 και 168.
1349. Τα Μελάγινα μαζί με το Λοπάδιο-Μελιτόπολη εμφανίζονται ως αρχιεπισκοπές σε συνοδικό γράμμα του Πατριάρχη Μιχαήλ Δ΄ προς τον "Ρήγα Αρμενίας, Κιλικίας και Ισαυρίας", το 1213. βλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας...*, σ.100.
1350. Βλ. τους χάρτες: "*Asia, Lydia and Caria*" και "*Hellespontus and Bithynia*" στο W.M.RAMSAY, *Historical Geography of Asia Minor*.
1351. Βλ. W.M.RAMSAY, *Historical Geography...*, σ.129, 156.
1352. Βλ. Στο ίδιο, το χάρτη "*Hellespontus and Bithynia*".
1353. Βλ. Στο ίδιο, σ.159-160.
1354. Βλ. Στο ίδιο, σ.105,155,166.
1355. Βλ. Στο ίδιο, σ.202.
1356. Βλ. Στο ίδιο το χάρτη "*Hellespontus and Bithynia*".
1357. Βλ. ΕΛ.ΑHRWEILER-ΓΛΥΚΑΤΖΗ, "*Η Αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού*", Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.110.
1358. Στο ίδιο, σ.110.
1359. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.367· Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Nomadization and Islamization*, σ.44-45· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ.32-33· Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "*Εκτουρκισμός και Εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά τον Μεσαίωνα*", Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.2ος, 1932, σ.114-120.
1360. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.207-209.
1361. Βλ. ΑΙ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Byzantium in the Near East*, σ.123· βλ. τη φωτογραφία της μιας επιγραφής που προέρχεται από το ναό των Σαράντα Μαρτύρων του χωριού

- Σοβησός της Καππαδοκίας, στο: Διον.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον, Κράτος και Κοινωνία, σ.133· Για τις τρωγλοδυτικές οικήσεις βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία..., τ.Α΄, σ.99, σημ.2.
1362. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.46.
1363. Βλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, σ.47, σημ.2· Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.233, σημ.536· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Εξισλαμισμοί..., σ.86.
1364. Βλ. Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *“Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους Μικρασιάτες χριστιανούς και στους σελτζούκους Τούρκους του Ικονίου”*, στο: Μελετήματα Βυζαντινής, Μεσαιωνικής και Ισλαμικής Ιστορίας, εκδ. Ηρόδοτος, 1997, σ.62-65· Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.227, όπου και οι σχετικές πηγές.
1365. ΝΙΚΗΦ.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.14· Πρβλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, σ.48-49· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κρυπτοχριστιανοί..., σ.69.
1366. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κρυπτοχριστιανοί..., σ.69-70.
1367. Ο Suleyman Α΄ ibn Kutlumish υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς μουσουλμάνους ηγέτες της εγγύς Ανατολής κατά τον 11ο αι. Παρά τη βραχύβια ηγεμονία του θεωρείται ως μια πραγματικά εξέχουσα προσωπικότητα των πρώτων τουρκικών εισβολών στη Μ. Ασία, βλ. P.WITTEK, Η Γένεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, (μεταφρ. Ευαγγ. Μπαλτά), Αθήνα 1988, σ.29.
1368. Βλ. A.SAVVIDES, Byzantium in the Near East..., σ.71-74.
1369. O.TURAN, *“Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks”*, Cambridge History of the Islam, v.11, ανατυπ. 1980, σ.236.
1370. Βλ. τη μελέτη του Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗ, Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές Αλληλεπιδράσεις..., σ.59-88.
1371. Ο επίσημος χρονικογράφος της αυλής του Ικονίου ibn Bibi στο έργο του *“Σελτζούκ-ναμέ”* (Βιβλίο των Σελτζούκων) και ο βυζαντινός ιστοριογράφος Νικ.

Χωνιάτης, αναφέρουν χαρακτηριστικά το γάμο του σουλτάνου Kaykhosraw I με την κόρη του βυζαντινού γαιοκτήμονα της Φρυγίας Μανουήλ Μαυροζώμη· βλ. H.DUDA, *Die Seltshukengeschichte des ibn Bibi*, Kopenhagen 1959, σ.37-38· ΝΙΚ.ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Χρονική Διήγηση, (έκδ. V. Dieten), σ.626· Πρβλ. Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές αλληλεπιδράσεις..., σ.62-66. Οι απόγονοι των μικτών αυτών γάμων ήταν δίγλωσσοι και οι θρησκευτικές πρακτικές τους συνδύαζαν μουσουλμανικά και χριστιανικά στοιχεία, γεγονός που συνέβαλε στο σταδιακό εξισλαμισμό της Μ. Ασίας. Από τους βυζαντινούς θεωρούνταν “μειξοβάρβαροι” και αρκετοί από αυτούς υπηρετούσαν στα μισθοφορικά σώματα των βυζαντινών ως “Τουρκόπουλοι”, βλ. Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “Εκχριστιανισμένοι τουρκόφωνοι μισθοφόροι στα βυζαντινά και λατινικά στρατεύματα της Ανατολής”, Πρακτικά Ι΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1989, σ.87-97.

1372. Βλ. G.GEORGIADIS-ARNAKES, “*Futuwwa traditions in the Ottoman Empire. Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmen*”, *Journal of Neo-Hellenic Studies* 12, 1953, σ.232-247· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “*Η Περιήγησις του Ιμπν Μπαττούτα ανά την Μικράν Ασίαν και η εκεί κατάστασις των ελληνικών πληθυσμών του 14ου αι.*”, Ε.Ε.Β.Σ. τ.22, 1958, σ.141κ.ε.· A.FREMANTLE, “*Οι Δερβίσηδες: μια αίρεση μέσα στο Ισλάμ*”, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τευχ.98, Αύγουστος 1976, εκδ. Πάπυρος, σ.84-89· Γ.ΖΙΑΚΑΣ, *Ο Μυστικός ποιητής Maulana Jalaladdin Rumi και η διδασκαλία του*, Θεσ/νίκη 1987· Κ.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, τ.Α΄, Αθήνα 1955, σ.50-52· S.VRYONIS, *The Decline of Asia Minor...*, σ.368 κ.ε.· Γ.ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, *Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας*, Αθήναι 1922, σ.155 κ.ε.· Α.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές αλληλεπιδράσεις..., σ.68-76.

1373. Βλ. S.VRYONIS, “*Seljuk Gulams and the Ottoman Devshirme*”, *Der Islam* 41, 1965, σ.224-252· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Decline...*, σ.232 κ.ε., 240 κ.ε· P.WITTEK, *Η Γένεση...*, σ.47 κ.ε· A.SAVVIDES, *Byzantium in the Near East...*, σ.128· A.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές αλληλεπιδράσεις...*, σ.84-87· A.SAVVIDES, *Byzantium’s Oriental Front...*, σ.167-168.
1374. A.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές αλληλεπιδράσεις...*, σ.87-88.
1375. Σύμφωνα με το Ισλαμικό Δίκαιο και την ιστορική παράδοση, υπήρχε η αρχή “*μια φορά μουσουλμάνος, πάντα μουσουλμάνος*”. Αυτό ίσχυε και για τις περιουσίες που κατασχέθηκαν από τους χριστιανούς βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.285.
1376. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.227, σημ.497. Για την ύπαρξη μητροπολίτη Ικονίου μεταξύ 1227-28, μαρτυρεί μια Πράξη του Πατριάρχη Γερμανού, βλ. σχετικά A.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Νίκαιας...*, σ.300.
1377. Βλ. Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, “*Μικρά Ασία (1204-1453)*”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, σ.318· Πρβλ. F.TAESCHNER, *The Turks...*, σ.749-751.

5. Η Διοικητική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Ανατολική Ευρώπη (1204-1261)

1378. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ., *Βυζάντιο και Ρωσία. Μελέτη των Βυζαντινο-Ρωσικών σχέσεων κατά τον 14ο αι. (μετάφρ. Ν.Φωκάς)*, εκδ. Δόμος, 1988, σ.29-30· Πρβλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, *Ιστορία της Ρωσίας. Α΄ (9ος αι.-1240)*, σ.92 κ.ε· D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Β΄, σ.375-377.

1379. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.41· Πρβλ. Θ.ΖΗΣΗΣ, Εκκλησία Κων/πόλεως και εκχριστιανισθέντες Ρώσοι..., σ.224-225. Για τη μάχη στο ποταμό Κάλκα, βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας. Α΄ (9ος αι.-1240), σ.129.
1380. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.57.
1381. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.396-397.
1382. Βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας (9ος αι.-1240), σ.131· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.67-68.
1383. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.69-73· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.394.
1384. Το Γιούρεφ (Άγιος Γεώργιος), εξαφανίζεται τον 14ο αι., πιθανόν ως αποτέλεσμα των μογγολικών επιδρομών. Στο τέλος του 14ου αι. εμφανίστηκαν οι επισκοπικές έδρες του Πέρμ και του Κολομνά· βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.115.
1385. Βλ. Η.GELZER, "*Beitrage zur Russischen Kirchengeschichte aus Griechischen Quellen*", Zeitschrift fur Kirchengeschichte xiii, 1892, σ.246-253 (ολόκληρο το απόσπασμα, σ.246-281)· Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae Episcopatum..., σ.403 (Not.17, Appendix 2).
1386. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, όπ.π., σ.75-76.
1387. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Η εν τη Ταυρική χερσονήσω πόλις Σουγδαία από τον ΙΓ΄ μέχρι τον ΙΕ΄ αιώνα, Αθήναι 1965, σ.29-40· Πρβλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, όπ.π., σ.79-80.
1388. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ., Βυζάντιο και Ρωσία, σ.82-83· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Η εν τη Ταυρική χερσονήσω πόλις Σουγδαία..., σ.89-90· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.425.
1389. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.384-385 (Not.15) και σ.389 (Not.16)· Πρβλ. Η.GELZER, Texte..., σ.592-593· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, όπ.π., σ.86-87.

1390. ΒΛ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.77.

ΣΤ΄ ΜΕΡΟΣ

I. Πολιτική παρακμή και γεωγραφική συρρίκνωση των εδαφών της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, ως την τελική πτώση στους Οθωμανούς (1261-1453).

1391. Βλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, 324-1453, τ.Β΄, σ.274·
Πρβλ. Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος», Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.116-117·
D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453, (μετάφρ.
Στ.Κομνηνός), Αθήνα 1996, σ.69-71.
1392. Βλ. Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.166-167· Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ,
Βυζάντιον, Κράτος και κοινωνία, σ.136.
1393. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, (C.S.H.B.), τ.Ι, σ.149· Πρβλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., τ.Β΄,
σ.220· Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, σ.119· Sp.VRYONIS, The
Decline..., σ.135.
1394. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.197.
1395. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.135-36· Πρβλ. G.OSTROGORSKY, “*The
Paleologi*”, C.M.H. IV, i, σ.332.
1396. Βλ. Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, σ.120· D.M.NICOL, Οι
Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.90.
1397. Ο Κάρολος Αηίου, ύστερα από πρόσκληση του πάπα αποβιβάστηκε στην Ιταλία
και στη μάχη του Benevento (26 Φεβρουαρίου 1266) συνέτριψε και εκθρόνισε τον
Μαμφρέδο Hohenstaufen, βλ. G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.334·
Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον, Κράτος και κοινωνία, σ.134· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝ-

- ΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.199· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.Β΄, σ.89-90.
1398. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.134· Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.166· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.199· Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, σ.122.
1399. Βλ. G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.334· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.199· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.105.
1400. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.135· Για τις διαπραγματεύσεις του Μιχαήλ Η΄ και του πάπα Κλήμη Δ΄, καθώς και τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη σύνοδο της Λυών (1274), με τις αντιδράσεις που ακολούθησαν την υπογραφή της συμφωνίας στην Κων/πολη, βλ. Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, σ.123-124, 127-128· Πρβλ. G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.337-339. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.201-203· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.98-100.
1401. Βλ. Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.131-132· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.204· D.M.NICOL, όπ.π., σ.114-116.
1402. Μιχαήλ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, Αυτοβιογραφία, στο: Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζαντινά κείμενα, σ.272· Σύμφωνα με τον Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.205: *“ολόκληρη η αντιβυζαντινή σύμπραξη κατέρρευσε σαν τραπουλόχαρτο”*. Βλ. και Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.167· Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.135· D.M.NICOL, όπ.π., σ.118-120· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.Β΄, σ.297-299.
1403. Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.135· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.205-206· Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.136.
1404. Τα σύνορα καθορίστηκαν με τη συνθήκη του 1257 μεταξύ του Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρι και του ηγεμόνα των Βουλγάρων. Βλ. Α.ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ιστορία της

- Νίκαιας..., σ.448· Πρβλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, σ.215.
1405. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.100· Πρβλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.121· Δ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, “Η μάχη της Πελαγονίας. Ο βυζαντινός στρατός συντρίβει τους Ιππότες”, Σ.Ι. τευχ. 52, (Δεκέμβριος 2000), σ.48-55.
1406. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.115-116, 118· Πρβλ. Α.ΠΑΠΑΜΙΧΟΣ, “*Ικάριος: Ο Ιππότης της Καρύστου*”, Ιστορία Εικονογραφημένη, εκδ. Πάπυρος, τευχ.386, (Αύγουστος 2000), σ.63-73.
1407. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, όπ.π., σ.129.
1408. Βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.127.
1409. Βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.138 κ.ε.· S.VRYONIS, The Decline..., σ.351 κ.ε.
1410. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Ι, σ.221-223 (C.S.H.B.)· βλ. και Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, σ.153-154.
1411. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, όπ.π., σ.156-158· Πρβλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.145.
1412. Βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Ι, σ.468-474 (C.S.H.B.)· Πρβλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.144-146.
1413. Ο ιστορικός Γ.Παχυμέρης κατηγορούσε το Μιχαήλ Παλαιολόγο ότι παραμελούσε τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας στις μικρασιατικές επαρχίες, βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, σ.223, 310-311.
1414. Βλ. Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.168· Πρβλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.153.
- 1414α.Ο θεσμός της “*Πρόνοιας*” συνίστατο στην εκχώρηση των προσόδων, που ανήκαν στο κράτος, των φόρων κρατικών γαιών, καθώς και των εξαρτημένων καλλιεργητών και των υποχρεώσεών τους σε διάφορα πρόσωπα έναντι παροχής ορισμένων υπηρεσιών στο κράτος, βλ. περισσότερα στο Ν.ΣΒΟΡΩΝΟΣ, “*Οι εξελίξεις στην Οικονομία και στην Κοινωνία (1071-1204)*”, Ι.Ε.Ε. τ.Θ΄, σ.70-72·
-

- Πληροφορίες των πηγών για την “Πρόνοια” βλ. στο: Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η Βυζαντινή Ιστορία από τις Πηγές, Θεσ/νίκη 1989 (β΄ έκδοση), σ.194-195· Πρβλ. Μ.ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Στρατολογία και Έγγεια Στρατιωτική Ιδιοκτησία στο Βυζάντιο, Θεσσαλονίκη 1989, σ.35.
1415. Βλ. Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.168· Για το θεσμό της “Πρόνοιας” στο Βυζάντιο και τη σύνδεσή της με τη στρατιωτική υπηρεσία βλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., σ.251 κ.ε.· Ang.E.LΑΙΟΥ, Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328), Cambridge 1972, σ.4· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.88-90· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.205· G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.341-342· P.CHARANIS, “*Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire*”, Social Economic and Political life in the Byzantine Empire, Collected Studies, σ.418-419· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.178-179.
1416. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, Ι, σ.216-218· G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.345-46· Διον.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.135· D.M.NICOL, όπ.π., σ.180-186.
1417. Βλ. τη διήγηση στο Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, Ι, σ.227, 229· Πρβλ. Φ.Ντε ΜΟΝΚΑΔΑ, Εκστρατεία των Καταλανών και Αραγωνέζων κατά Τούρκων και Ελλήνων, (μετάφρ. Ιουλία Ιατρίδη), εκδ. Εστίας, Αθήνα 1984, σ.86-87, 106-114· Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, ΙΙ, σ.415-442· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.208 κ.ε.
1418. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, όπ.π., σ.231-252· και Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, ΙΙ, σ.556 κ.ε.· Πρβλ. Φ. Ντε ΜΟΝΚΑΔΑ, Εκστρατεία Καταλανών και Αραγωνέζων..., σ.131-235· D.M.NICOL, όπ.π., σ.213-215· Τζ.ΚΑΛΥΒΙΩΤΟΥ, “Καταλανικός όλεθρος στην Ελλάδα τον 14ο αιώνα”, Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ.401, (Νοέμβριος 2001), σ.82-89.
-

1419. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, όπ.π., σ.252, 257-261, 265-271· Πρβλ. Φ.Ντε ΜΟΝΚΑΔΑ, όπ.π., σ.273 κ.ε.·Α.Ε.ΛΑΙΟΥ, Andronicus II..., σ.32-33· D.M.NICOL, όπ.π., σ.223-224.
1420. Για τη συμβολή της Καταλανικής Εταιρείας στην οικονομική καταστροφή του Βυζαντινού κράτους βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.218-220· Α.Ε.ΛΑΙΟΥ, Andronicus II..., σ.185-189.
1421. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, Ι, σ.323-325, 355-358· Για τους δύο εμφυλίους πολέμους βλ. G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.351-352 και 357· Πρβλ. Κ.ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, “Εμφύλιοι πόλεμοι και Δυναστικές έριδες”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.152-156· Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.138· D.M.NICOL, όπ.π., σ.249-257, 294-330.
1422. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία Ι, σ.355, 366-367· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία..., σ.313-315· Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.170.
1423. Βλ. G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.357-58· D.M.NICOL, όπ.π., σ.333 κ.ε.· Μ.ΑΝΑΣΤΟΣ, “Ο Ησυχασμός και η καταξίωσή του από την Ανατολική Εκκλησία”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.375-276· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.213-215· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.289· Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.92-94.
1424. Για το κίνημα των Ζηλωτών και την κατάληψη της αρχής στη Θεσσαλονίκη το 1342 βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.309-310· Γ.Ι.ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Τοπογραφία και πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ΄ αιώνα, Ι.Μ.Χ.Α. Θεσ/νίκη 1951, σ.40-45· Πρβλ. Ι.Κ.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.214-215· G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.359-360· Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.94-95· Ch.DIEHL, “The History of the Byzantine Empire from A.D. 1204 to A.D. 1453”, BYZANTIUM..., σ.42-43· Ρ.CHARANIS, “Internal Strife in Byzantium during the fourteenth century”, Social Economic and

1429. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία Ι, σ.451· Πρβλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.287-289.
1430. Βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.311, 345-346.
1431. Βλ. Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, “Βυζαντινά φρούρια της Ροδόπης”, CORPUS τευχ.2, (Φεβρουάριος 1999), σ.58.
1432. Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.174· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, The Decline..., σ.136-139· Για τα τουρκικά εμιράτα και τη γεωγραφική κατανομή τους βλ. αναλυτικότερα Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία Ι, σ.221-222· Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, ΙΙ, σ.388-389· Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.76-77· F.TAESCHNER, “The Ottoman Turks to 1453”, C.M.H. IV, i, σ.754-56· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.228-235· D.E.PITCHER, An Historical Geography of the Ottoman Empire from the Earliest times to the end of the sixteenth century, Leiden 1972, σ.28-34.
1433. Βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, ΙΙ, σ.441-442:
 “Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἱστορῶν ἕλθοντες οὐκ ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀνατολίτου ἀνακτορίου τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων ἀποστολῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἀρχαίων ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀνακτορίου τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων ἀποστολῶν. Ὁμοίως οὐκ ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀνακτορίου τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων ἀποστολῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἀρχαίων ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀνακτορίου τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων ἀποστολῶν. Ὁμοίως οὐκ ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀνακτορίου τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων ἀποστολῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἀρχαίων ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀνακτορίου τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων ἀποστολῶν.”
1434. Βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, ΙΙ, σ.413.
1435. Βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Ι, σ.311, ΙΙ, σ.210, 314-319, 421, 442.
1436. Βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, ΙΙ, σ.314, 438, 443-445, 589· Πρβλ. Χ.ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ-Η.ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, “Ἡ Ἑλληνοτουρκικὴ σύγκρουση στὴ Μ. Ἀσία κατὰ τὸν Μεσαίωνα (1040-1461)”, Σ.Ι. τευχ.42, (Φεβρουάριος 2000), σ.48.
1437. Βλ. F.TAESCHNER, The Ottoman Turks to 1453, σ.758-59· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, Οι Πρώτοι Οθωμανοί, Αθήναι 1947, σ.127, 197· Για

- τους θρύλους περί της καταγωγής των Οθωμανών και της γέννησης του Οσμάν
 βλ. H.A.GIBBONS, *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the
 Osmanlis up to the Death of Bayezid I, 1303-1403*, Oxford 1916, σ.17-29·
 Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “*Το έργο του χρονικογράφου Ασίκ-Πασά-Ζαδέ (1400-1486) ως
 πηγή της υστεροβυζαντινής και πρώιμης οθωμανικής περιόδου*”,
 Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα (ανατυπ. Άρθρων 1981-1990), Αθήνα 1990, σ.30-
 38· Πρβλ. D.E.PITCHER, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, σ.35-
 36· Χ.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική περίοδος 1300-1600*,
 (μεταφρ. Μ.Κοκολάκης), εκδ. Αλεξάνδρεια, σ.101-103, υποσ.1647· D.M.NICOL,
Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.232-234· Δ.ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ιστορία της Οθωμανικής
 Αυτοκρατορίας. 1280-1924*, Αθήνα 1996³, σ.72-76.
1438. Βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, II, σ.327-335· Πρβλ. Α.Ε.ΛΑΙΟΥ, *Constantinople and the
 Latins, The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-138*, Massachussets 1972,
 σ.90-91· D.E.PITCHER, *Historical Geography of the Ottoman Empire*, σ.37·
 D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες...*, σ.204· Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ,
Οθωμανοί..., σ.127-130· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Το έργο του Τούρκου χρονικογράφου
 Ασίκ-Πασά-Ζαδέ...*, σ.39-40.
1439. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία I*, σ.344· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Ο χρονικογράφος
 Ασίκ-Πασά-Ζαδέ...*, σ.38· H.A.GIBBONS, *όπ.π.*, σ.56-57· D.E.PITCHER, *όπ.π.*,
 σ.37.
1440. Οι ημερομηνίες της πτώσης των πόλεων της Προύσας και του Λοπαδίου μας
 δίνονται από τα Βραχέα Χρονικά, βλ. P.SCHREINER, *Studien zu den BRAXEA
 ΧΡΟΝΙΚΑ (Miscellanea Byzantina Monacensia)*, II, Munich 1967, σ.231,232·
 Πρβλ. το χρονολόγιο των Οθωμανικών κατακτήσεων της περιόδου 1288-1389
 στο: Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “*Η Ακμή και οι απαρχές της παρακμής της Οθωμανικής
 Αυτοκρατορίας (1288-1571)*”, Σ.Ι. τευχ.55, (Μάρτιος 2001), σ.21.

1441. Βλ. D.E.PITCHER, *Historical Geography of the Ottoman Empire*, σ.38.
1442. Για τη μάχη στη Φιλοκρήνη και το Πελεκάνον βλ. τη διήγηση στο Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία Ι*, σ.386-389· Πρβλ. D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σ.270· Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *Οι Πρώτοι Οθωμανοί...*, σ.187, υποσ.155· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, Α΄ (1071-1571)*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1955, σ.66· Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *“Εκτουρκισμός και Εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά το μεσαίωνα”*, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ. τ.2ος, Θεσ/νίκη 1932, σ.144.
1443. Βλ. D.E.PITCHER, *όπ.π.*, σ.38· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *Οι Πρώτοι Οθωμανοί*, σ.144-145.
1444. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία Ι*, σ.405· P.SCHREINER, *Βραχεία Χρονικά, ΙΙ*, σ.238· A.E.LAIOU, *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Massachussets 1972, σ.292-93· Sp.VRYONIS, *Byzantium and Europe*, σ.174· A.BRYER, *“Nicaea, a Byzantine City”*, *People and Settlements in Anatolia and the Caucasus, Collected Studies*, London 1988, σ.30· Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *Οι Πρώτοι Οθωμανοί*, σ.107 κ.ε.· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Ο χρονικογράφος Ασίκ-Πασά-Ζαδέ...*, σ.63· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες...*, σ.271· Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *Εκτουρκισμός και Εξισλαμισμός...*, σ.143 κ.ε.· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Ακμή και Παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας...*, σ.21.
1445. Για την τακτική καταλήψεων που χρησιμοποιούσαν οι Οθωμανοί κατά των βυζαντινών πόλεων βλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *όπ.π.*, σ.87-88.
1446. Βλ. D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σ.236· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *όπ.π.*, σ.89-98.
1447. Βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ιστορία Ι*, σ.451· Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Ι*, σ.459 (C.S.H.B.)· Πρβλ. D.E.PITCHER, *Historical Geography of the Ottoman Empire*, σ.38· Την ίδια εποχή με μια εκστρατεία στα νοτιο-δυτικά ο Ορχάν κατέλαβε τις τελευταίες πόλεις που βρίσκονταν ακόμα σε βυζαντινά χέρια, τη

- Μιλητόπολη (Μίχαλις) και τη Γέρμη (Κερμαστή), βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.39·
Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, όπ.π., σ.197· D.M.NICOL, όπ.π., σ.271·
N.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, “Η κατάκτηση της Μ. Ασίας από τους Οθωμανούς Τούρκους”,
Σ.Ι. τευχ.37, (Σεπτέμβριος 1999), σ.25· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ο χρονικογράφος Ασίκ-
Πασά-Ζαδέ..., σ.39· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων..., σ.66-67.
1448. Βλ. το χάρτη Νο 8 στο D.E.PITCHER, Historical geography of the Ottoman
Empire· Για την πτώση της Φιλαδέλφειας βλ. Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική
Ιστορία, σ.86-87· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων..., σ.81·
D.M.NICOL, όπ.π., σ.460· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ακμή και Παρακμή της Οθωμανικής
αυτοκρατορίας, σ.18.
1449. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.420, 406-407· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ,
Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.104-108· Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Εκτουρκισμός και
Εξισλαμισμός..., σ.146-149· Sp.VRYONIS, Nomadization and Islamization...,
σ.69-70· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κρυπτοχριστιανοί..., σ.85-89.
1450. Ο Ιωάννης Καντακουζηνός κατέβαλε διπλωματικές προσπάθειες για την
ανάκτηση της Τζύμπης και των άλλων θρακικών πόλεων που είχαν περιέλθει στη
κυριαρχία των Τούρκων, βλ. Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, III, σ.276-281 (C.S.H.B.)· Η
Οθωμανική ιστοριογραφία θέλει τον Σουλεϊμάν Γαζή πρωτεργάτη της
κατάκτησης της Τζύμπης, βλ. KREUTEL, Ασίκ-Πασά-Ζαντέ, σ.75 κ.ε· Πρβλ.
Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, σ.87-88· D.M.NICOL,
όπ.π., σ.381· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ακμή και Παρακμή της Οθωμανικής
αυτοκρατορίας, σ.22· D.E.PITCHER, όπ.π., σ.39· Δ.ΚΙΤΣΙΚΗΣ, Ιστορία της
Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1280-1924), σ.79.
1451. Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, III, σ.277· P.SCHREINER, Die Byzantinischen
Kleinchroniken, II, σ.283· βλ. και Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη
Θράκη, σ.95-98· Οι Οθωμανοί ιστοριογράφοι προβάλλουν την άποψη ότι η

Καλλίπολη παραδόθηκε μετά από πολιορκία και την αποκοπή της από την Κων/πολη, βλ. KREUTEL, Ασίκ-Πασά-Ζαντέ, σ.79· και D.E.PITCHER, όπ.π., σ.39· Πρβλ. Β.ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, “*Η μετανάστευση από την Κων/πολη στο β’ μισό του 14ου αιώνα (1354-1402)*”, Βυζαντικά, τ.1ος, Θεσ/νίκη 1981, σ.91· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.216· Ε.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, “*Η επέκταση των Οθωμανών στην Ευρώπη ως την άλωση της Κων/πόλεως*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ’, σ.184· F.TAESCHNER, The Ottoman Turks..., σ.761· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κρυπτοχριστιανοί..., σ.74.

1452. Ο Ρουϊ Γκονζάλεζ ντε Κλαβίχο, μέλος της ισπανικής πρεσβείας που στάλθηκε στον Ταμερλάνο μεταξύ των ετών 1403-1406, έκανε μια αξιοπρόσεκτη εκτίμηση για την Καλλίπολη. Θεωρούσε ότι με τη βοήθεια αυτής της κτήσης τους κυριεύσαν πολλά ελληνικά εδάφη. Αν οι Τούρκοι έχαναν αυτή την κτήση, τότε θα έχαναν όλες τις κατακτήσεις τους στα ευρωπαϊκά εδάφη του Βυζαντίου. Χάρη στο κάστρο της Καλλίπολης μπορούσαν οι Τούρκοι να έχουν πάντα ενισχύσεις σε έμψυχο υλικό. Χωρίς την Καλλίπολη λοιπόν, δεν θα μπορούσαν να κρατήσουν σε υποταγή τους Έλληνες. Η παρατήρηση αυτή παίρνει ιδιαίτερη αξία γιατί γίνεται από ένα δυτικό, που δεν είχε άμεση εμπλοκή στον αγώνα που έδιναν οι πολιτικές δυνάμεις της περιοχής για επικράτηση στο γεωγραφικό χώρο της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης και ειδικότερα της Θράκης. Ακόμα, 50 χρόνια μετά την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλίπολης, φαίνεται πως οι Τούρκοι είχαν δυσκολίες στη θαλάσσια μεταφορά έμψυχου δυναμικού από τις ασιατικές στις ευρωπαϊκές ακτές, γιατί την κυριαρχία στη θάλασσα την είχαν ακόμα οι Γενουάτες και οι Βενετοί, περιστασιακοί σύμμαχοι του βυζαντινού αυτοκράτορα, βλ. Ρ.Γκ. ντε ΚΛΑΒΙΧΟ, Το Ταξίδι στην Αυλή του Ταμερλάνου, (σχόλια-μετάφρ. Ιν.Μιρόκοβα), εκδ. ΚΑΛΕΝΤΗΣ, Αθήνα 1997, σ.92-93.

1453. Βλ. το απόσπασμα της επιστολής του Γ.ΠΑΛΑΜΑ, “

ΜΗ&Μ Ο”, στο: Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζαντινά Κείμενα (Βασική Βιβλιοθήκη 3), Αθήνα 1957, σ.297-98· Πρβλ. Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, Η Οθωμανική κατάκτηση της Μ.Ασίας, σ.22.
1454. Βλ. D.E.PITCHER, *Historical Geography of the Ottoman Empire*, σ.39· Ωστόσο σημαντικά αστικά κέντρα όπως η Ραιδεστός, τα Κύψελα και η Βιζύη την εποχή αυτή παρέμεναν στην κυριαρχία των Βυζαντινών, βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, σ.102-103.
1455. Για την κατάκτηση του Διδυμοτείχου βλ. P.SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, I, σ.560· Τα Οθωμανικά χρονικά αποδίδουν την πτώση του Διδυμοτείχου σε προδοσία, βλ. Ασίκ-Πασά-Ζαντέ (Kreutel), σ.82· Ανώνυμα Παλαιοθωμανικά Χρονικά (Giese), I, σ.21· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, όπ.π., σ.114-115.
1456. Βλ. Ασίκ-Πασά-Ζαντέ (Kreutel), σ.81-82· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, όπ.π., σ.107-115.
1457. Βλ. Ασίκ-Πασά-Ζαντέ (Kreutel) , σ.83· M.M., II, σ.19, 130· P.SCHREINER, *Byzantinischen Kleinchroniken*, II, σ.297-299· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, σ.118-121, όπου εκθέτονται οι αντιφάσεις των πηγών σχετικά με την ακριβή ημερομηνία της πώσης της Αδριανούπολης· D.E.PITCHER, όπ.π., σ.42· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες...*, σ.431· H.INALCIK, “*The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451*”, *A History of the Crusades* (ed. K.M.Setton), τ.VI, Univ.Wisconsin Press, σ.238· H.INALCIK, “*The Conquest of Edirne (1361)*”, *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy*, (Collected Studies), London 1978, σ.195 κ.ε., όπου υπάρχει μια ενδιαφέρουσα ανάλυση των Παλαιοθωμανικών Χρονικών σχετικά με τη

χρονολογία της πτώσης της Αδριανούπολης· βλ. και F.TAESCHNER, The Ottoman Turks..., σ.762· Ο Δημ.ΚΥΔΩΝΗΣ στο έργο του "Περί Καλλιπόλεως", P.G. 154, στ.1012D, γράφει χαρακτηριστικά:

"· ◊μ ◊μ ◊◊ⓐ◊ⓑ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ ◊◊ⓐ
&μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ
◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ
◊ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ ◊◊μ". Πρβλ.

B.NEPANTZH-BARMAZH, "Κων/πολη 1360-1370. Μια περίοδος αποθάρρυνσης", Βυζαντινά 13₂ (Δώρημα στον Ι.Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη 1985, σ.925-927· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.217.

1458. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, σ.121-122.
1459. Για τη μάχη του Τζερνομιάνου (Cirmen) το 1371, βλ. Ασίκ-Πασά-Ζαντέ (Kreutel), σ.86· βλ. και D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.431-432· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.125· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ακμή και Παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, σ.17· P.F.SUGAR, Η Νοτιο-ανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804), (μετάφρ. Π. Μπαλουξή), τ.Α', σ.54-55· Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, Η Οθωμανική κατάκτηση..., σ.23-24· D.E.PITCHER, An Historical Geography of the Ottoman Empire, σ.44.
1460. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, όπ.π., σ.136· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α', Θεσ/νίκη 1974², σ.234-235.
1461. Στη Θεσσαλονίκη κυβερνούσε με αυτοκρατορικό διάταγμα ο γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε', Μανουήλ, ο οποίος κατέλαβε την πόλη των Σερρών το Νοέμβριο του 1371, εκμεταλλευόμενος την ήττα και το θάνατο του Ιωάννη Ούγκλεση στο Τζερνομιάνο το 1371, βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.433.

1462. Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.141-142· βλ. και D.E.PITCHER, όπ.π., σ.45· Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.212· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ακμή και Παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σ.23· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.452-453· P.F.SUGAR, Η Νοτιο-ανατολική Ευρώπη κάτω από τουρκική κυριαρχία..., σ.55.
1463. Βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.45· P.F.SUGAR, Η Νοτιοανατολική Ευρώπη..., σ.55· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ακμή και Παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, σ.23· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.449.
1464. Βλ. P.F.SUGAR, όπ.π., σ.54,58· Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, Η Οθωμανική κατάκτηση..., σ.24.
1465. Την περιγραφή της μάχης στο Κοσσυφοπέδιο (1387) και τα αποτελέσματά της βλ. στο Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.80-85. Με τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου όλη η Βαλκανική βρέθηκε είτε υπό την κυριαρχία, είτε υπό την επικυριαρχία των Οθωμανών, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.222· Πρβλ. Μ.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.551· P.F.SUGAR, Η Νοτιοανατολική Ευρώπη..., σ.56· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.454-456.
1466. Δ.ΚΥΔΩΝΗΣ, *“Ρωμαίοις Συμβουλευτικός”*, στο: Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζαντινά κείμενα, σ.328 και P.G. 154, στ.1004.
1467. Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.142.
1468. Βλ. G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.371· Μετά την τουρκική νίκη στο Τσερνομίανο του Έβρου (1371), ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος αποθαρρύνθηκε και έσπευσε ν’αναγνωρίσει την επικυριαρχία του σουλτάνου (1372), με την υποχρέωση να τον συνοδεύει στις εκστρατείες του, βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.221· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.435.

1469. Βλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.223-24, 230· Για τα γεγονότα που οδήγησαν στη σταυροφορία της Νικόπολης το 1396, καθώς και για τη σταυροφορία της Βάρνας το 1444, ως αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων της βυζαντινής διπλωματίας βλ. Η.INALCIK, “*The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451*”, A History of the Crusades, v.VI, (ed.k.Setton), σ.240, 269 κ.ε· Πρβλ. Ch.DIEHL, Byzantine Empire from 1204 to 1453, σ.47-48· P.F.SUGAR, Η Νοτιο-ανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία, σ.59, 72-73· D.GEANACOPLOS, “*Byzantium and the Crusades 1354-1453*”, An History of the Crusades, v.III, ed. K.M.Setton, Un. Wisconsin Press, σ.96-97.
1470. Βλ. Sp.VRYONIS, Byzantium and Europe, σ.177· G.OSTROGORSKY, The Paleologi, σ.369-370· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.299· Μ.ΑΝΑΣΤΟΣ “*Φερράρα-Φλωρεντία 1438-1439*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.381-383· Η.INALCIK, The Ottoman Turks and the Crusades..., σ.268.
1471. Βλ. D.E.PITCHER, Historical Geography of the Ottoman Empire, σ.46-51· Πρβλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.471-479.
1472. Για τα αλβανικά πριγκηπάτα του 14ου αι., τις σχέσεις μεταξύ τους και τους αγώνες τους κατά των Τούρκων βλ. S.POLLO-A.PUTTO, Ιστορία της Αλβανίας, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, (μετάφρ. από τα γαλλικά Μπ.Ακτσόγλου), Εκδοτική Ομάδα, σ.62-80· Πρβλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.68-69.
1473. Για τη μάχη της Αγκύρας και την αιχμαλωσία του Βαγιαζήτ βλ. τη σχετική διήγηση στο : Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.166-175· Για τα αίτια της σύγκρουσης μεταξύ του Βαγιαζήτ Α΄ και του Ταμερλάνου, και τις εξελίξεις μέχρι την τελική σύγκρουση βλ. Ρ.ΓΚ.ντε ΚΛΑΒΙΧΟ, Το Ταξίδι στην Αυλή του Ταμερλάνου, σ.172-180· Πρβλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.492-494· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, τ.Α΄, σ.87· F.TAESCHNER, The Ottoman Turks..., σ.767-769.

- προνόμια που κατοχυρώνονταν από τον περίφημο “ορισμό” του Σινάν Πασά, βλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις..., σ.92-93· Γ.ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης..., σ.49· Η.ΙΝΑΛΚΙΚ, Ottoman Turks and the Crusades..., σ.263-264· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό κράτος, σ.228· Για τον προνομιακό ορισμό του Σινάν πασά στα Ιωάννινα βλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, “Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών”, Ελληνικά, τ.9ος, Αθήναι 1936, σ.119-120· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι Αιώνες..., σ.544-547· Την περιγραφή της άλωσης της Θεσσαλονίκης σύμφωνα με την τουρκική παράδοση βλ. στο: Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, Οθωμανική κατάκτηση..., σ.25.
1477. Βλ. τη μαρτυρία του Μ.Δούκα για την εκστρατεία του Καρατζά Μπέη στις αρχές της άνοιξης του 1453, Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.492-493· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, σ.167-168· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες..., σ.597· Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.316.
1478. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, όπ.π., σ.169· D.E.PITCHER, Historical Geography..., σ.65.
1479. Για την τελευταία επίθεση κατά της Κων/πολης και το θάνατο του Κων/νου ΙΑ΄ Παλαιολόγου βλ. τη διήγηση του Μ.ΔΟΥΚΑ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.530-566· βλ. και Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, “Η άλωση κατά τον Νικολό Μπάρμπαρο”, Ιστορικά τ.38, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (Μάιος 2001), σ.28-33· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, “Οι τουρκικές πηγές για την Άλωση”, Ιστορικά τ.38, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (Μάιος 2001), σ.16-25· E.PEARS, “Η Καταστροφή της Ελληνικής Αυτοκρατορίας”, Ιστορικά τ.38, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (Μάιος 2001), σ.42-49· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.316 κ.ε.· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.605-611.
1480. Βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.77-78.
1481. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.67-68.

1482. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Βυζάντιον..., σ.144· Πρβλ. Ch.DIEHL, Byzantine Empire from 1204 to 1453..., σ.49.

II. Η Εκκλησιαστική Γεωγραφία του Πατριαρχείου

Κων/πόλεως την εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453)

1483. St.RUNCIMAN, Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, (μετάφρ. Ν.Παπαρρόδου). Αθήνα 1979, σ.137-138.
1484. Βλ. J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.290· Β.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.232-233.

**1. Η κατάσταση των Εκκλησιαστικών επαρχιών στη Μ.Ασία από το
1261 ως το 1453**

1485. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.286· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Nomadization and Islamization...*, σ.55-57· Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ.53-54.
1486. Δημ.ΚΥΔΩΝΗΣ, *“Ρωμαίοις Συμβουλευτικός”*, Ρ.Γ.154, στ.964-968· Πρβλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζαντινά κείμενα*, σ.314· βλ. και την περιγραφή της καταστροφής της Βιθυνίας και τη φυγή των κατοίκων επί Ανδρόνικου Β΄ στο Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ.2ος, σ.335 (C.S.H.B.).
1487. Βλ. τον κατάλογο στο, Σπ.ΒΡΥΩΝΗΣ, *“Μικρά Ασία (1204-1453)”*, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.319.
1488. Για τις Εκκλησίες αυτές βλέπε αναλυτικότερα στο, Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.290-302, όπου και ο κατάλογος (σ.302).
1489. Μ.Μ., Ι, σ.82-83, 146, 536
1490. Μ.Μ., Ι, σ.83· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *“Η περιήγησις του Ίμπν Μπατούτα ανά την Μ.Ασίαν”*, Ε.Ε.Β.Σ. 22, 1952, σ.142.
1491. Μ.Μ., Ι, σ.83.
1492. Μ.Μ., Ι, σ.143, 468, 537· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *όπ.π.*, σ.142.
1493. Μ.Μ., Ι, σ.468.
1494. Μ.Μ., Ι, σ.143, 468, 536· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, *όπ.π.*, σ.142.
1495. Μ.Μ., Ι, σ.143.
1496. Μ.Μ., ΙΙ, σ.491.
1497. Μ.Μ., ΙΙ, σ.102-103.
1498. Μ.Μ., ΙΙ, σ.102-103.
1499. Μ.Μ., ΙΙ, σ.88· Μ.Μ., Ι, σ. 539.

1500. Το Αμόριο δεν αναφέρεται στα πατριαρχικά έγγραφα του 14ου αιώνα, ωστόσο εξαφανίζεται από τις Notitiae 20 και 21 του 15ου αιώνα, βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.416-418 (Not.20) και σ.(419-420 (Not.21)· Πρβλ. και Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.294.
1501. Ίδια περίπτωση μ' εκείνη του Αμορίου.
1502. M.M., II, σ.276-277 και 285-286· Το 1365 ο ιεράρχης της Ποντοηράκλειας και το 1371 ο ιεράρχης της Λάρισσας, εμφανίζονται ως “τόν τόπον επέχοντες” της μητρόπολης Σίδης, βλ. M.M., I, σ.471, 587.
1503. M.M., II, σ.197-199.
1504. M.M., II, σ.93-95, 390.
1505. M.M., II, σ.390.
1506. Ο μητροπολίτης Βιζύης εμφανίζεται το 1361, το 1365 και το 1368 ως τον «τόπον επέχων» της μητρόπολης Σταυρούπολης (Καρίας), βλ. M.M., I, σ.429, 471, 500.
1507. Δόθηκε “κατά λόγον επιδόσεως” στη μητρόπολη Κοτυαίου το 1370, βλ. M.M., I, σ.539· Το 1385 δόθηκε στη μητρόπολη Φιλαδελφείας βλ. M.M., II, σ.87.
1508. M.M., II, σ.88.
1509. Δόθηκε “κατά λόγον επιδόσεως” στο Κοτύαιο το 1378, βλ. M.M., I, σ.539· το 1385 και το 1394 δόθηκε στη Φιλαδέλφεια, M.M., II, σ.87, 209-210.
1510. M.M., II, σ.88.
1511. Αναφέρεται για τελευταία φορά το 1369 όταν δόθηκε «κατά λόγον επιδόσεως» στη μητρόπολη Σταυρούπολης, βλ. M.M., I, σ.511.
1512. M.M., I, σ.511.
1513. Το 1387 δόθηκε στη μητρόπολη Εφέσου μαζί με τις Κλαζομενές και τη Νέα Φώκεια, βλ. M.M., II, σ.105.
1514. Το 1368 ενώθηκε με τη μητρόπολη Εφέσου, βλ. M.M., I, σ.498-499.
1515. M.M., I, σ.509-510.

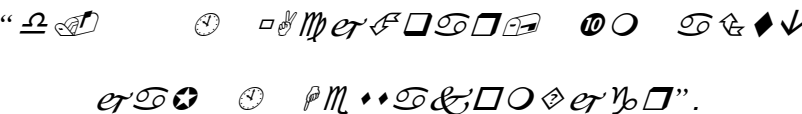
•◆○Μ&εξωλλοο◆Μ□□ @❖□ ▪□ □□□ω◆Υ•εο ωεεε&
 Υ•εεε□□ □ ●Ηε□□✕ ◆Η□□□ ◉•□□ &ΜΗ&εο□□◆
 ◆□□ εεε◆ □ εεε◆□□□ □□◆●○Υ□ ε□□&ΜΗ❖ω○◆
 □□ □✕◆ □ εεε◆□□ εΗεεε◆εΜ□□○④○ ω○◆Μ✕ξΜ○
 εεε◆◆□□□ ω○εΜεεε ◆►○ •□ΜΗ&εεε□ □□□◆ ◆Μ
 ε○◆Μ□□ □εξ □ εεε□□Η□ □εεε•ΜΗ○□ εεε□ε
 □ ωεεε&Υ•εεε□ □□□•ξ•ε□ &εε•εεε□□ΗΜ○ ◆✓○
 □□□•ξΜΗεεε εεεεεεε”.

1522. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.289-290.
1523. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.295· Πρβλ. St.RUNSIMAN, *Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ.139· J.L.BOOJAMRA, *Church reform in the Late Byzantine Empire*, *Ανάλεκτα Βλατάδων* 35, Θεσ/νίκη 1982, σ.97.
1524. M.M., I, σ.587.
1525. M.M., I, σ.429.
1526. M.M., II, σ.312, 514, 519.
1527. M.M., I, σ.362.
1528. M.M., II, σ.37-38, 43, 46, 48, 51.
1529. M.M., I, σ.476, 478.
1530. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Οι Κρυπτοχριστιανοί...*, σ.95.
1531. Βλ. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Οι Κρυπτοχριστιανοί...*, σ.97-98· Πρβλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟ-ΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.Α', σ.115-116.
1532. Βλ. Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *όπ.π.*, σ.94· A.BRYER, “*Greeks and Turkmens: The Pontic Exception*”, *D.O.P.* 29, 1975, σ.141, 143· E.A.ZACHARIADOU, “*Trebizond and the Turks (1352-1402)*”, *Romania and the Turks (1300-c.1500)*, (Collected Studies), London 1985, σ.352-353.

- 1532α. Η περιοχή της Καππαδοκίας είναι ένα οροπέδιο με υψόμετρο από 1000 έως 1500 μέτρα. Το ανάγλυφο ιδόμορφο τοπίο της είναι αποτέλεσμα ηφαιστειακών εκρήξεων και διαβρωτικών διεργασιών που συντελέστηκαν πριν από δεκάδες εκατομμύρια χρόνια. Οι γεωλογικοί αυτοί σχηματισμοί προσέφεραν εύσκαπτο βράχο και δυσπρόσιτες σπηλιές, όπου κατέφευγαν ασκητές και κατατρεγμένοι πληθυσμοί σε περιόδους εισβολών και κινδύνων. Την εποχή των αραβικών επιδρομών δημιουργήθηκαν στους βράχους ολόκληρα μοναστηριακά συγκροτήματα και υπόγειες πόλεις στις οποίες κατέφυγαν οι Καππαδόκες. Οι κάτοικοι είχαν συνδεθεί με τα λαξεύματα σε τέτοιο βαθμό ώστε ο Λέων ο Διάκονος τον 10ο αι. μιλά για τρωγλοδύτες κατοίκους: *“Τρωγλοδύται το έθνος, το πρόσθεν κατωνομάζετο τω εν τρώγλαις και χηράμαις και λαβυρίνθοις, ωσανεί φωλεοίς και υπιώγαις, υποδύεσθαι”*, βλ. Α.Χ.ΛΕΒΕΝΤΗΣ, *“Καππαδοκία. Πολιτείες στους Βράχους.”*, CORPUS τευχ.10, (Νοέμβριος 1999), σ.42-51.
1533. Βλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.115.
1534. Βλ. Sp.VRYONIS, *The Decline...*, σ.303· Πρβλ. St.RUNSIMAN, *Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ.140-141· Βλ. Ι.ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Β΄, σ.212-213.
1535. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.307-339.
1536. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.352-372· Πρβλ. H.GELZER, *Texte...*, σ.585-586.
1537. Βλ. H.GELZER, *Analecta Byzantina, Index lectionum Jenensis (1891/1892)*, Jena 1891· Πρβλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.380-383.
1538. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.380-384· H.GELZER, *Texte...*, σ.592-593.
1539. Βλ. H.GELZER, *Texte...*, σ.393-403 (Not.17)· Πρβλ. P.G.107, σ.386-398· H.GELZER, *Texte...*, σ.597-601· P.Π., τ.Ε΄, σ.490-495· Για τη Notitia 18 βλ.

J.DARROUZES, Notitiae..., σ.406-410· Θ.ΦΙΛΙΠΠΑΙΟΣ, “Εκκλησίας Κων/πόλεως
Επισκοπαί και Επίσκοπο”, Θεολογία 31 (1960), σ.242-45.

1540. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.412-414. · Η.GELZER, Texte..., σ.607-609· Για τον κατάλογο των αρχιεπισκοπών βλ. J.DARROUZES, όπ.π., σ.410· Η.GELZER, Texte..., σ.612, appendix 3.
1541. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.416-418· Πρβλ. P.G.107, σ.398-404. Ρ.Π., τ.Ε΄, σ.498-502.
1542. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.419-421· Η.GELZER, Texte..., σ.628-630, 633-636.
1543. Βλ. St.RUNSIMAN, Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, σ.137· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.114-115, 122.
1544. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.305.
1545. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.305.
1546. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.164-167 και 168-171 (Not.15).
1547. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.181-182.
1548. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.183· Πρβλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.306.
1549. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.394-395. Πρβλ. Sp.VRYONIS, όπ.π., σ.306.
1550. Η Φιλαδέλφεια, επισκοπή των Σάρδεων προηγουμένως, κατέλαβε τη 10η θέση που κατείχε η Σίδη. Η Προύσα από την 100η θέση προβιβάστηκε στην 20η. Οι Πηγές από την 90η θέση, προβιβάστηκαν στην 21η. Η Πέργαμος από την 99η, προβιβάστηκε στην 22η θέση. Η Απάμεια προβιβάστηκε από αρχιεπισκοπή σε μητρόπολη και κατέλαβε την 82η θέση, βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.393-95 και 399.
1551. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.412 κ.ε., 184, 189:

“ ”.

1574. M.M., I, σ.80 και II, σ.25, 90.
1575. M.M., II, σ.88, 90.
1576. M.M., I, σ.539 και II, σ.88, 210.
1577. M.M., I, σ.92.
1578. M.M., I, σ.45 και II, σ.109.
1579. M.M., I, σ.261, 110-111· Πρβλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.318.
1580. M.M., I, σ.69.
1581. M.M., I, σ.74-75 και II, σ.103.
1582. M.M., II, σ.88, 209-210.
1583. M.M., I, σ.539 και II, σ.87.
1584. M.M., I, σ.539 και II, σ.87.
1585. M.M., I, σ.330.
1586. M.M., I, σ.82, 83-84.
1587. M.M., I, σ.83.
1588. M.M., II, σ.103.
1589. M.M., II, σ.25, 237· Πρβλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.320.
1590. Βλ. Sp.VRYONIS, όπ.π., σ.322-23· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, “Μικρά Ασία (1204-1453)”,
I.E.E., τ.Θ΄, σ.320.
1591. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.323-324.
1592. M.M., I, σ.35-36.
1593. M.M., I, σ.34.
1594. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.324-327.
1595. M.M., II, σ.104· Πρβλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.339.
1596. M.M., I, σ.34.
1597. M.M., II, σ.93.
1598. M.M., I, σ.69-71· Πρβλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.340.

1605. M.M., I, σ.183· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.172· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κρυπτο-χριστιανοί..., σ.192· Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.342.
1606. M.M., I, σ.183-184· Πρβλ. Ι.ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Εκτουρκισμός και Εξισλαμισμός..., σ.147· Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, Οι πρώτοι Οθωμανοί, σ.189· Sp.VRYONIS, Nomadization and Islamization..., σ.69.
1607. M.M., I, σ.183-184· Πρβλ. Γ.ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΚΗΣ, Οι πρώτοι Οθωμανοί, σ.189· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.172· Κ.ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κρυπτο-χριστιανοί..., σ.192.
1608. M.M., I, σ.197· Πρβλ. Κ.Ι.ΑΜΑΝΤΟΣ, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, σ.67· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.172.
1609. P.G.150, στ.287-325· Ο Μ.Δούκας μας δίνει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εξισλαμισμού κάποιου Μιχαήλ Πύλλη, που βρισκόταν στην υπηρεσία των Τούρκων, με την επιβολή βασανιστηρίων και την απειλή της πυράς, Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.366-367.
1610. Βλ. Ασίκ-Πασά-Ζαντέ (Kreutel), σ.46, 48, 67-70· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.132-133· Πρβλ. Sp.VRYONIS, Nomadization and Islamization..., σ.66-69.
1611. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς κατά την αιχμαλωσία του και την παραμονή του στην Προύσα και τη Νίκαια, μπορούσε να συνομιλεί με Τούρκους αξιωματούχους και ιερωμένους για θρησκευτικά ζητήματα. Το ίδιο και με άλλους χριστιανούς που είτε βρίσκονταν σε καθεστώς αιχμαλωσίας, είτε βρίσκονταν στην υπηρεσία των Τούρκων, βλ. Γ.ΠΑΛΑΜΑΣ, Επιστολή εξ Ασίας..., στο: Βυζαντινά κείμενα, (έκδ. Δ.Ζακουθηνός), σ.299-302, Αθήνα 1957· Πρβλ. ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΚΟΚΚΙΝΟΥ, Βίος Γρηγορίου Παλαμά, (μετάφρ.-σχόλια Π.Κ.Χρήστου), εκδ. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1984, σ.355 κ.ε.
1612. R.P.LINDNER, *“Stimulus and Justification in Early Ottoman History”*, στο: Byzantium and Islam, The Greek Orthodox Theological Review, τ.27/ II & III,

- (1982), σ.216-217· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, σ.62.
1613. Βλ. σχετικά Ν.ΣΑΡΡΗΣ, Οσμανική Πραγματικότητα, τ.1: Το Δεσποτικό Κράτος, Αθήνα 1991, σ.202· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.65-66.
1614. Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.244 κ.ε· Πρβλ.Χ.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία (1300-1600), σ.323-324.
1615. Βλ. σχετικά Χ.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, όπ.π., σ.321-323· Πρβλ. Ν.ΣΑΡΡΗΣ, Οσμανική Πραγματικότητα..., σ.138 κ.ε· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.161, 415-417.
1616. Για τις πολιτειακές αντιλήψεις και το σύστημα των τάξεων των Οθωμανών βλ. Χ.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, όπ.π., σ.123-124.
1617. Βλ. Sp.VRYONIS, Nomadization and Islamization..., σ.58.
1618. Στο ίδιο, σ.60-61 και 63-64· Πρβλ. Η.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, "*Ottoman methods of Conquest*", στο: The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy, Collected Studies, London 1978, σ.112 κ.ε· Η.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, "*The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy*", στο: The Ottoman Empire..., όπ.π., σ.207-209.
1619. Για το ρόλο των δερβισικών ταγμάτων στον προσηλυτισμό του πληθυσμού της Μ.Ασίας βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.351-402· Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Nomadization and Islamization..., σ.64-66· Ε.Χ.ΖΕΓΚΙΝΗΣ, Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του Μουσουλμανισμού στον Ελλαδικό χώρο, Θεσσαλονίκη 1988, σ.107 κ.ε· Ν.ΣΑΡΡΗΣ, Οσμανική Πραγματικότητα..., σ.54-55.
1620. Βλ. Sp.VRYONIS, The Decline..., σ.402.
1621. Μ.Μ., I, σ.69-70, 143, 537· Μ.Μ., II, σ.92.

1622. Η Βυζαντινή πολιτική ιδεολογία θεωρούσε την Εκκλησία και το Κράτος ως μια αδιάσπαστη ενότητα. Ο Πατριάρχης Αντώνιος Δ΄, γράφοντας στον ηγεμόνα της Μόσχας Βασίλειο (M.M., II, σ.190-191), έλεγε ότι για τους χριστιανούς είναι αδιανόητη η ύπαρξη της Εκκλησίας χωρίς τον Αυτοκράτορα κι ότι το όνομα του Αυτοκράτορα μνημονεύεται από τους ιεράρχες παντού όπου υπάρχουν χριστιανοί. Αναμφίβολα η νοοτροπία αυτή έκανε τους Τούρκους να θεωρούν την Εκκλησία πολιτικά ύποπτη για συνεργασία με την Κων/πολη.

**2. Οι Ευρωπαϊκές επαρχίες του Πατριαρχείου Κων/πόλεως από το 1261
ως το 1453.**

1623. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.419-421· Πρβλ. H.GELZER, *Texte...*, σ.628-630, 633-636.
1624. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.353-372.
1625. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.380-368· H.GELZER, *Texte...*, σ.592-593· Οι νέες μητροπόλεις της *Notitia* 15 τοποθετούνται στον κατάλογο μετά την Άπρω, η οποία οριοθετεί την ομάδα των μητροπόλεων, των οποίων το αξίωμα επιβεβαιώνεται μέχρι το τέλος του 12ου αι. Η δημιουργία ή ο προβιβασμός των νέων μητροπόλεων επιβεβαιώνεται από τη σύγκριση του καταλόγου με τις συνοδικές λίστες του 13ου αι. Οι νέες εκκλησιαστικές έδρες δημιουργήθηκαν στο διάστημα από την αποχώρηση των Βυζαντινών από την Κων/πολη το 1204, μέχρι την επιστροφή τους το 1261 και το τέλος του 13ου αι. Οι νέες μητροπολιτικές έδρες που εμφανίζονται στο διάστημα αυτό είναι: η Καλλιούπολις, η Μονεμβασία, τα Μαλάγινα, η Προύσα, η Αχυράους, η Αντιόχεια του Μαιάνδρου, οι Πηγές - Πάριον, το Διδυμότειχο, η Χερσώνα, η Προκόνησος, η Αναστασιούπολις, το Μελένικο, η Βιτζίνα, η Ζηκχία, βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.164-165.
1626. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.272-288· H.GELZER, *Texte...*, σ.550-559.
1627. Στην πατριαρχική σύνοδο του 1285 ο μητροπολίτης Αναστασιουπόλεως υπογράφει και ως πρόεδρος Τραϊανουπόλεως. Ο τίτλος αυτός ήταν εφήμερος και δεν εμφανίζεται μετά το 1294. Η Αναστασιούπολις ήταν επισκοπή της Τραϊανουπόλεως και βρισκόταν βορειο-δυτικά της λίμνης Βιστονίδας. Στις μεταγενέστερες λίστες συναντάται συχνότερα με το όνομα Περιθεώριον. Η σύνδεση της έδρας της Τραϊανουπόλεως με την Αναστασιούπολη ίσως οφειλόταν στη μετάθεση του επισκόπου Περιθεωρίου Ιωάννη Κουδουμνή στη μητρόπολη

- Τραϊανουπόλεως το 1260, βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.165, υποσ.1· βλ. και I.E.ANASTASIOY, *Βιβλιογραφία επισκοπικών καταλόγων...*, σ.45.
1628. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.164,165, όπου και ο πίνακας με τη συμμετοχή των μητροπόλεων στις πατριαρχικές συνόδους από το 1209 ως και το 1304.
1629. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.168-169.
1630. Στο ίδιο, σ.168.
1631. Ο Μιχαήλ Η΄, στη μάχη της Πελαγονίας (1259) κατέλαβε τις πόλεις Σκόπια, Πρίλαπο, Κίτσεβο, Αχρίδα, Πρέσπα και Καστοριά. Το 1261 ως αντάλλαγμα για την απελευθέρωση του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, τον οποίο αιχμαλώτισε στη μάχη της Πελαγονίας, πήρε τα κάστρα Μονεμβασιά, Μιστρά, Μάνη, Γεράκι, στη νοτιο-ανατολική Πελοπόννησο, βλ. I.E.KAPAGIANNONOPOYΛOΣ, *Το Βυζαντινό κράτος*, σ.196, 198· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σ.84· Δ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, *“Η μάχη της Πελαγονίας”*, Σ.Ι. τευχ.52, (Δεκέμβριος 2000), σ.48-55.
1632. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.164-165.
1633. Βλ. D.OBOLENSKY, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.Β΄, σ.422.
1634. Βλ. M.M. I, σ.75-76.
1635. Η Θεσσαλονίκη από 16η προβιβάστηκε στην 11η θέση· Η Αδριανούπολις από 40η, προβιβάστηκε στη 12η θέση· Η Βέρροια από επισκοπή, προβιβάστηκε στην 30η θέση· Η Μονεμβασιά από επισκοπή, προβιβάστηκε στην 34η θέση· Οι Σέρρες από 58η, προβιβάστηκε στην 46η θέση· Τα Ιωάννινα από επισκοπή της Ναυπάκτου, προβιβάστηκαν στην 53η θέση· Το Διδυμότειχο από αρχιεπισκοπή προβιβάστηκε στην 54η θέση· Η Λακεδαιμονία από 88η, προβιβάστηκε στην 55η θέση· βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.393-404.
1636. Βλ. τον κατάλογο στη *Notitia* 17 στο J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.393-403.

1637. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.181-182· βλ. Στο ίδιο και τον κατάλογο (*Texte*), σ.393-403.
1638. Βλ. το αυτοκρατορικό διάταγμα με το οποίο η αρχιεπισκοπή Βρύσσεως προβιβάστηκε στην τάξη των μητροπόλεων, στο: M.M. I, σ.69· Πρβλ. και Appendix 1 (*Texte* σ.13-115) στο: J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.402.
1639. Για το γεωγραφικό εντοπισμό της μητρόπολης Καυκάσου, βλ. Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Βιβλιογραφία Επισκοπικών καταλόγων του Πατριαρχείου Κων/πόλεως και της Εκκλησίας της Ελλάδος, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., τ.22, παράρτημα 25, Θεσ/νίκη 1979, σ.183.
1640. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.402 (Appendix 1) και σ.186.

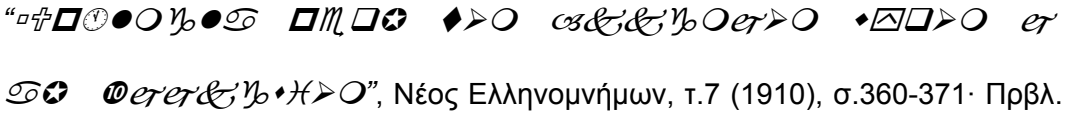

i. Κριμαία

1641. Βλ. ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, “Ο Ελληνισμός στις Γενουατικές κτήσεις της Ανατολής”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.280.
1642. Υψηλού επιπέδου πρεσβείες ανταλλάχτηκαν το 1257 μεταξύ του αυτοκράτορα Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη και των Μογγόλων της Χρυσής Ορδής, βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία. Μελέτη των Βυζαντινο-ρωσικών σχέσεων κατά τον 14ο αιώνα, σ.76· Οι μητροπολίτες Ρωσίας (συχνά Έλληνες) ταξίδευαν στο Σαράι, πρωτεύουσα της Χρυσής Ορδής, για να πάρουν την έγκριση του Χάνου για το διορισμό τους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι μητροπολίτες αυτοί έπαιξαν σημαντικό ρόλο επικοινωνίας ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Χρυσή Ορδή, βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, όπ.π., σ.75-77· Πρβλ. D.NICOL, Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.116-117, 137.

1643. Βλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *“Η εν τη Ταυρική χερσονήσω πόλις Σουγδαία από του ΙΓ΄ μέχρι του ΙΕ΄ αιώνας”*, (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ.7), Αθήναι 1965, σ.68-69, όπου και οι σχετικές αναφορές για χριστιανούς Τατάρους, οι οποίοι έφεραν χριστιανικό όνομα και τουρκικό πατρώνυμο.
1644. Βλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σουγδαία..., σ.87· J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.181-182.
1645. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.400, 402 (Not.17) και σ.407, 409 (Not.18).
1646. Βλ. τον πίνακα στο J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.164.
1647. Βλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σουγδαία..., σ.87.
1648. Βλ. Μ.Μ., I, σ.75-76.
1649. Βλ. Μ.Μ., I, σ.184.
1650. Βλ. Μ.Μ., I, σ.500-501.
1651. Βλ. Μ.Μ., I, σ.577.
1652. Βλ. Μ.Μ., II, σ.42-44, 67-68, 69-70, 71-74.
1653. Βλ. Μ.Μ., II, σ.312-313, 541.
1654. Βλ. Μ.Μ., II, σ.389-390.
1655. Βλ. Μ.Μ., II, σ.541.
1656. Βλ. Σπ.ΛΑΜΠΡΟΥ, *Νέος Ελληνομνήμων*, τ.7 (1910), σ.360-371· Πρβλ. ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *“Για τη μητρόπολη του Καφά του ΙΕ΄ αιώνα”*, *Romania and the Turks (c.1300-c.1500)*, *Collected Studies*, London 1985, σ.281· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σουγδαία..., σ.98.
1657. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.420.
1658. Βλ. ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, όπ.π., σ.281· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Καφάς...*, σ.291-292.
1659. Οι Γενουάτες επωφελήθηκαν από τη συνθήκη του Νυμφαίου, με την οποία ο Μιχαήλ Η΄ τους επέτρεπε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στη Μαύρη Θάλασσα και

κατόρθωσαν να διεισδύσουν στην Κριμαία, ιδρύοντας την πρώτη τους αποικία στην Καφά (αρχαία Θεοδοσία). Στο εξής ο Ελληνισμός των άλλων πόλεων παρήκμασε σταδιακά, γιατί δεν μπόρεσε ν' αντέξει τον εμπορικό ανταγωνισμό των Γενουατών, βλ. ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Ο Ελληνισμός στις Γενουατικές κτήσεις της Ανατολής, σ.280.

1660. Βλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σουγδαία..., σ.89.
1661. Το 1317 μαρτυρείται καθολικός επίσκοπος στην Καφά, με δικαιοδοσία από τη Βάρνα μέχρι το Saraj της Χρυσής Ορδής. Καθολικοί επίσκοποι εγκαταστάθηκαν στη Σουγδαία το 1323, στο Βόσπορο το 1332, στη Χερσώνα το 1333, στα Μάτραχα το 1349 και στο Σύμβολο το 1462, βλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σουγδαία..., σ.90.
1662. Βλ. ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Καφάς..., σ.282, σημ.3· Πρβλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σουγδαία..., σ.96-97.
1663. Βλ. ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Ο Ελληνισμός στις Γενουατικές κτήσεις της Ανατολής, σ.280.
1664. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ.146-147, 155, 164.
1665. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ. 443.
1666. Βλ. Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Καφάς..., σ.282, υποσ.3.
1667. Το 1368 δόθηκε στο μητροπολίτη Γοθθίας εξαρχικώς η διοίκηση της Εκκλησίας της Χερσώνος (Μ.Μ. Ι, σ.500-501)· Λίγο αργότερα, το 1371, στο μητροπολίτη Σουγδαίας ανατέθηκαν τα πατριαρχικά δίκαια όλης της Γοθθίας και της πατριαρχικής ενορίας της Ιαλίτας (Μ.Μ. Ι, σ.577)· Το 1386, η πατριαρχική ενορία της Ιαλίτας δόθηκε εξαρχικώς στο μητροπολίτη Γοθθίας (Μ.Μ. ΙΙ, σ.74-75).
1668. Βλ. Ε.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Καφάς..., σ.287-292, όπου αναφέρονται γενουατικά έγγραφα, τα οποία μαρτυρούν ένα πνεύμα ανεξιθρησκείας και προσπάθειας περιορισμού της δράσης του καθολικού επισκόπου.

1669. Το 1387 ο Πατριάρχης Κων/πόλεως με έγγραφό του διαμαρτύρεται στους διοικητές της Χίου για παράβαση των προηγούμενων συμφωνιών με τους Ρωμαίους και ζητά να αφήσουν ανενόχλητη την εκκλησιαστική διοίκηση στο νησί, βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σ.90-92· Σώζεται ακόμα, Πατριαρχικό γράμμα προς τον άρχοντα της Αίνου, Νικ. Γατελούζο, ώστε να συναινέσει να χειροτονηθεί μητροπολίτης στην πόλη της Αίνου, γιατί η θέση είχε μείνει κενή αρκετό καιρό, βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σ.338-339· Πρβλ. Ε.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Καφάς..., σ.287.
1670. Βλ. ΣΠ.ΛΑΜΠΡΟΥ, “”, Νέος Ελληνομνήμων, τ.7 (1910), σ.360-371· Πρβλ. Ε.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Καφάς..., σ.288.
1671. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.422.
1672. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.164-165, 182.
1673. Μ.Μ., Ι, σ.75-76.
1674. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.422.
1675. Βλ. Μ.Γ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.247· Πρβλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.186 και 409 (Appendix 1): “”.

ii. Βόρεια Βουλγαρία

1687. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.400:
“□μ θ ☉ ☼ ☽ ☿ ○ ♀ □ × ☾ ☿ ◆ ✓ ☼ @ □ ✱ ✱ □ □ • □ ☿
☾ ◆ ○ □ ① ☼ ✱ ☼ ◆ ② ◆ ♀ □ @ □ • ✱ μ □ ✱ ✱ ✱ □ □ □ ☼ □ ◆
& ☼ ☾ □ ◆ ☾ □ ☼ μ ◆ □ • ♀ ◆ □ ☉ □ □ & ✱ ○ □ □ □ • ◆ ☼ ♀”.
1688. Βλ. M.DINIC, “The Balkans, 1018-1499”, C.M.H. IV, i, σ.543· Πρβλ. M.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.183· P.F.SUGAR, Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία, 1354-1804, τ.Α΄, (μετάφρ. Παυλίνα Χ. Μπαλουξή), Αθήνα 1994, σ.54.
1689. Βλ. M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.544· I.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.67-68· Δημ.Β.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, σ.107-108.
1690. M.M., II, σ.28-30· Πρβλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές Εκκλησιαστικής Ιστορίας των Ορθοδόξων Σλάβων, τ.1, σ.98-99.
1691. M.M.II, σ.161-164· Πρβλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.100-102· O.D.B., v.2, “Ioasaf of Vidin”, σ.1006.
1692. Βλ. M.SPINKA, A History of Christianity in the Balkans, σ.121-123· I.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.68· Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.97.
1693. Δημ.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, σ.98.
1694. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.407, 413.
1695. Βλ. M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.542.
1696. Βλ. M.DINIC, όπ.π., σ.545-546· M.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.184· Πρβλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου..., σ.477-478· P.F.SUGAR, Η Νοτιοανατολική Ευρώπη..., σ.59.

1697. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.418.

1698. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.68.

iii. Ανατολική Ευρώπη

1699. Βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, τ.Α΄, σ.92-94· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία. Μελέτη των Βυζαντινο-Ρωσικών σχέσεων κατά τον 14ο αιώνα, 1988, σ.30, 42.

1700. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.390· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.260· Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, τ.Α΄, σ.131-132· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία..., σ.67.

1701. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας απ’ αρχής μέχρι σήμερα, Αθήναι 1967, σ.45· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.261· Πρβλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία..., σ.77-78.

1702. M.M., I, σ.351-353:

“”. Πρβλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.129-131· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας...,σ.46-47.

1703. Το όνομα του Νήφωνος, ως πρώτου μητροπολίτη Γαλικίας, αναφέρεται σε επιστολή του αυτοκράτορα Καζμίρ το 1370, βλ. Μ.Μ. Ι, σ.577· Πρβλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία..., σ.133· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.47· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.261.
1704. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.399, 403· H.GELZER, Texte der Notitiae Episcopatum..., σ.599.
1705. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ.270-271.
1706. Μ.Μ., Ι, σ.270-271· Πρβλ. Αντ.-Αιμ.ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.122-126· J.DARROUZES, Notitiae..., σ.403· Ο.Δ.Β., “GALITZA”, ν.2, σ.818· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία..., σ.132.
1707. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.399· Πρβλ. Ο.Δ.Β., “LITHUANIA”, ν.2, σ.1237-38· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία..., σ.136.
1708. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.427· Πρβλ. D.OBOLENSKY, “A Philorhomaïos Anthropos”, The Byzantine Inheritance of Eastern Europe, Collected Studies, London 1982, σ.85· Ο.Δ.Β., “LITHUANIA”, ν.2, σ.1237· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.92.
1709. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.428· Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, A Philorhomaïos Anthropos, σ.85· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.291.
1710. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.72, 143, 147.
1711. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.136, υποσ.68.
1712. Ο Ρωμανός χειροτονήθηκε μητροπολίτης Λιθών, βλ.Μ.Μ., Ι, σ.426· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.263· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Η Βυζαντινή Κληρονομιά..., σ.184· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.226· Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, σ.51-52· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.292· Ο.Δ.Β., “LITHUANIA”, ν.2, σ.1238.

1713. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.263· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σσ.246, 250-253.
1714. Μ.Μ., Ι, σ.577-578· Αντ.-Αιμ. ΤΑΧΙΑΟΣ, Πηγές..., σ.139-140· Τα εδάφη της Γαλικίας και το δυτικό μέρος της Βολυνίας περιήλθαν στην Πολωνία το 1352, ενώ το υπόλοιπο μέρος του πριγκηπάτου προσαρτήθηκε στη Λιθουανία το 1366, βλ. Γ.ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, Ιστορία της Ρωσίας, τ.Α΄, σ.102· Ο.Δ.Β., “*GALITZA*”, ν.2, σ.818· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.98-102.
1715. Μ.Μ., Ι, σ.578· Πρβλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.255.
1716. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.578-580· Πρβλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, όπ.π., σσ.255-256.
1717. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ.583· Ο Πατριάρχης Φιλόθεος προσπάθησε να εξηγήσει στο μητροπολίτη Ρωσίας Αλέξιο, ότι το κίνητρο για τη δημιουργία χωριστής μητρόπολης Γαλικίας υπήρξε ο κίνδυνος εκλατινισμού του Ορθόδοξου πληθυσμού, όπως διαγράφηκε από την απειλή του Πολωνού ηγεμόνα Καζιμίρ. Ότι έπραξε λοιπόν, έγινε για το συμφέρον της Ορθόδοξης Εκκλησίας και δεν στρεφόταν εναντίον του, βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.256.
1718. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.580-581.
1719. Βλ. Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζάντιο και Ρωσία, σ.259.
1720. Η Συνοδική Πράξη του 1375 δεν σώζεται. Ωστόσο αναλύεται και κρίνεται στη Συνοδική Πράξη του 1380, βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.12-18· Ένα μικρό απόσπασμα παρατίθεται στη Συνοδική Πράξη του 1389, βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σ.120· πρβλ. και D.OBOLENSKY, “*Κυπριανός μητροπολίτης Κιέβου και Μόσχας*”, στο: Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες, (μετάφρ. Π.Πούγιουρου-Α.Νικολάου-Κοναρή), Αθήνα 1988, σσ.299-302.
1721. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.264-265· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Η Βυζαντινή Κληρονομιά..., σ.184-185· D.OBOLENSKY, A Philorhomaïos Anthros, σ.86· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.292.

βλ. και σ.152

(Not.18), σ.409 (Appendix 1).

1736. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.402 και 409.
- 1737 Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σ.190.
1738. Βλ. G.OSTROGORSKY, “*The Paleologi*”, C.M.H. IV, i, σ.359· Πρβλ. Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, σ.214· Αγγ.ΛΑΪΟΥ, “*Εμφύλιοι Πόλεμοι και Δυναστικές έριδες*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.155· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σσ.304-305, 306-308.
1739. Βλ. G.OSTROGORSKY, “*The Paleologi*”, σ.359· D.M.NICOL, *όπ.π.*, σ.313.
1740. Βλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.Α΄, σσ.110-111, 144-148· Αγγ.ΛΑΪΟΥ, “*Εμφύλιοι Πόλεμοι και Δυναστικές έριδες*”, σ.156.
1741. Βλ. P.CHARANIS, “*Town and Country in the Byzantine possessions of the Balkan Peninsula during the later period of the Empire*”, στο: *Social, Economic and Political life in the Byzantine Empire, (Collected Studies)*, London 1986, σ.128, όπου αναφέρονται στοιχεία για χωριά που ερημώθηκαν, σε μια έρευνα της κ. Αντωνιάδου-Μπιμπίκου. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, 458 χωριά ερημώθηκαν κατά το 14ο αιώνα, στην πλειοψηφία τους στη Μακεδονία και τη Θράκη· Πρβλ. και Αγγ.ΛΑΪΟΥ, “*Κοινωνία και Οικονομία (1204-1453)*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σσ.227-229· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη*, σ.191.
1742. Βλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.Α΄, σ.110· Γ.ΑΡΝΑΚΗΣ, *Οι Πρώτοι Οθωμανοί...*, σσ.56-57, 133· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη*, σ.197· Για τις δημογραφικές αλλαγές που συντελούνταν στη Μ. Ασία σε βάρος των βυζαντινών πληθυσμών από τις αρχές του 12ου αι. βλ. Γ.ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, τ.ΙΙ, σ.314.9-15 (εκδ. Bonn).
1743. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Πρώιμη Οθωμανοκρατία...*, σσ.121, υποσ.188, 293-294.
1744. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.45-46.

1745. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.48-49.
1746. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.50-51.
1747. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ.102.
1748. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ.144.
1749. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.146-147.
1750. Μ.Μ., Ι, σσ.355-356.
1751. Μ.Μ., Ι, σ.463.
1752. Βλ. Μ.Μ., Ι, σ.490.
1753. Μ.Μ., Ι, σ.594.
1754. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σσ.384-385.
1755. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.414-418 (κατάλογος).
1756. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.419-421 (κατάλογος).
1757. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σσ.412-414 (Not.19), 419-421 (Not.21)· Πρβλ. H.GELZER, Texte..., σσ.607-609, 628-636· βλ. επίσης R.JANIN, “*La hiérarchie ecclésiastique dans la diocèse de Thrace*”, R.E.B. 17 (1959), σσ.145-149· και Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.385.
1758. Βλ. Ασίκ πασά Ζαντέ (έκδ. Kreutel), σ.81· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.108.
1759. Βλ. Ασίκ πασά Ζαντέ, (έκδ. Kreutel), σσ.81-82· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σσ.109-111, 124, 127.
1760. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, όπ.π., σσ.108-109, υποσ.132, σ.135.
1761. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.296.
1762. Μ.Μ., ΙΙ, σ.451.
1763. Βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.561-562.
1764. Δημ.ΚΥΔΩΝΗΣ, “*↓ ☉☿♦↓ ☐☉♦☐✕@☐♦☐”, στο: Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota et altri appunti per la

storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV, (εκδ. G.Mercati), Studi e Testi 56, Citta del Vaticano 1931, σ.299,84 κ.ε.: “&□κ•□◇ ●κ○ εϑ⊕ &κ•□◇ ◆③□ □⊙&μ κ□
 ①○ϑ&◇•ε□◆•κ □②•ϑ□”. βλ. και. Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, ΙΙΙ, σσ.49-52· Ωστόσο ένα βυζαντινό χρονικό μας πληροφορεί ότι κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατάκτησης (1361/62), η πανώλη έπληξε τη Βαλκανική. Το μέγεθος της θνησιμότητας του πληθυσμού ήταν τέτοιο που η συγκεκριμένη επιδημία αποκαλείται στο χρονικό “θανατικό μέγα”, βλ. Ρ.ΣΧΡΕΙΝΕΡ, Die Byzantinischen Kleinchroniken, τ.1, σ.66 και τ.2, σ.290· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.Β΄, σσ.332-333· Δ.ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, “Byzantium and the Crusades (1261-354)” στο: An History of the Crusades, (επιμ. Κ.Μ.Σεττον), ν.ΙΙ, σ.65· Δ.Μ.ΝΙΣΟΛ, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.342-344.

1765. Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, “Ιστορίαι”, στο: Διον.Ζακυθηνός, Βυζαντινά κείμενα, σ.308: “□ϑ○ ◆□ϕ◆□κ□ ρκ ◆▷○ □□ϑη●②◆□○ ρ○◆□
 ○□ □⊙ϑ ◆③ ◆□✕ ρμ□✕ ε□◇●ϑ◆ϑ□ ②μ□⊙
 □○ ϑ■ϑ◆•κ□□ ϑ□κημ○⊙●μ○□□ •μ κ•●⊙□ ○
 □□□ ①□•□●κ○□◆□ ●③&κ•◆ϑ ϑ○ ①□•ϑ☆□
 ◆○□ ○◆ε◆⊙□□ ◆③□ □ϑ□ϑ&◇□◆□ ◆○□ ρ□
 ②εϑ□ □⊙&μ κ□ ⊙&◇η□◆ ρμ ☆○ ρκκ❖μ κ
 □μ○ ①□②•ϑ□ϑ ρϕ ●⊙○○ η③□ □ϕεϑκ
 εϑ◆κ□μ•□○ ϑ□⊕ ◆□ϑ□ εϑ◆□κε□✕○◆ϑ□
 εϑ⊕ ρκκ❖μ κ□ϑ○ □□&&□ϕ□□ ①&&③ ε
 ϑ⊕ ◆③ ◆▷○ □⊙&μ □○ ◆μ ◇•ϑ ϑ■ ϑϕ◆▷○
 ε□ϑ□◆ρ○ εϑ◆μ ρ&•μ ϑϑ”· Πρβλ. Β.ΝΕΡΑΤΖΗ-

1768. Βλ. Ασίκ πασά Ζαντέ, (έκδ. Kreutel), σσ.82-83· Ι.Ε.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Βυζαντινό Κράτος, σ.217· Σύμφωνα με τον Η.INALCIK “*The Conquest of Edirne (1361)*”, *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy, (Collected Studies)*, London 1978, σσ.185-210, οι σύγχρονες πηγές συγκλίνουν στο γεγονός ότι η Αδριανούπολη καταλήφθηκε το 1361· Ωστόσο, η ΕΛ.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, “*Η επέκταση των Οθωμανών στην Ευρώπη ως την Άλωση της Κων/πόλεως*”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, Αθήνα 1980, σ.187, θεωρεί ότι η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη καταλήφθηκαν από τους Τούρκους το 1368-69· Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Γ.Βογιατζής, μελετώντας τα στοιχεία που δίνουν τα Βραχέα Χρονικά (P.Schreiner) και οι Οθωμανοί ιστορικοί Ασίκ πασά Ζαντέ και Νεσρή, βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σσ.119-121, 122· Πρβλ. Ε.Α.ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, “*The Conquest of Adrianople by the Turks*”, *Studi Veneziani*, τ.12 (1970), σ.211-217.
1769. Δ.ΚΥΔΩΝΗΣ, “*Ρωμαίοις Συμβουλευτικός*”, Ρ.Γ. 154, στ.1004-1005· Πρβλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σσ.137-139· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.192.
1770. Βλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.132.
1771. Βλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.133· Πρβλ. Η.INALCIK, “*Ottoman Methods of Conquest*”, στο: *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy, (Collected Studies)*, London 1978, σ.122-123· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.376.
1772. Δ.ΚΥΔΩΝΗ, “❄️↓ 🌀🌀🔱↓ 📄📄🔱📄Ⓜ️📄📄”, στο: G.Mercati, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone...*, *Studi e Testi* 56, σ.299.84 κ.ε.
1773. Βλ. την αναφορά, για την προσέλευση του βυζαντινού άρχοντα Κιοσέ Μιχάλ στο μουσουλμανισμό επί Οσμάν, στο χρονικό του Ασίκ πασά Ζαντέ (έκδ. Kreutel), σ.46· Πρβλ. Η.INALCIK, *Ottoman Methods of Conquest...*, σ.113-116· Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σσ.121-122.

1784. M.M., I, σσ.325-326· Για τη Μοσυνόπολη βλ. C.ASDRACHA, La région des Rhodopes..., σσ.104, 106· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.135.
1785. M.M., I, σσ.414, 444, 453, 456-463· Πρβλ. Π.ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, Η μητρόπολις Τραϊανουπόλεως και αι επισκοπαί αυτής, Ξάνθη 1981, σ.71.
1786. M.M., I, σσ.465-468.
1787. M.M., I, σ.558.
1788. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.417 (Not.20).
1789. Βλ. C.ASDRACHA, La région des Rhodopes..., σσ.138-140· Πρβλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σσ.314-315· Ο Ι.Καντακουζηνός λίγο πριν την τουρκική κατάκτηση, θεωρούσε πως η Αδριανούπολη ήταν “ ”, βλ. Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, Ιστορία, II, σ.405 (έκδ. Bonn).
1790. M.M., II, σσ.18, 20.
1791. Για τους τουρκικούς εποικισμούς στην Αδριανούπολη βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.322 κ.ε.
1792. M.M., II, σσ.18-20.
1793. M.M., II, σ.130-131· Πρβλ. Απ.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σ.144.
1794. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.417 (Not.20).
1795. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.419, 420 (Not.21).
1796. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.416-418.
1797. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.412-414.

v. Μακεδονία-Ήπειρος-Θεσσαλία

1798. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, Α΄, σσ.128-129· Βλ. και D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267-1479. Μια συνεισφορά στην ελληνική ιστορία κατά το Μεσαίωνα, έκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991, σσ.21-22· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.102-103.
1799. Βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου..., σ.127.
1800. Για την ανάκτηση της Θεσσαλίας από τους Βυζαντινούς βλ. Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, Ι, σσ.473-474· Πρβλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σσ.140-143· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.283-284· Το 1319 οι Καταλανοί του Δουκάτου των Αθηνών έσπευσαν να εκμεταλλευθούν το θάνατο του Δεσπότη της Θεσσαλίας Ιωάννη Β΄ Δούκα, καταλαμβάνοντας το φρούριο του Σιδεροκάστρου (Ηράκλειας), την πρωτεύουσα του δεσποτάτου Υπάτη και μεγάλο μέρος της νότιας Θεσσαλίας, με τα Φάρσαλα και το Δομοκό. Τα εδάφη αυτά αποτέλεσαν το Δουκάτο των Νέων Πατρών (Υπάτης), το οποίο αναγνώριζε μαζί με το Δουκάτο των Αθηνών την επικυριαρχία του βασιλείου της Σικελίας. Βλ. σχετικά Δ.Σ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, "Οι Καταλανοί στην Ελλάδα", Σ.Ι., τευχ.68 (Απρίλιος 2002), σσ.14-15· E.A.ZACHARIADOU, "The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish expansion in the Aegean area", στο: Romania and the Turks (c.1330-c.1500), Collected Studies, London 1985, σ.829.
1801. Για την ανάκτηση της Ηπείρου βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, Α΄, σσ.43, 451-452, 459· Ι.ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, Ιστορία, Ι, σσ.495-504· Πρβλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σσ.155-173· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.284-290.

1802. Για τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου αυτή τη χρονική περίοδο (1282-1328) στο χώρο της ελληνικής χερσονήσου βλ. τη Notitia του Ανδρόνικου Β΄ στο: J.DARROUZES, Notitiae Episcopatum..., σσ.175-188, 393-410.
1803. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σσ.393-410 (Not.17 & 18).
1804. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σσ.412-414 (Not.19).
1805. Βλ. τις Πατριαρχικές Πράξεις με τις οποίες επικυρώνονται τα αυτοκρατορικά διατάγματα για τον προβιβασμό στην τάξη των μητροπόλεων, των επισκοπών Ιωαννίνων και Ζιχνών στο: M.M., I, σσ.93-95, 146-149.
1806. Βλ. O.D.B., v.2, "NAUPAKTOS", σ.1442.
1807. Βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.88, 92· A.A.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σσ.291, 293· O.D.B., v.1, "DYRRACHION", σ.668.
1808. M.M., I, σσ.81-82.
1809. M.M., I, σσ.468-472.
1810. M.M., I, σσ.48-49.
1811. M.M., I, σ.144.
1812. Βλ. M.M., II, σ.213.
1813. M.M., I, σσ.469-470.
1814. M.M., I, σ.471.
1815. M.M., I, σσ.493-494.
1816. Βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.193, 195.
1817. Βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σσ.279-280· Πρβλ. A.A.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, σσ.314-315.
1818. Βλ. M.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.208· Πρβλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία τ.Β΄, σ.414· M.DINIC, The Balkans

- (1018-1499), σ.539· Αγγ.ΛΑΪΟΥ, “Οι Σέρβοι στη χερσόνησο του Αίμου”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.182· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σσ.185-188.
1819. G.OSTROGORSKY, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.Γ΄, σ.220· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.208· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.321.
1820. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.232· Πρβλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας, σ.55· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία τ.Β΄, σ.415· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.323· M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.538.
1821. Βλ. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία..., σ.55· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.232-233· D.OBOLENSKY, όπ.π., σ.415· M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.538.
1822. Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Σερβική Εκκλησία, σ.55· Πρβλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.233· Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Α΄, σ.201.
1823. Βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.232· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.56· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.211· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.417.
1824. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.419· Πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.218· M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.541· Αγγ.ΛΑΪΟΥ, “Οι Σέρβοι στη χερσόνησο του Αίμου”, Ι.Ε.Ε., τ.Θ΄, σ.183· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.400.
1825. Εκεί επισκέφτηκε το Σέρβο “πατριάρχη” ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κάλλιστος Α΄ το 1364, όπου και απεβίωσε, βλ. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.233· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Πρώιμη Οθωμανοκρατία..., σ.148.

1832. Βλ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.235.
1833. Βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.433· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Α΄, σ.208.
1834. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.558-559.
1835. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σσ.202-203· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σ.452· Περισσότερα για το Θωμά Πρελιούμποβιτς βλ. στο D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σσ.203-217.
1836. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σσ.206-207.
1837. Για την κατάληψη της Άρτας από τον Κάρολο Α΄ Τόκκο βλ. Ο.Δ.Β., ν.1, “*ARTA*”, σσ.191-192· και D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σσ.262-264.
1838. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.206· D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σ.261.
1839. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.139-140.
1840. Μ.Μ., ΙΙ, σ.213· Ο Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.207, με βάση πατριαρχικό έγγραφο του 1389 θεώρησε ότι αποκαταστάθηκε η ορθόδοξη αρχιεπισκοπή Λευκάδας. Ωστόσο, το έγγραφο του 1394, που αναφέρεται εδώ, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν κατάφερε τελικά να εγκατασταθεί ορθόδοξος ιεράρχης στο νησί.
1841. Βλ. Το πρακτικό απογραφής της έγγειας εκκλησιαστικής περιουσίας στην Κεφαλληνία και στη Ζάκυνθο, υπέρ του λατίνου αρχιερατεύοντος “*Ενρίκου τινός*”, το οποίο επικυρώθηκε από τον Παλατίνο κόμη της Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Ιθάκης Ριχάρδο Ορσίνι, το 1262, στο: Μ.Μ., V, σσ.16-44, 45-67· Πρβλ. και δύο ακόμα έγγραφα, από τα οποία το πρώτο (1371) επιβεβαιώνει τη φορολογική ατέλεια και τη δωρεά ενός μύλου στο μοναστήρι του Παντοκράτορος στην Κέρκυρα, από το Λατίνο αρχιεπίσκοπο Καστελίνο Ρομανόπουλο, και το δεύτερο

1848. Για την κατάληψη των περιοχών πέρα από τη Θεσσαλονίκη, από τους Οθωμανούς, κάνει λόγο ο Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σσ.142-143· βλ. και D.E.PITCHER, *Historical Geography of the Ottoman Empire*, σ.50· A.A.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.2ος, σ.339.
1849. Βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.51· Γ.Θ.ΖΩΡΑΣ, Η βασιλεία των σουλτάνων Μουράτ Α΄, Βαγιαζήτ Α΄, Μουσουλμάνου, Μουσά και Μεχμέτ, Αθήνα 1954, σ.229.
1850. Βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.45· Για την κάθοδο των Αλβανών στην Αιτωλο-ακαρνανία και την ίδρυση του Δεσποτάτου της Άρτας από την αλβανική οικογένεια των Σπάτα βλ. Λ.ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *“Το Δεσποτάτο της Ηπείρου”*, Νέα Εστία 128, Ιωάννινα 1990, σσ.1367-1368· Πρβλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σσ.204-205, 230 κ.ε.
1851. Τη μάχη της Άγκυρας και την αιχμαλωσία του Βαγιαζήτ Α΄ από τον Ταμερλάνο περιγράφει διεξοδικά ο βυζαντινός ιστορικός Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σσ.168-177· βλ. και D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.494-495· N.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, *“Η σύγκρουση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Ταμερλάνου”*, Σ.Ι. τευχ.13, (Σεπτέμβριος 1997), σσ.18-25· LUCIEN KEHREN, *“Η μάχη της Άγκυρας”*, Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ.276, (Ιούνιος 1991), σσ.62-71· Πρβλ. και τη διήγηση του ισπανού πρέσβη Κλαβίχο, στο: ΡΟΥΪ ΓΚΟΝΖ. ΝΤΕ ΚΛΑΒΙΧΟ, Το Ταξίδι στην Αυλή του Ταμερλάνου, σσ.175-180· βλ. και Γ.Θ.ΖΩΡΑΣ, Η βασιλεία των σουλτάνων..., σσ.236-241.
1852. Για το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε μετά την ήττα και την αιχμαλωσία του Βαγιαζήτ, καθώς και για τα γεγονότα της περιόδου της εμφύλιας οθωμανικής σύρραξης βλ. τη διήγηση του ελληνικού Βαρβερίνου κώδικα 111 στο: Γ.Θ.ΖΩΡΑΣ, Η βασιλεία των σουλτάνων..., σ.242 κ.ε.· Πρβλ. και τη διήγηση στο: Μ.ΔΟΥΚΑΣ, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, σ.188 κ.ε.· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου (1261-1453), σσ.499-512· Α.Γ.Κ.ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *“Η ακμή και οι*

- απαρχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (1288-1571)", Σ.Ι. τευχ.55, (Μάρτιος 2001), σσ.18-19· D.E.PITCHER, *Historical Geography of the Ottoman Empire*, σσ.58-59.
1853. Για τους όρους της συνθήκης που υπογράφηκε το Φεβρουάριο του 1403 από το Σουλεϊμάν και τον Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγο βλ. Μ.ΔΟΥΚΑΣ, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, σσ.190-191· Πρβλ. G.T.DENNIS, "*The Byzantine-Turkish Treaty of 1403*", O.C.P. 33, 1967, σσ.72-88· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σ.500· N.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, "*Η Οθωμανική κατάκτηση της βόρειας Ελλάδας*", Σ.Ι. τευχ.54, (Φεβρουάριος 2001), σ.24· D.E.PITCHER, όπ.π., σ.64.
1854. Βλ. H.INALCIK, "*The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451*", στο: *A History of the Crusades* (ed. K.M.Setton), ν.VI, *The Impact of the Crusades on Europe* (ed. H.W.Hazard & N.P.Zacour), Univers. of the Wisconsin Press, σσ.255-256· D.E.PITCHER, όπ.π., σσ.64, 66· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σσ.251-252.
1855. Για την περιγραφή της τουρκικής πολιορκίας και κατάληψης της Θεσσαλονίκης βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σσ.542-546· Τα Ιωάννινα παραδόθηκαν με συνθήκη με την οποία εξασφαλιζονταν τα δικαιώματα του λαού, των αρχόντων και του κλήρου, γνωστή ως Διάταγμα του Σινάν πασά, βλ. D.M.NICOL, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479*, σσ.283-287· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, σ.547· K.AMANTOS, "*Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών*", *Ελληνικά* 9, Αθήνα 1936, σσ.119-120· A.E.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.Α΄, σσ.251-253.
1856. Βλ. H.INALCIK, *The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451*, σ.264· D.E.PITCHER, *Historical Geography...*, σ.67.
1857. Βλ. S.VRYONIS, *Religious Changes and Patterns in the Balkans...*, σ.170.
1858. Βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία...* σ.419.

1859. Βλ. S.VRYONIS, *Religious Changes and Patterns in the Balkans...*, σ.171· Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία...*, σσ.421-422· Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄*, σσ.268-271, 272-278.
1860. M.M., II, σσ.77-79.
1861. M.M., II, σσ.86-87.
1862. M.M., II, σσ.83-484.
1863. Για το κίνημα του σείχη Μπεντρεπίν βλ. Γ.ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη...*, σσ.415-417· Πρβλ. Ε.Χ.ΖΕΓΚΙΝΗΣ, *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη...*, σσ.141-143.
1864. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σσ.411-414 (Not.19), σσ.415-418 (Not.20), σσ.419-421 (Not.21).
1865. Για τη μητρόπολη Δυρραχίου βλ. M.M., I, σσ.48-49, 144· Τελευταία φορά εμφανίζεται να υπογράφει μητροπολίτης Δυρραχίου τα πρακτικά της Πατριαρχικής συνόδου, το 1343, βλ. M.M., I, σ.237· Για τη μητρόπολη Ναυπάκτου βλ. M.M., I, σσ.468-472, 493-494· Οι μητροπόλεις Θηβών και Νέων Πατρών, επειδή κατέχονταν από Λατίνους, δόθηκαν κατ' επίδοση στο μητροπολίτη Αθηνών, βλ. M.M., I, σ.564· Το 1394 η μητρόπολη Κερκύρας δόθηκε κατ' επίδοση στο μητροπολίτη Κορίνθου, πιθανότατα για τον ίδιο λόγο, βλ. M.M., II, σ.213· Τα Φάρσαλα μαζί με το Δομοκό, τον Αλμυρό και τις Νέες Πάτρες καταλήφθηκαν το 1319 από τους Καταλανούς και αποτέλεσαν το Καταλανικό Δουκάτο των Νέων Πατρών, βλ. Δ.Σ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, *“Οι Καταλανοί στην Ελλάδα”*, Σ.Ι. τευχ.68, (Απρίλιος 2002), σ.14.
1866. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σσ.416-418 (Not.20)· Η Δράμα εμφανίζεται ως μητρόπολη ήδη από το 1371, βλ. M.M., I, σσ.558-559.
1867. Βλ. J.DARROUZES, *Notitiae...*, σσ.419-421· Η Νικόπολις, επισκοπή της μητρόπολης Φιλίππων, αποσπάστηκε απ' αυτήν το 1329 για να υπαχθεί στη

μητρόπολη Σερρών, με αυτοκρατορικό διάταγμα που επικύρωσε η Πατριαρχική σύνοδος, βλ. M.M., I, σσ.146-149. Πιθανότατα αποτέλεσε καταφύγιο των γύρω πληθυσμών κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατάκτησης, λόγω της ορεινής τοποθεσίας της, με αποτέλεσμα να μεγαλώσει η σημασία της ως αστικού κέντρου και να τιμηθεί αργότερα με το αξίωμα της μητρόπολης.

1868. Βλ. τον κατάλογο των μητροπόλεων που έχουν επισκοπές, στο J.DARROUZES, *Notitiae...*, σσ.420-421 (Not.21)· Πρβλ. H.GELZER, *Texte...*, σσ.633-636.
1869. Βλ. M.M., I, σσ.411, 443, 493-494, 534, 565, 587-589· M.M., II, σσ.235, 270-271.
1870. Ο όρος δηλώνει διοικητική υποδιαίρεση του θέματος, πιθανότατα οικονομικού ή φορολογικού χαρακτήρα, περισσότερα βλ. στο: Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *“Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει”*, Ε.Ε.Β.Σ. τ.18, σ.48.
1871. Για τα όρια του χαρτουλαράτου Γλαβινίτζας βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως...*, Ε.Ε.Β.Σ. τ.21, σσ.200-201· Για την επισκοπή Χειμάρρας βλ. Φ.Γ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ η Εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω, σσ.46-47.
1872. Το χαρτουλαράτο Βαγενιτίας περιλάμβανε τη γεωγραφική περιοχή μεταξύ του Ιονίου Πελάγους στα δυτικά, του Γλυκέος ποταμού στα νότια, της Χειμάρρας στα βόρεια και του Δέλβινου στ’ ανατολικά· Βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, όπ.π., Ε.Ε.Β.Σ. τ.21, σσ.201-202· Για την επισκοπή Βουθρωτού, βλ. Φ.Γ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, όπ.π., σσ.27-29.
1873. Οι επαρχίες Ιωαννίνων και Δρυϊνουπόλεως βρίσκονταν νοτιο-ανατολικά του θέματος Δυρραχίου και Αρβάνου και αναφέρονται ως διοικητικές ενότητες στο χρυσόβουλλο του Ανδρόνικου Γ΄ (1198) και στην *Partitio Romaniae* (κείμενο για το διαμελισμό της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Σταυροφόρους), βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, όπ.π., Ε.Ε.Β.Σ. τ.17, σσ.220-222 και τ.21, σσ.196-197.

1881. Βλ. Σ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *“Βυζαντινά μελέται, V΄ Σύμμεικτα”*, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.3, 1934, σσ.517-518· Πρβλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, όπ.π., τ.21, σ.206.
1882. Βλ. Σ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, όπ.π., σ.463· Πρβλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, όπ.π., τ.17, σσ.230-231 (Θέμα Ζαγορίων).
1883. Για τα θέματα Σερβίων και Στρυμόνος βλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, όππ., τ.17, σσ.226-227, 239 και τ.21, σ.206· Πρβλ. Σ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, όπ.π., σσ.360-362, 401-402, 420-421.
1884. Βλ. περισσότερα για τη διοικητική διάρθρωση της περιοχής κατά το α΄ μισό του 14ου αιώνα στο: Σ.Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, όπ.π., σσ.461-463· Πρβλ. Δ.Α.ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, όπ.π., τ.17, σ.222 κ.ε. και τ.21, σσ.206-209· Τις επισκοπές της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος βλ. στο: H.GELZER, *Texte...*, σ.633.

vi. Οι Φραγκοκρατούμενες περιοχές του νότιου Ελλαδικού χώρου, της Πελοποννήσου και των νησιών του Αιγαίου Πελάγους.

1885. Βλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, *Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, τ.Β΄, σ.193 κ.ε.· D.M.NICOL, *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου (1261-1453)*, σ.44 κ.ε.
1886. Βλ. D.M.NICOL, όπ.π., σ.84· Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, όπ.π., σσ.74-275· Δ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, *“Η μάχη της Πελαγονίας”*, Σ.Ι. τευχ.52, (Δεκέμβριος 2000), σσ.54-55.
1887. Βλ. D.E.PITCHER, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, σσ.50-51.
1888. Βλ. το χάρτη *“Η Ελλάδα το 1330 με βάση το χάρτη του Ρούβιο υ Λιούκ”*, στο: Δ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, *“Οι Καταλανοί στην Ελλάδα”*, Σ.Ι. τευχ.68, (Απρίλιος 2002), σ.14· Πρβλ. Ν.ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, *“Λατινοκρατούμενη Ηλεία. Χλεμούτσι-Γλαρέντζα-Ανδραβίδα”*, *Corpus* τευχ.11, (Δεκέμβριος 1999), σσ.58-63· Ι.Δ.ΒΟΥΛΤΟΣ, *“Τα σπίτια του Μυστρά”*, *Corpus* τευχ.15, (Απρίλιος 2000), σσ.71-74.

1889. Για τη δράση της “Καταλανικής Εταιρίας” στην Ελλάδα βλ. Ν.ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμαϊκή Ιστορία, τ.Α΄ (1204-1341), σσ.249-257, 279· Πρβλ. Δ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, Οι Καταλανοί στην Ελλάδα..., σσ.7-17· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.209-218· E.A.ZACHARIADOU, “*The Catalans of Athens and the beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area*”, Romania and the Turks (c.1300-c.1500), Collected Studies, London 1985, σσ.824-833· A.E.ΛΑΪΟΥ, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1320), σσ.191-194, 227-228, 258-259.
1890. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α΄, σσ.193-197· Δ.ΜΠΕΛΕΖΟΣ, όπ.π., σ.16.
1891. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σσ.176-181.
1892. Μ.Μ., Ι, σσ.19-20.
1893. Μ.Μ., Ι, σσ.233-234.
1894. Μ.Μ., Ι, σ.233.
1895. Μ.Μ., Ι, σσ.274-275.
1896. Μ.Μ., Ι, σσ.326-328.
1897. Μ.Μ., Ι, σσ.493-494.
1898. Μ.Μ., Ι, σσ.468-472· Πρβλ. D.M.NICOL, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, 1267-1479, σ.331.
1899. Μ.Μ., Ι, σσ.483-484· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.196.
1900. Μ.Μ., Ι, σ.564· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.196.
1901. Μ.Μ., ΙΙ, σ.10.
1902. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.23-24.
1903. Βλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σσ.196-199.
1904. Βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.135-136, 139, 211, 251-253.
1905. Βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.25, 139· Πρβλ. Α.Ε.ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, όπ.π., σ.178.

1914. Βλ. A.SAVVIDES, Rhodes..., σσ.223-230· Κ.ΜΑΚΡΗΣ, “Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου”, Corpus τευχ.9, (Οκτώβριος 1999), σ.55· Α.Γ.ΚΑΤΣΑΡΟΥ, “Τα Τάγματα των Ιπποτών”, Σ.Ι. τευχ.16, (Δεκέμβριος 1997), σ.18.
1915. Βλ. Ε.Ι.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Δωδεκανήσου, (Διδ. Διατριβή υποβληθείσα στη Θεολογική Σχολή Αθηνών), Αθήνα 1968, σσ.41-43· Πρβλ. Τ.Ε.ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Εκκλησία Ρόδου, Ε.Ε.Β.Σ. τ.6, 1929, σ.153.
1916. Βλ. Τ.Ε.ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Εκκλησία Ρόδου..., σσ.153-154· Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σ.43, υποσ.86.
1917. Βλ. τις υπογραφές στις συνοδικές πράξεις, Μ.Μ., Ι, σσ.300, 326, 338, 341.
1918. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.363-365.
1919. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.171, 197, 198, 224, 230, 234.
1920. Μ.Μ., Ι, σσ.233-235:
 “...□&@λ□○◆☉ ○±γβ ◆○□ &☉•□♣•γβ□ ☉☉◆Ⓜ○☉
 ☉◆μλ ±✓ ετ☉☉ ☉☉◆○□ ετ☉◆☉ ◆Ⓜ○ ρ•□✕□○ ◆□☉
 □□○ ◆◆□☉○○□◆●ω○γβ□ ♣□☉ ☉☉◆◆○□○✕”. Πρβλ.
 Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σσ.46-47· Στην επόμενη συνοδική Πράξη ο
 πρώην αρχιεπίσκοπος Κω, υπογράφει ως μητροπολίτης Κορίνθου, βλ. Μ.Μ., Ι,
 σ.237.
1921. Μ.Μ., Ι, σ.511· Πρβλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σ.48.
1922. Μ.Μ., Ι, σ.558.
1923. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.92-94, 94-95· Πρβλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σ.48,
 υποσ.98.
1924. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.106-108· Πρβλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σσ.50-51.
1925. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.97-199· Πρβλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σσ.51-53.
1926. Μ.Μ., ΙΙ, σ.197.

1927. Βλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή..., σσ.53-54.
1928. Βλ.Μ.Μ., ΙΙ, σσ.276-277.
1929. Για το κείμενο βλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή... σσ.57-59· Πρβλ. Τ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Εκκλησία Ρόδου, σ.157.
1930. Βλ. Ε.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, όπ.π., σ.60· Πρβλ. Τ.ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, όπ.π., σσ.157-158.
1931. Βλ. D.E.PITCHER, Historical Geography of the Ottoman Empire, σ.67.
1932. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.90-92.
1933. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.338-339.
1934. Για τα κείμενα βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σσ.393-403 (Not.17) και σσ.406-410 (Not.18).
1935. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.126-129.
1936. Για το κείμενο βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., ss.412-414 (Not.19).
1937. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.412, υποσ.12.
1938. Βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.165-170.
1939. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σσ.419-421.
1940. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.272-273.
1941. Βλ. D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.440, 445· Πρβλ. Α.Α.ΒΑΣΙΛΙΕΦ, Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.Β΄, σσ.334-335.
1942. Ρ.Γκ. Ντε ΚΛΑΒΙΧΟ, Το Ταξίδι στην Αυλή του Ταμερλάνου (403-1406), σ.86-89.
1943. Η εκκλησιαστική επαρχία της νήσου Κρήτης απουσιάζει και από τη Notitia 20 των αρχών του 15ου αι. βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σσ.415-418 (Not.20) και σσ.419-421 (Not.21).
1944. Για το διορισμό των εξάρχων της Εκκλησίας της Κρήτης βλ. τις Πατριαρχικές Πράξεις στο: Μ.Μ., ΙΙ, σσ.25, 39, 205· Για την εγκύκλια επιστολή προς τον κλήρο της Κρήτης βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.477-481· Περισσότερα για την περίοδο της

Ενετοκρατίας βλ. στο: Ν.Β.ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *“Ορθόδοξοι Αρχιερείς εν Κρήτη επί Ενετοκρατίας”*, Ορθοδοξία, ΚΖ΄, 1952, τ.1, σσ.63-75.

1945. Βλ. το κείμενο στο J.DARROUZES, *Notitiae...*, σσ.420-421.

**vii. Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες της Ουγγροβλαχίας και της
Μολδοβλαχίας**

1946. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.247-248· D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία τ.Β΄, σ.421· Πρβλ. τους χάρτες X, XII, XIII στο: D.E.PITCHER, Historical Geography of the Ottoman Empire.
1947. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, όπ.π., σ.248· M.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.561-562· D.E.PITCHER, όπ.π., σ.93.
1948. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Β΄, σ.423.
1949. Στο ίδιο, σ.422-424.
1950. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.242.
1951. Βλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.236-237.
1952. Βλ. τη συνοδική Πράξη στο: Μ.Μ., Ι, σσ.383-385· πρβλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βαλκανικοί λαοί..., σ.248· ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.236-237· J.M.HUSSEY, Orthodox Church..., σ.290· Ι.ΜΕΓΙΕΝΤΟΡΦ, Βυζαντινή κληρονομιά..., σ.161· Β.Κ.ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.411.
1953. Μ.Μ., Ι, σ.386-388· Πρβλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.237.
1954. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.418 (Not.20).
1955. Μ.Μ., Ι, σ.535-536· Πρβλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, όπ.π., σ.238.
1956. Βλ. Μ.Μ., Ι, σσ.532-533.
1957. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.418.
1958. Βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.72.
1959. Βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σ.7.
1960. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.193, υποσ.3· Μ.Μ., ΙΙ, σ.135.
1961. Βλ. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.270, 272, 277, 285, 287-291, 312, 313, 491.

1975. Μ.Μ., ΙΙ, σσ.156-157.
1976. Βλ. το χάρτη XXIX στο: D.E.PITCHER, Historical Geography of the Ottoman Empire.
1977. Βλ. Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Οι Βαλκανικοί λαοί..., σ.248.
1978. Βλ. Ρ.Ε.SUGAR, Η Νοτιο-ανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804), τ.Β΄, (μετάφρ. Π.Χ. Μπαλουξή), Αθήνα 1994, σσ.66, 72-74.
1979. Βλ. το σχετικό πατριαρχικό έγγραφο στο: Μ.Μ., ΙΙ, σσ.157-158.
1980. Όταν η Βλαχία ήρθε κάτω από τον έλεγχο των Οθωμανών, μετά το θάνατο του Μίρτσεα του Μέγα το 1418, η Μολδοβλαχία βρέθηκε μέχρι τα μέσα του 15ου αιώνα κάτω από τον έλεγχο του μεγάλου βασιλείου της Πολωνίας-Λιθουανίας, της δυναστείας Jagellon βλ. D.E.PITCHER, όπ.π., σ.93.
1981. Βλ. D.OBOLENSKY, Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, τ.Α΄, σσ.262-272.

viii. Η Επανάσταση των Βουλγαρικών εδαφών στην άμεση δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

1982. Βλ. Μ.DINIC, The Balkans (1018-1499), σ.545· Πρβλ. Δ.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.108· D.E.PITCHER, όπ.π., σ.49· Μ.ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Οι Βαλκανικοί λαοί..., σσ.183-184· Ρ.Ε.SUGAR, Η Νοτιο-ανατολική Ευρώπη..., σσ.57-58· D.M.NICOL, Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, σσ.470-471· C.W.PREVITÉ-ORTON, Medieval History..., τ.ΙΙ, σ.1006· Χ.ΙΝΑΛΤΖΙΚ, Η Οθωμανική αυτοκρατορία. Η κλασική περίοδος 1300-1600, (μετάφρ. Μ. Κοκολάκης), εκδ. Αλεξάνδρεια, 1990², σσ.36-37.
1983. Μ.Μ., ΙΙ, σ.223· Πρβλ. Μητρ.Σάρδεων ΜΑΞΙΜΟΣ, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ.292.

1984. Βλ. ΒΛ.Ι.ΦΕΙΔΑΣ, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, σ.224· Ι.ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, σ.67-68· Δ.ΓΟΝΗΣ, Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας, σ.108.
1985. Βλ. Π.ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Μελέται Βυζαντινής Ιστορίας..., σ.33.
1986. Βλ. Σ.ΛΑΜΠΡΟΣ, “Υπόμνημα περί των Ελληνικών χωρών και Εκκλησιών”, Ν.Ε. 7, (1910), σσ.360-371.
1987. Βλ. J.DARROUZES, Notitiae..., σ.419 (Not.21).
1988. Για την τύχη των Βουλγαρικών κρατιδίων στο τέλος του 14ου αι. βλ. D.E.PITCHER, Historical Geography of the Ottoman Empire, σσ.46, 48.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αβραμέα, Άννα Π., *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204. Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφίαν*, (διδ.διατριβή), Αθήναι 1974.
- Αγαθίας, Σχολαστικός, "Ιστορία", *P.G.* 138.
- Αγαπητός Διάκονος, "Εκθεσις κεφαλαίων παραινετικών", *P.G.* 86, στ.1164-1185.
- Αηweiler-Γλύκατζη, Ελ., "Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντος", *I.E.E.* τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Αηweiler-Γλύκατζη, Ελ., "Η Αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού", *I.E.E.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Ακανθόπουλος, Πρόδρομος Ι, *Κώδικας ιερών κανόνων και εκκλησιαστικών νόμων*, Θεσ/νίκη 1995.
- Ακριτίδης, Ν.Σ., *Η Χωρογραφία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από το 451 μ.Χ. με τον 28ο κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου ως το τέλος του 8ου αι. μ.Χ.*, (ανέκδοτη διπλωματική εργασία, που υποβλήθηκε στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.), Θεσ/νίκη 1998.
- Ακροπολίτης, Γεώργιος, *Χρονική συγγραφή*, εκδ. Α.Heisenberg, Georgii Acropolitae Opera I-II, Leipzig 1903 (ανατύπ. Stuttgart 1978).
- Alföldy, Géza, "Η Αναδιοργάνωση του Ρωμαϊκού κράτους επί Διοκλητιανού και επί Κων/νου του Μεγάλου", *I.E.E.*, τ.ΣΤ΄, Αθήνα 1980.
- Άμαντος, Κ., "Οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών", *Ελληνικά* 9, Αθήναι 1936.
- Άμαντος, Κ.Ι., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ.2ος (867-1204μ.Χ.), Αθήνα 1957².

1992²

- Berki, Feriz, *Η εν Ουγγαρία Ορθόδοξος Εκκλησία*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσ/νίκη 1964.
- Βίος Νίκωνος, “Ο Βίος του Νίκωνος του Μετανοείτε”, (εκδ. Σπ.Λάμπρος), *Νέος Ελληνομνήμων* 3, 1906, σ.131-228.
- Βογιατζής, Γ., *Η Πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*, εκδ. Ηρόδοτος 1988.
- Βογιατζίδης, Ι., “Έκτουρκισμός και Εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά τον Μεσαίωνα”, *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ.*, τ.2ος, 1932.
- Βούλτος, Ι.Δ., “Τα σπίτια του Μυστρά”, *CORPUS* τευχ.15, (Απρίλιος 2000), σσ.71-74.
- Βρανούση, Λ., “Το Δεσποτάτο της Ηπείρου”, *Νέα Εστία* 128, Ιωάννινα 1990, σσ.1367-1368.
- Browning, R., “Ο αιώνας του Ιουστινιανού”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Βρυένιος, Ν., *Ύλη Ιστορίας*, (μετάφρ. Δ. Τσουκλίδου, εισαγωγή-σχόλια Δ. Τσουγκαράκης), εκδ. Κανάκης, Αθήνα 1996.
- Βρυώνης, Σπ., “Η Μ. Ασία”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Βρυώνης, Σπ., “Η Άνοδος του Ισλάμ και οι Αραβικές κατακτήσεις”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Βρυώνης, Σπ., “Η Μ.Ασία από το 1071 ως το 1204”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Βρυώνης, Σπ., “Μικρά Ασία 1204-1453”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Βρυώνης, Σπ., “Η χερσόνησος του Αίμου”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Βρυώνης, Σπ., “Μικρά Ασία, η εθνολογική σύνθεση”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Η΄, Αθήνα 1980.
- Γενέσιος, Ι., *Περί Βασιλειών*, (μετάφρ.-σχόλια Π. Νιαβής), εκδ. Κανάκη (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-3), Αθήνα 1998.
- Γεννάδιος, μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείων, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, τ.Α΄: Βυζαντινοί Χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1986².
- Γεννάδιος, μητρ. Ηλιουπόλεως και Θείων, “Η οριστική διαμόρφωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η εν Χαλκηδόνι σύνοδος”, *Ορθοδοξία* 26, 1951,σσ.408-450.

- Γερομίχαλος, Α.Γ., *Η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης κατά τον 4ο αιώνα*, Θεσ/νίκη 1961.
- Γεωργαντζής, Π., “Η Εκκλησιαστική οργάνωση και διοίκηση της Δ.Θράκης κατά τη βυζαντινή εποχή”, *Byzantine Thrace* (First International Symposium for Thracian Studies), ed. Amsterdam 1989.
- Γεωργαντζής, Π., *Η μητρόπολις Τραϊανουπόλεως και αι επισκοπαί αυτής*, Ξάνθη 1981.
- Γεωργιάδης-Αρνάκης, Γ., *Οι πρώτοι Οθωμανοί*, Αθήναι 1947.
- Γεωργιάδης-Αρνάκης, Γ., “Η περιήγησις του Ιμπν Μπαπούτα ανά την Μ.Ασίαν”, *E.E.B.Σ.* 22, 1952.
- Γεώργιος, Μοναχός, “Χρονικόν σύντομον”, *P.G.* 110, στ.41-1286.
- Γιαννακόπουλος, Κ., “Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1261-1282)”, *I.E.E.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Γιαννακόπουλος, Κ., “Εμφύλιοι πόλεμοι και Δυναστικές έριδες”, *I.E.E.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Γκούροβα, Ν., “Φαναγόρεια η πόλη του Φαναγόρα”, *CORPUS* τευχ.25, (Μάρτιος 2001), σ.48-61
- Γόνης, Δ.Β., *Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας*, Αθήνα 1995.
- Γρηγοράς, Νικηφ., *Ρωμαϊκή Ιστορία*, (Απόδοση στη νεο-ελληνική-εισαγωγή-σχόλια Δημ. Μόσχος), εκδ. Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1997.
- Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Μ., “Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και της στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από το 10ο αι.”, *E.E.Φ.Σ.Π.Θ.* τ.58, Θεσ/νίκη 1985.
- Δημητριάδης, Γ.Μ., “Νικόπολη. Η παλαιοχριστιανική μητρόπολη της Ηπείρου”, *CORPUS* τευχ.20, (Οκτώβριος 2000), σσ.72-86..
- Δούκας, Μ., *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, (μετάφρ.-εισαγωγή σχόλια Βρ. Καραλής), εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997.
- Επιφάνιος Κύπρου, “Εκθειςς Πρωτοκλησιών, Πατριαρχών τε και μητροπολιτών”, *P.G.* 86₁, στ.788-798.
- Ευαγγελίδης, Τρ.Ε., “Η Εκκλησία της Ρόδου”, *E.E.B.Σ.* 6, 1929.

- Fremantle, A., “Οι Δερβίσηδες: μια αίρεση μέσα στο Ισλάμ”, *Ιστορία Εικονογραφημένη* τευχ.98, (Αύγουστος 1976), εκδ. Πάπυρος, σσ.84-89.
- Ζακυθηνός, Διον.Α., “Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει”, *Ε.Ε.Β.Σ.* τ.17(1941), σ.208-274· τ.18(1948), σ.42-62· τ.19(1949), σ.3-25· τ.21(1951), σ.179-209· τ.22(1952), σ.159-182· τ.25(1955), σ.127-157), Αθήναι 1941-1955.
- Ζακυθηνός, Διον.Α., *Το Βυζάντιον από του 1071 έως του 1453*, Αθήνα 1972.
- Ζακυθηνός, Διον. Α., *Βυζάντιον, Κράτος και Κοινωνία. Ιστορική επισκόπησις*, Αθήναι 1951.
- Ζακυθηνός, Διον. Α., *Βυζαντινά κείμενα*, (Βασική Βιβλιοθήκη 3) Αθήνα 1970.
- Ζακυθηνός, Διον. Α., *Βυζαντινή Ιστορία (324-1071)*, Αθήναι 1972.
- Ζαμπέλιος, Σ., *Βυζαντιναί Μελέται*, Αθήνα 1857.
- Ζαχαριάδου, Ελ., *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400)*, Αθήνα 1991.
- Ζαχαριάδου, Ελ., “Ο Ελληνισμός στις Γενουατικές κτήσεις της Ανατολής”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Ζαχαριάδου, Ελ., “Η Κριμαία”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Ζαχαριάδου, Ελ., “Η επέκταση των Οθωμανών στην Ευρώπη ως την άλωση της Κων/πόλεως”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Ζαχαριάδου, Ελ., “Για την μητρόπολη του Καφά τον ΙΕ΄ αιώνα”, στο: *Romania and the Turks (c.1300-c.1500)*, Collected Studies, London 1985.
- Ζαχαρόπουλος, Ν.Γ., *Η Εκκλησία στην Ελλάδα κατά τη Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Ζεγκίνης, Ε.Χ., *Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του Μουσουλμανισμού στον Ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Ζερβός, Γεννάδιος, μητρ. Ιταλίας “Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Εκκλησιαστικής καταστάσεως εν Καλαβρία και δη εν τη επαρχία Υδρούντος (886-1820)”, *Επιστημονική Παρουσία*

- Εστίας Θεολόγων Χάλκης (Μνήμη Μητροπολίτου Σταυρου-πόλεως Μαξίμου), τ.Δ΄, Αθήνα 1997.*
- Ζήσης, Θ.Ν., “Ο Μ. Φώτιος και η Ένωση των Αρμενίων με την Ορθόδοξη Εκκλησία”, *Πρακτικά ΙΕ΄ Θεολογικού Συνεδρίου “Μέγας Φώτιος”*, Θεσ/νίκη 1995.
- Ζήσης, Θ.Ν., “Η Εκκλησία Κων/πόλεως ως παράγων ενότητας των υπ’ αυτής εκχριστιανισθέντων Ρώσων”, (*Αναφορά εις μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου, 1914-1986*), τ.Β΄, εκδ. Ι. Μητρόπολης Ελβετίας, Γενεύη 1989.
- Ζιάκας, Γ., *Ο Μυστικός ποιητής Maulana Jalaladdin Rumi και η διδασκαλία του*, Θεσ/νίκη 1987.
- Ζωναράς, Ι., *Επιτομή Ιστοριών*, (Εισαγωγή-μετάφρ.-σχόλια Ιορδ. Γρηγοριάδης), τ.Β΄-Γ΄, εκδ. Κανάκη (*Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-5*), Αθήνα 1998-1999.
- Ζώρας, Γ.Θ., *Η βασιλεία των σουλτάνων Μουράτ Α΄ Βαγιαζήτ Α΄, Μουσουλμάνου, Μουσά και Μεχμέτ (κατά τον ανέκδοτον ελληνικόν Βαρβερίνον Κώδικα 111 της Βατικανής Βιβλιοθήκης)*, Αθήνα 1954.
- Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, ed. L.Parmentier-F.Scheidweiler, Berlin 1954 (β΄ έκδοση). *P.G.* 82, στ.883-1280.
- Θεόδωρος, Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, εκδ. Κ.Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη* 7, Βενετία-Παρίσι 1872-1894.
- Θεοφάνης, Ομολογητής, *Χρονογραφία*, εκδ. C.de Boor, Theopanis Chronographia, Lipsiae 1883-5 (ανατ. Hildesheim 1963).
- Θεοφύλακτος, αρχιεπ. Βουλγαρίας, “Παιδεία Βασιλική προς τον πορφυρογέννητον Κων/νον”, *P.G.* 126, στ.253-285.
- Θεοχαρίδης, Γ.Ι., *Τοπογραφία και πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ΄ αιώνα*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσ/νίκη 1951.
- Ιεροκλής, Γραμματικός, “Συνέκδημος”, *P.G.* 113, στ.142-256.
- Ιναλτζίκ, Χ., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική περίοδος 1300-1600*, (μεταφρ. Μ.Κοκολάκης), εκδ. Αλεξάνδρεια,

- 1990².
- Ιώβ, μοναχός,
Kazhdan, A.P., “Βίος Θεοδώρας”, *P.G.* 127.
“Κεντρομόλες και κεντρόφυγες τάσεις στο βυζαντινό κόσμο (1081-1261). Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας”, *Βυζαντικά* 3, Θεσ/νίκη 1983.
- Καλλιγιάς, Π., “Περί της εν Φλωρεντία Συνόδου”, στο: *Μελέται Βυζαντινής Ιστορίας*, εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1987.
- Καλυβιώτου, Τζ., “Θεσσαλονίκη 1340. Το κίνημα των Ζηλωτών”, *Ιστορία Εικονογραφημένη* τευχ.385, (Ιούλιος 2000), σσ.54-57.
- Καλυβιώτου, Τζ., “Καταλανικός όλεθρος στην Ελλάδα τον 14ο αιώνα”, *Ιστορία Εικονογραφημένη* τευχ.401, (Νοέμβριος 2001), σσ.82-89.
- Κανατσούλης, Δ., “Το Βασίλειο του Κιμμερίου Βοσπόρου”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.ΣΤ΄, Αθήνα 1980.
- Καντακουζηνός, Ι., *Ιστορίαι*, έκδ. L.Schopen, Johannes Cantacuzenus, *Historiarum Libri IV*, vols.I-III, Bonn 1828-1832.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., *Χάρτες της πρώιμης Βυζαντινής περιόδου (324-565)*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., *Χάρτες της μέσης Βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., *Η Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές*, (Β΄ έκδοση με τη συνεργασία Θ.Κορρέ), Θεσσαλονίκη 1987.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., “Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών”, *Βυζαντινά* 2, Θεσσαλονίκη 1970.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., “Η Βουλγαρική Πολιτική στα Βαλκάνια το πρώτο μισό του 13ου αιώνα» *Εγνατία* 2 (ανάτυπο), Θεσσαλονίκη 1990.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., *Το Βυζαντινό κράτος*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1995.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε., *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τομ. Α΄-Γ΄, Θεσσαλονίκη 1991 και 1992.
- Κατσαρού, Α.Γ., “Τα Τάγματα των Ιπποτών”, *Σ.Ι.* τευχ.16, (Δεκέμβριος

- 1997).
- Κεδρηγός, Γ.,
Kehren, L.,
Κίνναμος, Ι.,
Κιτσίκης, Δ.,
Κλαβίχο, Ρ.Γ.Ντε,
Κόλλιας, Γ.,
Κόλλιας, Ηλ.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
Κονιδάρης, Γ.Ι.,
- Σύνοψις Ιστοριών*, C.B., τ.Ι-ΙΙ, Bonnae 1838-39.
“Η μάχη της Άγκυρας”, *Ιστορία Εικονογραφημένη*,
τευχ.276, (Ιούνιος 1991), σσ.62-71.
Επιτομή Ιστοριών, εκδ. A.Meineke, C.B., Bonnae 1836.
Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. 1280-1924,
Αθήνα 1996³
*Το Ταξίδι στην Αυλή του Ταμερλάνου. Το ημερολόγιο της
πορείας της ισπανικής αποστολής προς τη
Σαμαρκάνδη (1403-1406)*, (σχόλια-μετάφρ. Ι.
Μιρόκοβα), εκδ. Καλέντης, Αθήνα 1997.
Ιστορική Γεωγραφία του Ελληνικού χώρου, Αθήνα 1969.
“Τα Δωδεκάνησα (1204-1522)”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
*Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος. Από της ιδρύσεως
των Εκκλησιών αυτής υπό του αποστόλου Παύλου
μέχρι σήμερα (49/50-1951)*, τ.Α΄, Αθήναι 1954-
1960.
*Αι μητροπόλεις και αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού
Πατριαρχείου και η «Τάξις» αυτών*, Αθήναι 1934.
“Η θέσις της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου έναντι
του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον Θ΄ και Ι΄
αιώνα”, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 18, 1934.
“Αι Επισκοπαί της Κρήτης μέχρι και του Ι΄ αιώνος”,
Κρητικά Χρονικά, τ.Ζ΄, Ηράκλειο 1953.
“Η θέση της Εκκλησίας της Βουλγαρίας έναντι του
Οικουμενικού θρόνου επί Τσιμισκή”, *Πρακτικά
Ακαδημίας Αθηνών* 18, Αθήνα 1934.
“Αχρίδος Πατριαρχείον και Αρχιεπισκοπή”, *Θ.Η.Ε.*, τ.3ος
“Περί την πρώτην μνείαν των Αλβανών εν ταις
εκκλησιαστικαίς πηγαίς και τα όρια της χώρας των
επί Βυζαντινών”, *Ε.Ε.Β.Σ.* 23, 1953.
“Η πρώτη μνεία της επισκοπής Βαρδαριωτών Τούρκων”,
Περί την Ιστορίαν των μητροπόλεων Βορείου

- Ελλάδος και της Αρχιεπισκοπής Αχριδών κατά τον
Θ΄, Ι΄ και ΙΑ΄ αι., (ανάτυπο εκ της «Θεολογίας»
τόμος ΚΓ΄), Αθήναι 1952.*
- Κορρές, Θ., *Υγρόν Πυρ. Ένα όπλο της βυζαντινής ναυτικής τακτικής,*
Θεσσαλονίκη 1988.
- Κραλίδης, Α.Φ., “Ο “Χαζαροπρόσωπος” Πατριάρχης. Η Συμβολή του Μ.
Φωτίου στην αποστολή των αγίων Κυρίλλου και
Μεθοδίου στη χώρα των Χαζάρων”, στο: *Πρακτικά
ΙΕ΄ Θεολογικού Συνεδρίου “Μέγας Φώτιος”,*
Θεσ/νίκη 1995.
- Κρικιώνης, Χ., “Ο Οικουμενικός χαρακτήρας του Ιεραποστολικού έργου
της Εκκλησίας”, (Τιμητικό αφιέρωμα στον
καθηγητή Ι. Ο Καλογήρου), *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ. (Τμήμα
Ποιμαντικής), Θεσ/νίκη 1992.*
- Κυδώνης, Δ., “Ρωμαίοις Συμβουλευτικός”, *P.G. 154, στ.961-1008.*
- Κυδώνης, Δ., “Συμβουλευτικός έτερος περί Καλλιπόλεως”, *P.G. 154, στ.
1009-1036.*
- Κυδώνης, Δ., “*↓ ☉☿◆↓ ☽☿◆☐⊕②☐◆☐” εκδ. G.Mercati,
Notizie di Procono e Demetrio Cidone, Manuele
Caleca e Teodoro Melitiniota et altri appunti per la
storia della Teologia e della letteratura Bizantina
del secolo XIV, *Studi e Testi 56, Vaticano 1931.*
- Κυριακίδης, Στ., “Βυζαντιναί Μελέται, IV”, *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ. τ.3ος, Θεσ/νίκη
1934.*
- Κυριακίδης, Στ., “Πώς η λέξις θέμα έφθασεν εις την σημασίαν της
στρατιωτικής περιοχής”, *Ε.Ε.Β.Σ. 23, Αθήνα 1953.*
- Κυριακίδης, Στ., “Το Βολερόν”, *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τ.3ος, Θεσ/νίκη 1934.*
- Κωνσταντακοπούλου, Αγγ., “Η επαρχία Μακεδονία Salutaris. Συμβολή στη μελέτη της
διοικητικής οργάνωσης του Ιλλυρικού”, *Δωδώνη
10, 1981.*
- Κωνσταντινίδης, Εμ.Ι., *Συμβολή εις την Εκκλησιαστική Ιστορία της Δωδεκανήσου,*
(διδ.διατριβή), Αθήναι 1968.
- Κωνσταντίνος Ζ΄ *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν (De Administrando Imperio),*

- (β' έκδοση), Αθήνα 1998.
- Λουγγής, Τηλ., "Οι νέοι προσανατολισμοί των Ισαύρων", *Βυζαντικά* 2, Θεσ/νίκη 1982.
- Λουγγής, Τηλ., *Η Βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία*, Αθήνα 1988.
- Λουγγής, Τηλ., "Η Βυζαντινή Ιστοριογραφία μετά το λεγόμενο Μεγάλο Χάσμα", *Σύμμεικτα* 7, Αθήνα 1987.
- Λουγγής, Τηλ., *Κων/νου Ζ' Πορφυρογέννητου De Administrando Imperio (Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν)*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1990.
- Λουγγής, Τηλ., "Το κεφάλαιο 27 του De Administrando Imperio", *Βυζαντινά* 13₂ (Δώρημα στον Ι.Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη 1985.
- Μακρής, Κ., "Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου", *CORPUS* τευχ.9, (Οκτώβριος 1999), σσ.53-61.
- Μαλιγκούδη, Γ., *Ιστορία της Ρωσίας, Α': Η Ρωσία του Κιέβου 9ος αι.-1240*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1994.
- Μαλτέζου, Χρ., "Λατινοκρατούμενη Ελλάδα. Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις", *Ι.Ε.Ε. τ.Θ'*, Αθήνα 1980.
- Μάξιμος, μητρ. Σάρδεων, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, Θεσ/νίκη 1972.
- Μάξιμος, μητρ. Σάρδεων, "Η Εκκλησία της Γεωργίας (Ιβηρίας) και το Αυτο-κέφαλο αυτής", στο: *Συλλογή Μελετών και Κειμένων*, Κατερίνη 1998.
- Μάτεσις, Αντ.Σ., *Ιουστινιανού Νεαραί, μετά Παραπομπών εις τα σχετικά χωρία των Βασιλικών και της Εξαβίβλου του Αρμενόπουλου*, Αθήναι 1898.
- Μαυρομάτης, Λ., "Η Σερβική κοινωνία στον ΙΔ' αιώνα", *Βυζαντινά* 11, Θεσ/νίκη 1982.
- Μέγιεντορφ, Ι., *Η Βυζαντινή Κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, (μετάφρ. Δ.Μόσχος), Αθήνα 1990.
- Μέγιεντορφ, Ι., *Βυζάντιο και Ρωσία. Μελέτη των Βυζαντινο-Ρωσικών σχέσεων κατά τον 14ο αιώνα*, (μετάφρ. Ν. Φωκάς), εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988.

- Μενεβισόγλου, Π. Μητρ.
Σουηδίας,
Μηλιαράκης, Α.,
Μίλας, Νικόδημος,
Μονκάδα, Φ.Ντε,
Μπαζαίου-Barabas, Θ.,
Μπαρτικιάν, Χ.Μ.,
Μπαρτικιάν, Χ.Μ.,
Μπελέζος, Δ.,
Μπελέζος, Δ.,
Μπιμπίκου-Αντωνιάδη, Ε.,
Μπόνης, Κ.Γ.,
Μπόνης, Κ.Γ.,
Μπόνης, Κ.Γ.,
- Ιστορική Εισαγωγή εις τους κανόνες της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Στοκχόλμη 1990.
Ιστορία του βασιλείου της Νίκαιας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261), Αθήνα 1898, (επανέκδοση Ιονικής Τράπεζας - Αθήνα 1994).
Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, Αθήναι 1906.
Εκστρατεία των Καταλανών και Αραγωνέζων κατά των Τούρκων και Ελλήνων, (μετάφρ. Ιουλ. Ιατρίδη), εκδ. Εστίας, Αθήνα 1984
“Σημείωμα για την επιδρομή του τσάρου Συμεών κατά της κυρίως Ελλάδας (αρχές 10ου αιώνα)”, *Σύμμεικτα* 8, Αθήνα 1989.
Ελληνισμός και Αρμενία, Αθήνα 1991
“Βυζάντιο και Αρμενία”, *Βυζαντινά* 12, Θεσ/νίκη 1983.
“Η μάχη της Πελαγονίας. Ο βυζαντινός στρατός συντρίβει τους Ιππότες”, *Σ.Ι.* τευχ. 52, (Δεκέμβριος 2000), σ.48-55.
“Οι Καταλανοί στην Ελλάδα”, *Σ.Ι.*, τευχ.68 (Απρίλιος 2002), σσ.7-17.
Το Βυζάντιο και ο Ασιατικός τρόπος παραγωγής, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1988.
Οι Έλληνες ιεραπόστολοι των Σλάβων Κύριλλος και Μεθόδιος υπο το νέον φως της επιστήμης, (Ανάτυπο εκ της Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τ.16ος), Αθήνα 1967.
“Συμβολή εις περαιτέρω έρευναν του προβλήματος της καταγωγής των ιεραποστόλων των Σλάβων Κυρίλλου και Μεθοδίου”, *Βυζαντινά* τ.13 (Δώρημα στον Ι. Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη 1985, σσ.427-451.
“Αναιρέσεις ισχυρισμών περί σλαβικής καταγωγής των Ελλήνων ιεραποστόλων των Σλάβων Κυρίλλου και

- Μεθοδίου”, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ.60, 1985, σ.90-120.
- Μπουλάκη-Ζήση, Χ.,
Musset, Lucien, Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων, Θεσ/νίκη 1989.
“Γιατί οι Νορμανδοί εγκατέλειψαν τη Νορμανδία”, *Ιστορία Εικονογραφημένη* τεύχ.331, εκδ.Πάπυρος Πρέσς, Αθήνα 1996, σσ.36-41.
- Νείλος Δοξαπατρής, “Τάξις των Πατριαρχικών θρόνων”, *P.G.* 132, στ.1083-1114.
- Νείλλ, Σ., *Χριστιανικές Ιεραποστολές*, (μεταφρ. Π.Δ. Παπαδημητρακόπουλος), Μέρος Α΄, (62-1800 μ.Χ.), Θεσσαλονίκη 1987.
- Νεράτζη-Βαρμάζη, Β., “Η μετανάστευση από την Κων/πολη στο β΄ μισό του 14ου αιώνα (1354-1402)”, *Βυζαντικά* τ.1ος, Θεσ/νίκη 1981.
- Νεράτζη-Βαρμάζη, Β., “Κων/πολη 1360-1370. Μια περίοδος αποθάρρυνσης”, *Βυζαντινά* 13₂ (Δώρημα στον Ι.Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη 1985.
- Νεράτζη-Βαρμάζη, Β., “Η Κρήτη στις Βυζαντινές πηγές του 14ου αι.”, *Πρακτικά Η΄ Πανελληνίου Ιστορικού συνεδρίου*, Θεσ/νίκη 1987.
- Νicol, D.M., *Οι Τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453*, (μετάφρ. Στ.Κομνηνός), Αθήνα 1996.
- Νicol, D.M., “Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261)”, *I.E.E.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Νicol, D.M., “Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κων/πολης (1204-1261)”, *I.E.E.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Νicol, D.M., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267-1479. Μια συνεισφορά στην ελληνική ιστορία κατά το Μεσαίωνα*, έκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991.
- Νικήτας, Παφλαγών,
Νικηφόρος, Κάλλιστος, “Βίος Πατριάρχου Ιγνατίου”, *P.G.* 105, στ.488-573.
“Εκκλησιαστική Ιστορία”, *P.G.*146, στ.9-1274, *P.G.*147, στ.9-448.
- Νικηφόρος, Πατριάρχης *Ιστορία σύντομος*, Nicephori Archiepiscopi Constanti-

- Κων/πόλεως
 νοπολιταίνων Opuscula historica, (εκδ. C. De Boor),
 Lipsiae 1880.
- Νικόλαος, Μυστικός,
 “Επιστολαί”, στο: *Nicholas I Patriarch of Constanti-nople,
 Letters*, (ed. R.J.H. Jenkins-L.G. Westernik),
 C.F.H.B. VI, Dumbarton Oaks Texts ii,
 Washington 1973· & “Επιστολαί”, *P.G.*111.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Η μάχη του Μαντζικέρτ και η κατάρρευση της Βυζαντινής
 Μ. Ασίας”, *Σ.Ι.* τευχ.50, (Οκτώβριος 2000), σ.6-15.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Βυζαντινά φρούρια της Ροδόπης”, *CORPUS* τευχ.2,
 (Φεβρουάριος 1999), σσ.57-61.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Η κατάκτηση της Μ. Ασίας από τους Οθωμανούς
 Τούρκους”, *Σ.Ι.* τευχ.37, (Σεπτέμβριος 1999),
 σσ.22-29.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Η Οθωμανική κατάκτηση της βόρειας Ελλάδας”, *Σ.Ι.*
 τευχ.54, (Φεβρουάριος 2001), σσ.18-25.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Η σύγκρουση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και
 Ταμερλάνου”, *Σ.Ι.* τευχ.13, (Σεπτέμβριος 1997),
 σσ.18-25.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Η άλωση κατά τον Νικολό Μπάρμπαρο”, *Ιστορικά* τ.38,
 εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (Μάιος 2001), σ.28-33.
- Νικολούδης, Ν.,
 “Λατινοκρατούμενη Ηλεία. Χλεμούτσι-Γλαρέντζα-
 Ανδραβίδα”, *CORPUS* τευχ.11, (Δεκέμβριος
 1999), σσ.58-63.
- Ντούλια, Α.,
 “Μεσαιωνική Ρόδος. Από τα Πρωτοβυζαντινά χρόνια ως
 την Ιπποτική κατάκτηση (4ος αι.-1309)”, *Σ.Ι.*
 τευχ.14, (Οκτώβριος 1997), σσ.51-55.
- Νυσταζοπούλου, Μ.,
*Η εν τη Ταυρική χερσονήσω πόλις Σουγδαία. Από τον ΙΓ΄
 μέχρι του ΙΕ΄ αιώνας*, (Δημοσιεύματα του Αρχαιο-
 λογικού Δελτίου, αρ.7), Αθήναι 1965.
- Νυσταζοπούλου, Μ.,
 “Ο “Αλανικός” του επισκόπου Αλανίας Θεοδώρου και η
 εις τον πατριαρχικόν θρόνον ανάρρησις Γερμανού
 του Β΄”, *Ε.Ε.Β.Σ.* 33, Αθήναι 1964.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ., *Οι Βαλκανικοί λαοί κατά τους μέσους χρόνους*, εκδ.

- Βάνιας, Θεσ/νίκη 1992.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ., "Η Ανόρθωση, 862-945", *Ι.Ε.Ε.*, τ.Η', Αθήνα 1980.
- Obolensky, D., *Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, (μετ. Π.Πούγιουρου-Α.Νικολάου-Κοναρή), εκδ. Ερμής, Αθήνα 1998.
- Obolensky, D., *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ.1-2, Θεσσαλονίκη 1991.
- Obolensky, D., "Κυπριανός μητροπολίτης Κιέβου και Μόσχας", στο: *Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, (μετ. Π.Πούγιουρου-Α.Νικολάου-Κοναρή), εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.
- Οικονομίδης, Ν., "Το νέο κράτος της μέσης Βυζαντινής περιόδου", *Ι.Ε.Ε.* τ.Η', Αθήνα 1980.
- Οικονομίδης, Ν., "Η κρίσιμη δεκαετία 1071-1081", *Ι.Ε.Ε.* τ.Θ', Θεσ/νίκη 1980.
- Οικονομίδης, Ν., "Η Δ' Σταυροφορία και η άλωση της Κων/πόλεως (1204)", *Ι.Ε.Ε.* τ.Θ', Αθήνα 1980.
- Οικονομίδης, Ν., "Η Επαρχιακή Διοίκηση στο κράτος της μέσης βυζαντινής περιόδου", *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ', Αθήνα 1980.
- Οικονομίδης, Ν., "Η ενοποίηση του Ευρασιατικού χώρου, 945-1071", *Ι.Ε.Ε.* τ.Η', Αθήνα 1980.
- Οικονόμου, Φ.Γ., *Η εν Νικοπόλει και Πρεβέζη Εκκλησία*, Αθήναι 1973.
- Οικονόμου, Φ.Γ., *Η εν Άρτη Εκκλησία*, Αθήνα 1972.
- Οικονόμου, Φ.Γ., *Η Εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω*, Αθήναι 1971.
- Παϊπάης, Β., "Η Βυζαντινή διπλωματία ως πρότυπο πολιτιστικής διπλωματίας", *Σ.Ι.*, τ.57, (Μάιος 2001), σσ.34-41.
- Παναγιωτόπουλος, Χ.-Αναγνωστάκης, Η., "Η Ελληνοτουρκική σύγκρουση στη Μ. Ασία κατά το Μεσαίωνα (1040-1061)", *Σ.Ι.* τευχ.42, (Φεβρουάριος 2000), σσ.41-49.
- Πανούση, Ε.-Αναγνωστόπουλος, Α., "Μονές και ναοί της Μακρινίτσας", *Ιστορία Εικονογραφημένη* τευχ.396, (Ιούνιος 2001), εκδ. ΠΑΠΥΡΟΣ, σ.112-117.
- Παπαγιάννη, Ελ., "Οι Βούλγαροι στις επιστολές του Θεοφύλακτου Αχρίδας", *Πρακτικά Ι' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Μάιος 1989.
- Παπαδημητρίου, Ν., "Η έρευνα των Εκκλησιαστικών Τακτικών (Notitiae

- Episcopatuum και η νέα κριτική των έκδοσις”,
E.E.B.Σ. 45, Αθήναι 1981/82.
- Παπαδόπουλος, Χρ., *Η Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία. Γενική Ιστορική
Επισκόπησις*, Αθήνα 1954.
- Παπαδόπουλος, Χρ., “Ο Τίτλος του αρχιεπισκόπου”, *Θεολογία* 13, 1935.
- Παπαμίχος, Α., “Ίκάριος: Ο Ιππότης της Καρύστου”, *Ιστορία
Εικονογραφημένη* τευχ.386, εκδ. Πάπυρος,
(Αύγουστος 2000), σ.63-73.
- Παπαρρηγόπουλος, Κ., *Περί της Εποικήσεως Σλαβικών τινων φυλών εις την
Πελοπόννησον* (εισαγωγή - σχόλια Δημοσθένης
Κοντός), Αθήναι 1843.
- Παπούλια, Βασ., “Το έργο του Μεθοδίου και Κυρίλλου ως έκφραση του
Ελληνορθόδοξου Ουμανισμού”, *Το Χθες*
(περιοδικό ιστορικής ύλης), τεύχ.5, 1995.
- Παρίσης, Π., “Η στρατιωτική Οργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρα-
τορίας”, *Σ.Ι.*, τ.51, (Νοέμβριος 2000), σσ.48-57.
- Πατούρα, Σ., “Η διάδοση του Χριστιανισμού στα πλαίσια της εξωτερικής
πολιτικής του Βυζαντινού κράτους (4ος-5ος αι.)”,
Σύμμεικτα 7, Αθήνα 1987.
- Πατούρα, Σ., “Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του
Καυκάσου και της Κριμαίας (6ος αι.)”, *Σύμμεικτα* 8,
Αθήνα 1989.
- Παχυμέρης, Γεώργιος, *Ιστορία των Μιχαήλ και Ανδρονίκου των Παλαιολόγων*,
εκ2δ. I.Bekker, (C.B.), ν.1-2, De Michaele et
Andronico Paleologis, Bonn 1835.
- Pears, E., “Η Καταστροφή της Ελληνικής Αυτοκρατορίας”, *Ιστορικά*
τ.38, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (Μάιος 2001), σ.42-
49
- Πολάκης, Παρθ. αρχιμ., “Η Ελληνική Εκκλησία και ο κόσμος των Βαρβάρων”,
Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ. τ.1ος, 1953.
- Πολάκης, Παρθ. αρχιμ., *Ιστορικά Προϋποθέσεις του πρωτείου του επισκόπου
Κων/πόλεως*, (ανάτυπο εκ του 23ου τόμου του
περιοδικού Θεολογία), Αθήναι 1952.

- Pollo, S.-Puto, A., *Ιστορία της Αλβανίας, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, (μετάφρ. από τα γαλλικά Μπ. Ακτσόγλου), Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη 1995.
- Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, (μετάφρ. Κοκκίνου-Μαντά Σοφία, Απ. Τζαφερόπουλος), Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, εκδ. Γεωργιάδης, Αθήναι 1996.
- Προκόπιος, *Υπέρ των Πολέμων Λόγοι*, ed. J.Haury, *Procopii Caesariensis opera omnia I*, Lipsiae 1905, σ.4-304. *Addenda et corrigenta adiecit G.Wirth*, Leipzig 1963.
- Προκόπιος, *Υπέρ των Πολέμων Λόγοι*, ed. J.Haury, *Procopii Caesariensis opera omnia II*, Lipsiae 1905. Ed. Stereotypa correctior. *Addenda et corrigenta adiecit G.Wirth*, Leipzig 1963. - O.Veh, *Procop II: Goten-kriege*, Munchen 1966.
- Ράλλης Γ.Α.-Ποτλής Μ., *Σύνταγμα των θείων και Ιερών κανόνων*, τομ.1-6, Αθήναι 1852-1859.
- Ρούσσος, Μ., “Οι Φράγκοι στις Κυκλάδες πριν το 1207”, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τευχ.227, (Μάιος 1987),σ.112-113.
- Runsiman, St., *Η Μεγάλη Εκκλησία εν Αιχμαλωσία*, (μετάφρ. Ν.Κ.Παπαρρόδου), εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1979.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., *Βυζαντινά Στασιαστικά και Αυτονομιστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και στη Μ.Ασία 1189-σ.1240μ.Χ.*, Αθήνα 1987.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Το έργο του χρονικογράφου Ασίκ-Πασά-Ζαδέ (1400-1486) ως πηγή της υστεροβυζαντινής και πρώιμης οθωμανικής περιόδου”, στο: *Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα* (ανατυπ. Άρθρων 1981-1990), Αθήνα 1990.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Εκχριστιανισμένοι τουρκόφωνοι μισθοφόροι στα Βυζαντινά και στα Λατινικά στρατεύματα της Ανατολής”, *Πρακτικά Ι΄ πανελληνίου Ιστορικού συνεδρίου*, Θεσ/νίκη 1989.

- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Οι Κομάνοι (Κουμάνοι) και το Βυζάντιο, 11ος-13ος αι. μ.Χ.”, *Βυζαντινά* 13₂ (Δώρημα στον Ι.Καραγιαννόπουλο), Θεσ/νίκη 1985.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Απάλεια: 11ος-αρχές 14ου αιώνα. Η μεταβίβαση από τη χριστιανική πίστη στη Μουσουλμανική εξουσία”, *Βυζαντινός Δόμος* 3, 1989.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Η Πρώτη Βυζαντινή Άλωση. Η Σταυροφορία της προδοσίας, 1204”, στο: *Μελετήματα Βυζαντινής, Μεσαιωνικής και Ισλαμικής Ιστορίας*, εκδ. Ηρόδοτος, Φάρσαλα 1977
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Οι Μεγάλοι Κομνηνοί του Πόντου και οι Σελτζούκοι του Ρουμ (Ικονίου) την περίοδο 1205/6-1222”, *Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα*, εκδ. Ηρόδοτος, 1990.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Τζάννοι. Ο πολεμικός λαός του Καυκάσου ως τον εκχριστιανισμό από το Βυζάντιο κατά τον 6ο αι. μ.Χ.”, *Σ.Ι.*, τευχ. 35 (Ιούλιος 1999), σσ.30-34.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Η Λαίλαπα των Τουρκοφώνων Κουτριγούρων πρό των πυλών της Βασιλεύουσας (558-559)”, *Σ.Ι.* τ.40, (Δεκέμβριος 1999), σσ.14-21.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Η Μακεδονική δυναστεία στο Βυζάντιο (867-1057) και η επέλαση στην Ανατολή και στον Καύκασο”, *Σ.Ι.* τευχ.49, (Σεπτέμβριος 2000), σσ.6-15.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Σουλεϊμάν Α΄ Ιμπν Κουτλουμούς. Ο Σελτζούκος ιδρυτής του σουλτανάτου της Ρωμανίας (του Ρουμ) στα τέλη του 11ου αι. μ.Χ.”, *Σ.Ι.* τευχ.58, (Ιούνιος 2001), σσ.62-70.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Ο Σελτζούκος σουλτάνος Αλπ Αρσλάν και το Βυζάντιο”, στο: *Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1990.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Κοινωνικές, Πολιτισμικές, Καλλιτεχνικές και Θεσμικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους Μικρασιάτες χριστιανούς και στους σελτζούκους Τούρκους του

- Ικονίου”, στο: *Μελετήματα Βυζαντινής, Μεσαιωνικής και Ισλαμικής Ιστορίας*, εκδ. Ηρόδοτος, Φάρσαλα 1997.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Η Ακμή και οι απαρχές της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1288-1571)”, *Σ.Ι.* τευχ.55, (Μάρτιος 2001).
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., “Οι τουρκικές πηγές για την Άλωση”, *Ιστορικά* τ.38, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (Μάιος 2001), σ.16-25.
- Σάθας, Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμοι 1-8, Βενετία-Παρίσι, 1872-1894.
- Σάκκος, Στ., “Η εν Κων/πολει σύνοδος του 1170”, *Θεολογικό συμπόσιο, Χαριστήριον εις καθ. Π.Χρήστου, Θεσ/νίκη* 1967.
- Σαρρής, Ν., *Οσμανική Πραγματικότητα*, τ.1: *Το Δεσποτικό Κράτος*, Αθήνα 1991.
- Σβορώνος, Ν., “Η αγροτική οικονομία του Βυζαντινού κράτους”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Σβορώνος, Ν., “Οικονομία - Κοινωνία κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Σβορώνος, Ν., “Γενικές συνθήκες της Οικονομικής ζωής (στο κράτος της μέσης Βυζαντινής περιόδου)», *Ι.Ε.Ε.*, τ.Η΄, Αθήνα 1980.
- Σβορώνος, Ν., “Η Αναβίωση του Ελληνισμού”, *Ι.Ε.Ε.* τ.Η΄, Αθήνα 1980.
- Σβορώνος, Ν., “Το Αλληλέγγυον”, *Ι.Ε.Ε.* τ.Η΄, Αθήνα 1980.
- Σβορώνος, Ν., “Η Αναδιοργάνωση του κράτους από τους Κομνηνούς”, *Ι.Ε.Ε.* τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Σβορώνος, Ν., “Οι νέες εξελίξεις στην οικονομία και στην κοινωνία”, *Ι.Ε.Ε.* τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Σκαλιέρης, Γ.Κ., *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, Αθήναι 1922.
- Σκυλίτζης, Ι., *Σύνοψις Ιστοριών*, εκδ. I.Thurn, Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum (C.F.H.B.-5), Berlin 1973.
- Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αλκ., *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική Αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να*

- ανακτήσουν την αυτοκρατορία, (Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών 7), Θεσσαλονίκη 1990.
- Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αλκ., “Η μητρόπολη Θεσσαλονίκης 1227-1235. Ένα ζήτημα πολιτικο-εκκλησιαστικό”, *Πρακτικά 1΄ Πανελληνίου Ιστορικού συνεδρίου*, Θεσ/νίκη 1989.
- Στεφανίδης, Β.Κ., *Εκκλησιαστική Ιστορία. Από αρχής μέχρι σήμερα*, τ.1-2, Αθήναι 1948.
- Στράτος, Α.Ν., “Η πτώση της Ελληνιστικής Ανατολής (602-642)”, στο : *Studies in 7th-Century Byzantine Political History, Collected Studies*, London 1983.
- Στράτος, Α.Ν., “Η τυρρανίς του Φωκά”, *I.E.E.*, τ.Ζ΄, Αθήνα 1980.
- Sugar, P.F., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική Κυριαρχία (1354-1804)*, (μετάφρ. Π.Χ.Μπαλουξή) τ.Α΄-Β΄, Αθήνα 1994.
- Συμεών, Θεσσαλονίκης “Περί του αγίου ναού και της τούτου καθιερώσεως”, *P.G.* 155, στ.305-361.
- Συνέχεια Γεωργίου Μοναχού, *Theophanus Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, (CB), Bonnae 1838, σσ.763-924.
- Συνεχιστής Θεοφάνους, *Χρονογραφία συγγραφείσα εκ προστάγματος του Κων/νου του φιλοχρίστου και πορφυρογεννήτου δεσπότη*, εκδ. I.Bekker, Theophanes Continuatus, (C.B.), Bonnae 1833, σ.3-486.
- Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, ed. J.Bidez-G.C.Hansen, Berlin 1960· και *P.G.* 67, στ.843-1630.
- Σωκράτης, Σχολαστικός, “Εκκλησιαστική Ιστορία”, *P.G.* 67, στ.28-842.
- Ταρνανίδης, Ι., *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1985².
- Ταρνανίδης, Ι., *Ιστορία των Σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών, Α: Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, Θεσ/νίκη 1986.
- Ταρνανίδης, Ι., *Πτυχές της σλαβικής Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Ταρνανίδης, Ι., “Ο ρόλος του βυζαντινού αυτοκράτορα και η συμβολή του Οικουμενικού πατριάρχη στη διαμόρφωση του αυτοκεφάλου των σλαβικών εκκλησιών”,

- Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ.* (μνήμη Ι.Ε.ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ), Θεσ/νίκη 1992, σ.539-564.
- Ταχιάος, Αντ.-Αιμ., *Πηγές Εκκλησιαστικής Ιστορίας των Ορθοδόξων Σλάβων*, τ.Α΄, Θεσ/νίκη 1987.
- Τέγου-Στεργιάδου, Ευανθία, *Τα σχετικά με την Αρχιεπισκοπή Αχρίδας σιγίλλια του Βασιλείου Β΄*, (διδ.διατριβή που υποβλήθηκε στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.), Θεσ/νίκη 1988.
- Τούλιας, Γ., *Ο χαρακτήρ της Εκκλησίας της Βοσνίας κατά τον Μεσαίωνα*, (διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στη Θεολογική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήναι 1950.
- Τρεμπέλας, Π., “Οι όροι και οι παράγοντες της ανακηρύξεως του Αυτοκεφάλου”, *Εκκλησία* 10, 1932.
- Τρωιάνος, Σπ., *Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1986.
- Τωμαδάκης, Ν.Β., “Η αποστολική Εκκλησία της Κρήτης κατά τους αιώνες Η΄-ΙΓ΄ και ο τίτλος του προκαθημένου αυτής”, *Ε.Ε.Β.Σ.* 24, Αθήναι 1954.
- Τωμαδάκης, Ν.Β., “Ορθόδοξοι Αρχιερείς εν Κρήτη επί Ενετοκρατίας”, *Ορθοδοξία ΚΖ΄*, 1952, τ.1, σσ.63-75.
- Τωμαδάκης, Ν.Β., “Βίος αγίου Ιωάννου του Ξένου”, *Κρητικά Χρονικά*, τ.2ος, 1948.
- Φασουλάκης, Στ., “Η δυναστεία των Αγγέλων”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Θ΄, Αθήνα 1980.
- Φειδάς, Βλ.Ι., “Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η διαχρονική Εκκλησιαστική Διακονία του”, στο: *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία*, Εκδ. Ορθοδόξου Κέντρου Οικουμενικού Πατριαρχείου Γενεύης, 1989.
- Φειδάς, Βλ.Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.1-2, Αθήναι 1994.
- Φειδάς, Βλ.Ι., *Η Πρώτη εν Ρωσία Εκκλησιαστική Ιεραρχία και αι Ρωσικαί πηγαί*, (διατριβή επί διδακτορία), Αθήναι 1967.
- Φειδάς, Βλ.Ι., *Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας απ΄ αρχής μέχρι σήμερον*, Αθήνα 1967.

- Φειδάς, Βλ.Ι., “Ιστορική εξέλιξη της οργανώσεως της Εκκλησίας της Μακεδονίας”, *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.*, τ.30 (τιμητικό αφιέρωμα εις Ανδρέα Θεοδώρου), Αθήνα 1995.
- Φιλιππαίος, Θεόκλητος, “Εκκλησίας Κων/πόλεως, επισκοπαί και επίσκοποι (1833-1960)”, *Θεολογία* 31, 1960.
- Φιλόθεος, Κόκκινος, *Βίος Γρηγορίου Παλαμά*, (μετάφρ.-σχόλια Π.Κ.Χρήστου), εκδ. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1984.
- Φιλοστόργιος, “Εκκλησιαστική Ιστορία”, *P.G.* 65, στ.459-625.
- Φωτιάδης, Κ., *Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Φώτιος, Πατριάρχης Κων/πόλεως, “Επιστολαί”, *P.G.* 102, στ.585-989· & εκδ. Β. Laourdas - L.G. Westernik, Leipzig 1983.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ., “Βυζαντινή Μακεδονία. Σχεδιάσμα για την εποχή από τα τέλη του στ΄ μέχρι τα μέσα του θ΄ αιώνα”, *Βυζαντινά* 12, Θεσ/νίκη 1983.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ., *Βυζαντινή Ιστορία*, τ.Α΄(324-610), τ.Β΄(610-867), Αθήνα 1975, 1977.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ., “Η Βυζαντινή αυτοκρατορία του Ελληνικού έθνους, 642-1071”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Η΄, Θεσ/νίκη 1980.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ., “Η Εικονομαχία (726-787)”, *Ι.Ε.Ε.*, τ.Η΄, Αθήνα 1980.
- Χρυσός, Ε., “Η διάταξις των συνεδρίων της εν Χαλκηδόνι Οικουμενικής συνόδου”, *Κληρονομία* 3, 1971.
- Χωνιάτης, Νικήτας, *Χρονική διήγησις του Χωνιάτου κυρ Νικήτα. Αρχόμενη από της βασιλείας του Ιωάννου του Κομνηνού και λήγουσα μέχρι της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως*, εκδ. J.L.van Dieten, (C.F.H.B), Nicetae Choniate *Historia*, Berlin 1975.
- Ψελλός, Μ., *Χρονογραφία*, τ.Α΄, (μετάφρ.-εισαγωγή-σχόλια Βρασ. Καραλής), εκδ. Αγρωστίς (Βυζαντινά Κείμενα-1), Αθήνα 1992, τ.Β΄, (μετάφρ.-εισαγωγή-σχόλια Βρασ. Καραλής), εκδ. Κανάκης (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-1), Αθήνα 1996.

Wittek, P.,

Η Γένεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, (μεταφρ.
Ευαγγ. Μπαλτά), Αθήνα 1988.

Β΄ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Altosmanische Anonyme
Chroniken (Ανώνυμα Παλαιοθωμανικά Χρονικά), στο: *Text und Übersetzung herausgegeben* von D.F.Giese, Teil I.: *Text und Varianten-verzeichnis*, Breslau 1922, Teil II: *Übersetzung*, Leipzig 1925
- Anastos, M.K., “Iconoclasm and Imperial rule 717-842”, *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Anastos, M.K., “Leo III’s Edict against the Images in the year 726-27 and the Italo-Byzantine relations between 726 and 730”, *Studies in Byzantine Intellectual history*, (Collected Studies), London 1979.
- Anastos, M.K., “The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33”, *Studies in Byzantine Intellectual History*, (Collected Studies), London 1979.
- Anastos, M.K., “Political Theory in the lives of the Slavic Saints Constantine and Methodius”, *Studies in Byzantine Intellectual History*, (Collected Studies), London 1979.
- Asdracha, C., “La Thrace Orientale et la Mer-Noire: Geographie Ecclesiastique et Prosopographie (VIIIe-XIIe siècles)”, *Geographie Historique du Monde Mediterranéen*, serie *BYZANTINA-SORBONENSIA* 7, Paris 1988.
- Asdracha, C., *La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles, Etude de géographie historique, Beihefte der byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher* 49, Athen 1976.
- Atiya, Aziz S., *A History of the Eastern Christianity*, London 1968.
- Baynes, N.H. - Moss, H.St.L.B., *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford 1969.

- Baynes, N.H., *Byzantine studies and other essays*, London 1955.
- Benesevic, V., "Monumenta Vaticana ad ius canonicum pertinentia", *Studi Bizantini e Neoellinici* 2, Roma 1927.
- Berardino, A.Di, *Encyclopedia of the Early Church*, Cambridge 1992.
- Boba, Imre, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the ninth Century*, Wiesbaden 1967.
- Booiamra, J.L., *Church reform in the late Byzantine Empire*, Ανάλεκτα Βλατάδων 35, Θεσ/νίκη 1982.
- Brooks, E.W., "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", *J.H.S.* 18, London 1898.
- Brooks, E.W., "Arabic Lists of the Byzantine Themes", *J.H.S.* 21, London 1901.
- Bryer, A., "Nicaea, a Byzantine city", *People and Settlements in Anatolia and the Caucasus*, (Collected Studies,) London 1988.
- Bryer, A., "Greeks and Turkmens: The Pontic Exception", *D.O.P.* 29, 1975.
- Bryer, A., "Some Notes on the Laz and Tzan", *People and Settlements in Anatolia and Caucasus*, (Collected Studies), London 1988.
- Bury, J.B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, New York 1958.
- Bury, J.B., *A History of the Eastern Roman Empire (802-867)*, London 1912.
- Canard, M., "Byzantium and the Muslim World to the Middle of the eleventh Century", *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Carile, A., "Partitio terrarum Imperii Romaniae", *Studi Veneziani* 7 (1965), σ.125-305.
- Charanis, P., "On the Question of the Evolution of the Byzantine Church into a National Greek Church", *Βυζαντιακά* 2, Θεσ/νίκη 1982.
- Charanis, P., "Internal Strife in Byzantium during the fourteenth century", *Social Economic and Political Life in the*

- Byzantine Empire*, (Collected Studies), London 1973.
- Charanis, P., "Observations on the Demography of the Byzantine Empire", *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, (Collected Studies), London 1972.
- Charanis, P., "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *D.O.P.* 29, 1975.
- Charanis, P., *The Armenians in the Byzantine Empire*, Lisboa 1963.
- Charanis, P., "Economic factors in the Decline of the Byzantine Empire", *Social Economic and Political life in the Byzantine Empire*, (Collected Studies), London 1986.
- Charanis, P., "Town and Country in the Byzantine Possesions of the Balkan Peninsula during the later period of the Empire", *Social, Economic and Political life in the Byzantine Empire*, (Collected Studies), London 1986.
- Darrouzes, J., *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, V.I: Ceographie Ecclesiastique de l' Empire Byzantin*, Paris 1981.
- Darrouzes, J., "Le Traite des Transferts. Edition critique et commentaire", *R.E.B.* 42, 1984.
- Dennis, G.T., "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *O.C.P.* 33, 1967, σσ.72-88.
- Diehl, Ch.-Marcais, G., *Le Monde Oriental de 395 a 1081* (Histoire Generale Publiee sous la direction de G. Glotz. Histoire du Moyen Age, v.iii), Paris 1936.
- Diehl, Ch., "The History of the Byzantine Empire from A.D. 1204 to A.D. 1453", in: *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization*, (ed. N.H.Baynes-H.St.L.B.Moss), 1969.
- Dinic, M., "The Balkans, 1018-1499", *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.

- Dölger, F., *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, v.1-5, München-Berlin 1924-1965.
- Dvornik, F., "The Byzantine Inheritance in Russia", στο: *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization*, (ed. N.H.Baynes - H.St.L.B. Moss), Oxford 1969.
- Dvornik, F., *The idea of Apostolicity in Byzantium and the legend of the Apostle Andrew*, Cambridge Mass. 1958.
- Dvornik, F., "The Embassies of Constantine-Cyril and Photius to the Arabs", στο: *To Honor Roman Jacobson*, Hague 1967, σ.569-576.
- Duda, H., *Die Seltschukengeschichte des ibn Bibi*, Kopenhagen 1959.
- Enslin, W., "The Government and Administration of the Byzantine Empire", *C.M.H.* IV, ii, Cambridge 1967.
- Every, G., *The Byzantine Patriarchate (451-1204)*², London 1962.
- Festus, Sextus Rufius, *Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani*, εκδ. C. Wagner, Λειψία 1886.
- Fine, J.V.A., *The Early Medieval Balkans. A critical Survey from the sixth to the late twelfth Century*, Michigan 1978.
- Fossier, Robert, *The Cambridge Illustrated History of the Middle Ages (350-950)*, Cambridge 1978.
- Frend, W.H.C., "Missions of the Early Church 180-700 A.D", *Religion Popular and Unpopular in the Early Christian Centuries*, (Collected Studies), London 1976.
- Geanakoplos, D., "Byzantium and the Crusades, 1261-1354, 1354-1453", *A History of the Crusades* (ed. K.M.Setton), v.III: *The Fourteenth and Fifteenth Centuries* (co-editor: H.Hazard), Wisconsin 1975.
- Gelzer, H., *Ungedruckte und ungenugend, veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum*, München 1900.
- Gelzer, H., *Analecta Byzantina, Index lectionum Jenensis* (1891/1892), Jena 1891.
- Gelzer, H., "Beitrage zur russischen Kirchengeschichte aus

- griechischen Quellen”, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* xiii, 1892, σ.246-281.
- Georgiades-Arnakes, G., “Futuwwa traditions in the Ottoman Empire. Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmen”, *Journal of Neo-Hellenic Studies* 12, 1953, σ.232-247.
- Gerland, E., *Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Craecae, I.Band: Die Genesis der Notitia Episcopatum, Socii Assumptionistae Chalcedonenses*, Kadikoy 1931.
- Gibbons, H.A., *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I, 1303-1403*, Oxford 1916.
- Gill, Jos., “Innocent III and the Greeks: Aggressor or Apostle?”, *Relations between East and West in the Middle Ages*, (ed. D.Baker), Edinburg 1973.
- Greenslade, S.L., “The Ilyrian Churches and the Vicariate of Thessalonica, 378-95”, *J.Th.S.* 46, Oxford 1945.
- Gregoire, H., “The Amorians and Macedonians”, *C.M.H.*, IV, i, Cambridge 1966.
- Grumel, V.-Laurent, V.-Darruzes, J., *Les Regestes des actes du Patriarchat de Constantinople*, I-VI, Kadikoy-Paris, 1932-1979.
- Haldon, J.M., *Byzantium in the Seventh Century*, Oxford 1988.
- Herrin, J., “Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205”, *D.O.P.* 29, 1975.
- Hitti, Ph., *History of the Arabs*, New York 1961⁷.
- Honigmann, E., *Le Synecdemos d’ Hierokles et L’Opuscule Geographique de Georges de Chypre*, Bruxelles 1939.
- Honigmann, E., “Studies in Slavic Church history”, *Byzantion* 17, 1944/45.
- Hussey, J.M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986.
- Hussey, J.M., “The Later Macedonians, the Comneni and the Angeli, 1025-1204”, *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Inalcik, Halil, “The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451”, In: A

- History of the Crusades* (ed. K.Setton), v.VI: *The Impact of the Crusades on Europe*, (ed. H.W.Hazard-N.P.Zacour), Wisconsin 1975.
- Inalcik, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", In: *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy*, (Collected Studies), London 1978.
- Inalcik, Halil, "The Conquest of Edirne (1361)", In: *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy*, (Collected Studies), London 1978.
- Inalcik, Halil, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", In: *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy*, (Collected Studies), London 1978.
- Jacoby, D., "Social Evolution in Latin Greece", *A History of the Crusades*, (ed. K.Setton), v.VI: *The Impact of the Crusades on Europe* (co-editors H.Hazard-N.Zacour), Wisconsin 1975.
- Janin, R., "La hiérarchie ecclésiastique dans la diocèse de Thrace", *R.E.B.* 17 (1959), σσ.145-149.
- Jenkins, R.J.H., *Byzantium: The Imperial Centuries, A.D. 610-1071*, London 1969
- Jenkins, R.J.H., "Letter 101 of Patriarch Nicholas Mysticus", *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th centuries*, (Collected Studies), London 1979.
- Jones, A.H.M., *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, v.1-2, Oxford 1973.
- Jordanov, I. & Tapkova-Zaimova, V., "Quelques Nouvelles Données sur l' Administration Byzantine au bas Danube (fin du X-XI s.)", *Geographie Historique du Monde Méditerranéen*, Byzantina Sorbonensia-7, Paris 1988, σσ.119-126.
- Kaegi, W.E., "Changes in Military Organisation and Daily life on the Eastern Frontier", *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συμποσίου "Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο"*,

- K.B.E., Αθήνα 1989.
- Karpozilos, Ap.D., *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the principality of Epiros (1217-1233)*, (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 7), Θεσσαλονίκη 1973.
- Kazhdan, Al.P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vols.1-3, New York - Oxford 1991.
- Kreutel, R.F., *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte, Frühzeit und Aufstieg des Osmanreiches nach der chronik "Denkwürdigkeiten und zeitläufe des Hauses Osman" von Derwish Ahmed, genaunt Ašik-Paša-Sohn, Osmanische Geschichts-schreiber 3*, Graz-Wien-Köln 1959.
- Laiou, Ang.E., *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge 1972.
- Lindner, R.P., "Stimulus and Justification in Early Ottoman History", στο: *Byzantium and Islam, The Greek Orthodox Theological Review*, τ.27/ II & III, (1982).
- Loenertz, R., "Lettre de Georges Bardanes, metropolite de Corcyre, au Patriarche Oecumenique Germain II, 1266-1227", *E.E.B.Σ.* 33, 1964, σ.87-118.
- Magdalino, P., "Constantinople and the (Ϟ■□ ◆➤□☉✠) in the time of Balsamon", στο: *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, Αθήνα 1991.
- Malamut, E., *Les Iles de l'Empire Byzantin (VIIIe-XIIe siecles)*, v.1-2, Serie Byzantina - Sorbonensia 8, Paris 1988.
- Marcellinus, Ammianus, *Res gestae*, ed. J.C. Rolfe, London 1963-64 (β' έκδοση).
- Martin, J., *Atlas zur Kirchengeschichte*, Freiburg 1988.
- Meyendorff, J., "Balsamon, The Empire and the Barbarians", στο: *Το Βυζάντιο κατά το 12ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, (εκδ. Ν.Οικονομίδης), Αθήνα 1991.

- Miklosich F.-Muller S., *Acta et Diplomata Craeca Medii Aevi*, vols.1-6, Vindobonae 1869-90.
- Moravcsik, Guyla, *Byzantinoturcica*, vols.1-2, Berlin 1958 (ανατύπ. Leyden 1983).
- Moravcsik, Guyla, "Hungary and Byzantium in the Middle Ages", *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Moss, H.St.L.B., "The History of the Byzantine Empire from A.D.330 to the Fourth Crusade", In: *Byzantium: an Introduction to East Roman civilization*, (ed. Baynes-Moss), Oxford 1969.
- Nicol, D.M., *Despotate of Epiros*, Oxford 1957.
- Nicol, D.M., "Refugees, Mixed Populaiton and local patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade", *Studies in Late Byzantine History and prosopography*, (Collected Studies), London 1986.
- Nicol, D.M., "The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires, 1204-61", *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Obolensky, D., "The Byzantine Frontier zones and Cultural Exchanges", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London 1982.
- Obolensky, D., "The Empire and its Northern Neighbours", *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Obolensky, D., "The Crimea and the North before 1204", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London 1982.
- Obolensky, D., "The Byzantine Impact on Eastern Europe", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London 1982.
- Obolensky, D., "The Byzantine Sources on the Scandinavians in Eastern Europe", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London 1982.
- Obolensky, D., "A Philoromaios Anthropos", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London

- 1982.
- Obolensky, D., "A Late fourteenth-century Byzantine Diplomat: Michael, Archbishop of Bethlehem", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London 1982.
- Obolensky, D., "The Relations between Byzantium and Russia (11th-15th Century)", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (Collected Studies), London 1982.
- Oikonomides, N., *Les Listes de preseance byzantines de IXe et Xe Siecle*, Paris 1972.
- Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine State*, New Brunswick N.J., 1957
Σε ελληνική μετάφραση, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ.Α'-Γ', Αθήνα 1978-1979-1981.
- Ostrogorsky, G., "The Paleologi", *C.M.H.* IV., i, Cambridge 1966.
- Pertusi, A., *Constantino Porfirogenito "De Thematibus"* (Studi et Testi 160), Roma 1952.
- Pitcher, D.E., *An Historical Geography of the Ottoman Empire from the Earliest times to the end of the Sixteenth century*, Leiden 1972
- Popescu, Em., "Notes on the history of Dobrudja in the 11th century: The bishoprick of Axiopolis", *Βυζαντικά* 15, Θεσ/νίκη 1989.
- Poppe, A., "The Political background to the baptism of Rus. Byzatnino-Russian relations between 986-989", *D.O.P.* 30 (1976), σσ.195-244.
- Previte-Orton, C.W., *The Shorter Cambridge Medieval History*, v.I-II, Cambridge 1971.
- Ramsay, W.M., *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890, (Ανατύπωση A.Hakkert - Amsterdam 1962).
- Runsiman, St., "Byzantium and the Slavs", *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, (ed. Baynes-Moss), Oxford 1969.
- Runsiman, St., *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*,

- Cambridge 1929 (ανατ. 1963).
- Runsiman, St., "The Place of Byzantium in the Medieval World", *C.M.H.* IV., ii, Cambridge 1967.
- Saradi, Helen, "Imperial jurisdiction over Ecclesiastical Provinces: The Ranking of new cities as seats of Bishops or Metropolitans", *Το Βυζάντιο κατά το 12ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, (εκδ. Ν.Οικονομίδης), Αθήνα 1991.
- Savvides, Al., *Byzantium in the Near East: Its relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols A.D. c.1192-1237*, (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 17), Θεσσαλονίκη 1981.
- Savvides, Al., "Rhodes from the Gabalas Rule to the Conquest by the Hospitallers", *Βυζαντινοτουρκικά Μελετήματα*, εκδ. Ηρόδοτος, 1990.
- Schreiner, P., *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, v.1: Text (C.F.H.B. 12/1), Wien 1975, v.2: *Historischer Kommentar* (C.F.H.B. 12/2), Wien 1977.
- Schreiner, P., *Studien zu den BPAXEA XPONIKA* (Miscellanea Byzantina Monacensia), II, Munich 1967.
- Schwartz, E., *Acta Conciliorum Oecomenicorum*, τ.1-4, Berlin-Leipzig 1914-1984.
- Seeck, O., *Notitia Dignitatum, accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Latercula provinciarum*, Berlin 1876, (ανατυπ. Frankfurt am Main 1962).
- Setton, K.M., "The Latins in Greece and the Legean from the Fourth Crusade to the end of the Middle Ages", *C.M.H.* IV., i, (ed. J.M.Hussey), Cambridge 1966.
- Smedley, J., "Archaeology and the History of Herson: A Survey of some Results and Problems", στο: *Black Sea/ Μαύρη Θάλασσα*. (12ο Συμπόσιο Βυζαντινών Σπουδών, Birmingham, G. Britain (18-20 March)

- 1978), *Αρχαίον Πόντου* 35 (1978), σ.172-192.
- Spinka, M.,
Stolte, B.,
Taeschner, F.,
Taeschner, F.,
Toumanoff, C.,
Toynbee, Arnold.,
Turan, O.,
Vasiliev, A.A.,
Vasiljevskji, V.G.,
Vlasto, A.P.,
Vryonis, Sp.,
Vryonis, Sp.,
Vryonis, Sp.,
- A History of Christianity in the Balkans*, Chicago 1968.
- “Civil law in Canon law: A note on the method of interpreting the Canons in the twelfth century”, *Το Βυζάντιο κατά το 12ο αιώνα. Κανονικό Δίκαιο, Κράτος και Κοινωνία*, Αθήνα 1991.
- “The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century”, *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- “The Ottoman Turks to 1453”, *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- “Armenia and Georgia”, *C.M.H.* IV, i, Cambridge 1966.
- Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973.
- “Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks”, *Cambridge History of the Islam*, v.11, ανατυπ. 1980.
- “Byzantium and Islam”, *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization* (ed. N.H.Baynes-H.St.L.B.Moss), Oxford 1969.
- “Epirotica Saeculi XIII”, *Vizantijski Vremennik* τ.3, 1896.
- “The Mission of S.S.Cyrl and Methodios and its aftermath in Central Europe”, In: *The Mission of the Church and the propagation of the faith*, (ed. G.J.Cuming), Cambridge 1970.
- Byzantium and Europe*, London 1967.
- “Byzantium: The Social basis of decline in the eleventh century”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 2, 1959.
- The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles-London 1971.
- Σε ελληνική μετάφραση από την Κ.Γαλαταριώτου, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα

- 1996.
- Vryonis, Sp., "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *D.O.P.* 29, 1975.
- Vryonis, Sp., "Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th -16th centuries", στο: *Aspects of the Balkans*, The Hague-Paris 1972, σσ.151-176.
- Vryonis, Sp., "Seljuk Gulams and the Ottoman Devshirme", *Der Islam* 41, 1965, σ.224-252
- Wolff, R.L., "The Organisation of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204-1261. Social and administrative Consequenses of the Latin Conquest", *Traditio* 6, New York 1948.
- Wolff, R.L., "The Second Bulgarian Empire", *Speculum* τ.25, 1949.
- Zachariadou, E.A., "Trebizond and the Turks (1352-1402)", στο: *Romania and the Turks (c.1300-c.1500)*, (Collected Studies), London 1985.
- Zachariadou, E.A., "The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish expansion in the Aegean area", στο: *Romania and the Turks (c.1330-c.1500)*, (Collected Studies), London 1985.
- Zachariadou, E.A., "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, τ.12 (1970), σ.211-217.